

Çevre Sağlığı
Temel Kaynak Dizisi
No : 38

KALKINMA PLANLARINDA ÇEVRE SAĞLIĞI

Prof. Dr. Çağatay Güler
Zakir Çobanoğlu

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
SAĞLIK BAKANLIĞI

Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü

T.C.
SAĞLIK BAKANLIĞI

Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi: 38

KALKINMA PLANLARINDA ÇEVRE SAĞLIĞI

**Prof. Dr. Çağatay Güler
Zakir Çobanoğlu**

**Ankara
1997**

1.Basım: 3500 Adet- 1997

ISBN 975-8088-44-0

Bu kitap, T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü İşbirliği içerisinde yürütülen Çevre Sağlığı Programı çerçevesinde kullanılmak üzere yazılmış ve çoğaltılmıştır. Birinci Basımın telif hakları Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü'ne aittir. Kaynak gösterilmeksizin yayınlarda kullanılamaz, alıntı yapılamaz.

Basıldığı Yer: **Barok Ofset Ltd. Şti.**

Tel: 0.312. 417 80 76 • Faks: 0.312. 425 18 10

ÖNSÖZ

Ülkemizde gerek Sağlık Bakanlığı gerekse ilgili diğer kurumların üzerinde büyük bir hassasiyetle durdukları ve son zamanlarda oldukça yoğun bir kamuoyunun oluştuğu çevre sağlığı sorunları, birinci basamakta görev yapan sağlık görevlilerinin öncelikli çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Diğer sağlık sorunlarına göre daha çok işbirliği, daha fazla mevzuat bilgisi ve bilgilerdeki gelişmeleri daha yakın izlemeyi gerektiren çevre sağlığı çalışmalarında sağlık personelinin gözönünde tutması gereken en önemli noktalar; sorunlara duyarlı olmak, bilgisini sürekli tazelemek ve ilgili sektörlerle yakın işbirliği ortamları yaratmaya çalışmaktır.

Bakanlığımız, birinci basamak düzeyinde verilen koruyucu sağlık hizmetlerinde; sağlık personelinin, sürekli eğitimi kapsamında bilgi ve beceri yönünden dünyadaki gelişmeleri yakından izlemesi üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Bunun için uygulamaya konulan hizmetiçi eğitim programları kapsamında çevre sağlığı konusundaki eğitimlerin başarıya ulaşmasının, ancak yazılı kaynakların da personele sunulması ile gerçekleştirilebileceği bilinmektedir.

Eğitilere ve uygulamalara temel oluşturması ve gereğinde bir başucu kitabı olarak kullanılması amacıyla hazırlanan bu bir dizi yayının, ülkemiz çevre sağlığı sorunları ile mücadele eden sağlık personelimiz için gerçekten yararlı olacağına inancımız sonsuzdur.

Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü ile işbirliği içerisinde Birinci ve İkinci Sağlık Projeleri kapsamında yürütülmekte olan "Çevre Sağlığı Programı" hizmetiçi eğitimleri için hazırlanmış olan bu yayınların yakın bir gelecekte tüm sağlık çalışanları için vazgeçilmez birer kaynak olacağı ve pek çok yarar sağlayacağı ümidini taşımaktayız.

Yoğun bir mesaiye ek olarak yürüttükleri sonu gelmez umut ve çalışma isteği ile bu değerli ürünleri ortaya çıkaran yazarlarına tüm sağlık çalışanları adına teşekkür ederim.

Dr.S.Haluk ÖZSARI

Sağlık Projesi Genel Koordinatörü

Uz.Dr.F.Cihansel EREL

Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürü

Sevgili Meslektaşlarımız,

Çevresel etkenler giderek halk sağlığında daha büyük önem kazanmaktadır. Bu ağırlık bir yandan yeni çevresel etkenlerin etkili olmaya başlamasına bir yandan da diğer halk sağlığı sorunlarının kontrol edilmeye başlamasına bağlıdır.

Kişinin kendi sağlığın korunması ve geliştirilmesine yönelik uygulamalardan, doğrudan sorumlu olmasının yanısıra çevre ile ilgili olumsuz davranışların başkalarının sağlığını da tehlikeye düşürebilmesi, konunun önemli bir yasal düzenleme ve yaptırım sorunu olarak da karşımıza çıkmasına yol açmaktadır.

İnsanın dışındaki herşey çevrenin ögesidir. Çevre kişi üzerindeki dış etkilerin bütünüdür. Çevreyi önce doğal ve yapay çevre olarak ikiye ayırabiliriz.

Çevrede sağlığı doğrudan doğruya ya da dolaylı etkileyen önemli etkenler bulunmaktadır. Çevre bir yaşamı sürdürme ve sağlama sistemidir. Su, yiyecek ve barınak bu sistemin en önemli öğelerini oluşturur. Sağlık açısından baktığımızda çevre üç ana grupta incelenir: Fizik, biyolojik ve sosyo kültürel çevre.

Hastalık nedenleri ise bünyesel ve çevresel nedenler olmak üzere iki grupta incelenebilir:

Bünyesel nedenler; gen, hormon ve metabolik kaynaklı olabilir. Bazı bünyesel nedenler bazı hastalıklara daha büyük oranda yakalanmaya yol açabilmektedir. Bunlar insan iç ortamı ile ilişkili bir durumdur. İnsan dış çevrenin etkilerine genetik yapısı ile cevap vermektedir.

Çevresel nedenlerin birincisi fiziksel nedenlerdir. Sıcaklık, soğuk, ışın, travma, içme ve kullanma suyu, atıklar, konut sağlığı, iklim koşulları, hava ve su kirliliği, giyeceklerimiz, kamuya açık yerler, sağlığa az ya da çok zarar verebilme olasılığı olan kuruluşlar, mezarlıklar başlıca fiziksel çevre öğeleridir. Çevresel nedenlerin ikincisi kimyasal nedenlerdir. Bunlar, zehirler, kanser oluşuna neden olan bazı etkenler örnek olarak verilebilir. Temel madde eksiklikleri üçüncü neden olarak ele alınabilir. Bazı maddeler vardır ki insanın sağlıklı olabilmesi ve yaşamsal olayların yürütülebilmesi için dışarıdan alınmaları gerekir. İnsan ya da canlı bunu vücudundaki temel yapı taşlarından sentez edemez. Buna temel maddeler denmektedir. (Vitaminler, esansiyel aminoasitler veya yağ asitleri, mineraller gibi.) Çevredeki biyolojik etkenler ise mikroorganizmalar, asalaklar, mantarlar ve diğer etkenlerden oluşmaktadır. Bunlar canlı vücudunda hastalık yapabilirler. Çağdaş yaşamda sık rastlanan stres vb. durumların dahil olduğu psikolojik etmenlerle, sosyo kültürel ve ekonomik etmenleri de çevresel etkenler arasında sayabiliriz.

Bu durumda çevre; hastalıklar için zemin hazırlayan, doğrudan hastalık nedeni olabilen, bazı hastalıkların gidişini ve sonucu etkileyen, bazı hastalıkların da yayılmasını kolaylaştıran bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır, bütün çevre olumsuzlukları her dört etkiye de neden olabilir. Hava, su, toprak kirlenmesi doğrudan hastalık nedeni olabildiği gibi, bir kısım hastalıkların yayılımını kolaylaştırabilir ya da bir kısım hastalığın değişimini etkileyebilir.

Fizik ve biyolojik çevre yakından ilişkilidir. Sözelimi iklim canlıların yaşaması ve çoğalmasıyla yakından ilişkilidir. Jeolojik ve coğrafik özellikler toplumlar arasındaki bağlantıyı oluşturmaktadır ve hastalık etkenlerinin yayılımıyla da bağlantısı olabilir.

İnsanlarca oluşturulan yapay çevre koşulları insanlar ve insan toplulukları üzerinde giderek çok daha önemli boyutlarda etkili olmaya başlamıştır. Uzay yolculukları veya denizaltı bilimsel araştırma merkezlerinde olduğu gibi kimi zaman da bu yapay çevre koşulları kişinin varlığını sürdürabilmesi için vazgeçilmez durumdadır.

Çevre sağlığı, bir çok meslek grubunun ekip hizmeti sunmasını gerektiren önemli bir sağlık sorunudur. Bir çok sektörün işbirliği olmadan çevre sağlığı sorunlarının çözümü mümkün olamaz. Toplumun ekonomik yapısı, ekonomik kalkınma çabaları ile bağlantılı olup, kentleşme süreci ile de yakından ilişkilidir. Bunun sonucunda başlangıçta alınacak koruyucu önlemler pahalı gibi görünürse de, sonradan bozulan çevrenin düzeltilmesiyle ilgili çabaların maliyeti ve olumsuz sonuçları gözönüne alındığında daha ucuz bir yöntemdir.

Çevre sağlığı, çevre fizyolojisi, uygulamalı fizyoloji gibi bilim dalları ile yakından ilişkilidir. Uygulamalı fizyoloji ve çevre fizyolojisi çevredeki olumsuz etmenlerin insan ve canlı fizyolojisi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çevre sağlığı, halk sağlığının da önemli bir koludur. Sağlık elemanları, sağlık ve çevre mühendisleri çevre sağlığı konusunda işbirliği yapmak zorundadır. Sağlık elemanları çevresel öğelerin sağlık üzerindeki etkilerini belirleyerek çevre mühendislerine yol gösterirler.

Canlıyı olumsuz etkileyen maddeler genel olarak toksik maddeler olarak adlandırılmaktadır. Zehir anlamına gelir. Toksikoloji günümüzde tek başına bir bilim dalı olarak önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Klinik toksikoloji, adli toksikoloji gibi dalların yanısıra giderek çevresel toksikoloji dalları da gelişmiştir. Toksikoloji bu açıdan farmakoloji, patoloji, beslenme ve halk sağlığı dallarıyla yakından ilişkilidir. Toksik maddelerin etkilerinin ilaç yan etkileri, orjinleri, etkileme sürece gibi özelliklerine dayanarak yapılması mümkündür. Toksik maddeden etkilenmenin değerlendirilmesi, doz cevap ilişkileri giderek büyük önem kazanan alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uzun yıllar toplum hekimliği görüşünün hijyenden farklılığı vurgulandı. Bu vurgulama çoğu genç hekimde hijyen kavramının yok sayıldığı gibi bir yanlış anlamaya yol açtı. Oysa bu yaklaşımın amacı toplum hekimliği görüşünün hijyen kavramına göre daha çağdaş bir yaklaşım olduğunu vurgulamaktır. 1800'lü yılların halk sağlığı yaklaşımının temeli olan hijyenin yadsınması veya yok sayılması söz konusu değildi.

Çevre sağlığının konuları gözden geçirildiğinde çoğunun alınacak önlemlerle radikal olarak ortadan kaldırılabiliyor özellik taşıması hekimlerde gelecekte çevre ile hekimin doğrudan ilişkisinin kalmayacağı şeklinde yanlış bir kanı da uyandırdı. Bu yanlış kanının dayandığı temeller yok değildi. Bir kanalizasyon sisteminin kurulması, buna bağlı arıtım tesislerinin varlığı insan atıkları ile ilgili bir çok sorunun ortadan kalkmasını sağlayabilirdi. Ancak günümüzde ortaya çıkan sorunlar hekimin çevre sağlığı konuları arasında işlenen bazı temel sorunlarla doğrudan ilişkisinin kalmamasına karşın, çevre sorununun önemli bir boyutunun doğrudan ilgisi olmak zorunda kalacağını gösterdi. Günümüz kaynakları bunu kısaca çevre hekimliği terimiyle tanımlamaktadır.

Öte yandan radikal önlemlerle ortadan kaldırılabilecek olan çevre sağlığı sorunlarında da toplum bireylerine ve topluluklara yer, zaman ve kişi özelliklerine uygun, pratik çözüm önerileri götürülmedikçe teknik danışmanlık hizmeti sağlanamadıkça ilerleme sağlanması çok zordur. Kimi zaman tek bir beldenin bütün köyleri için geçerli bir uygulama biçiminin sunulabilmesi bile zor olmaktadır. Oysa hızla gelişen teknolojiye uyum sağlama çabası içerisindeki ülkemizde yapılan her düzenleme doğrudan ve dolaylı olarak sağlık personeline önemli görevler yüklemektedir. Ülkemizde çevre sağlığı ile ilgili mevzuatın sağlık personeline yüklediği görevler sanıldığından çok ağırdır. Çevre hekimliği yaklaşımı esas alındığında hekim ve sağlık personelinin eğitiminde görev alacak personelin eğitiminde tartışılması gereken konular oldukça kapsamlıdır. Mevzuattaki görev ve yetki karmaşaları ortadan kaldırılmadığı sürece bu kapsam doğrudan ve dolaylı olarak alanda çalışan

personel tarafından dile getirilecektir. Kimi sanayileşmiş illerde içerik istemi daha çok sanayi tesislerinin çevresel etki değerlendirmesi ile bağlantılı olmaktadır.

Bütün bu noktalar esas alındığında kolay yenilenebilir, kısa ve birbirine bağımlı olmadan ilgili bölümlerin sık sık gözden geçirebildiği bir kaynak kitaplar dizisinin yararlı olacağı sonucuna varılmıştır. Yapılacak katkı ve önerilerle daha da gelişeceğine inandığımız bu dizinin yararlı olmasını diliyoruz.

Uygulamalarınız sırasında bu kitapta karşılığını bulamadığınız soruları "PK 751 Yenışehir / Ankara " adresine bildirilmesini diliyoruz. Gerekli araştırmalar yapıldıktan sonra sizlere ayrıntılı cevap verilecektir.

Doç.Dr. Çağatay GÜLER
H.Ü. Tıp Fakültesi
Halk Sağlığı Anabilim Dalı

Zakir ÇOBANOĞLU
T.C.Sağlık Bakanlığı
Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

Giriş.....	9
------------	---

BÖLÜM 2

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Çevre Sağlığı	13
--	----

BÖLÜM 3

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Çevre Sağlığı	17
---	----

BÖLÜM 4

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Çevre Sağlığı	21
---	----

BÖLÜM 5

1978 Geçiş Programı	32
---------------------------	----

BÖLÜM 6

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Programı.....	34
--	----

BÖLÜM 7

1984 Yılı Geçiş Programı.....	38
-------------------------------	----

BÖLÜM 8

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Programında Çevre Sağlığı.....	39
--	----

BÖLÜM 9

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı	46
---	----

BÖLÜM 10

1995 Yılı Geçiş Programı.....	56
-------------------------------	----

BÖLÜM 11

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Çevre Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Çevre Sağlığı.....	58
--	----

BÖLÜM 12

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve 1996 Yılı Programı	63
--	----

BÖLÜM 13

Sonuç.....	71
------------	----

Kaynaklar.....	76
----------------	----

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Çevre organizmanın dışında bulunan herşeydir. Çevre doğal ya da yapay çevre veya fizik, biyolojik ve sosyal çevre olarak ayrılabilir. Organizmanın dışında bulunan ve onu etkileyen her şey çevresinin bir ögesidir.

Çevre sağlık ilişkisi

İnsan sağlığı çevre ile genetik örüntüsü arasındaki etkileşimin bir ürünüdür. Kişi daha dölleme arımdan başlayarak bir çok çevresel sorundan etkilenmektedir. Bu etkilenme doğumdan ölüme kadar çok değişik boyutlarda olmaktadır.

Çevre; hastalıklar için zemin hazırlayabilir, doğrudan hastalık nedeni olabilir, hastalıkların yayılımını kolaylaştırabilir, bazı hastalıkların gidişini ve sonucunu etkileyebilir. Bütün çevre olumsuzlukları her dört etkiye de neden olabilir. (1)

Çevrede sağlığını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen önemli etkenler bulunmaktadır. Aynı zamanda çevre, bir yaşamı sürdürme ve sağlama sistemidir. Bu sistemin en temel öğeleri su, yiyecek ve barınaktır.

Herkese yaşama hakkı sağlamak görevi Anayasa ile Devlet'e verilmiştir. Ayrıca, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 25. maddesi her insanın gerek kendisinin gerekse ailesinin sağlık ve huzurunu güvenceye alacak bir yaşam düzeyine (2) sahip olma hakkından söz etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Dünya Sağlık Örgütü Anayasası'nı da imzalamıştır. (3)

Gerek bu Uluslararası Anlaşmalar gerekse Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın buyruklarına uyarak olabildiğince herkese eşit ve etkin sağlık hizmeti vermek amacı ile 1961 yılında 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Yasa çıkarılmıştır. Bu yasa ile getirilen örgütlenme modelinde yurttaşlara çağdaş bir sağlık hizmeti sunulması planlanmıştır. (3)

Hem 1961 Anayasası (Md. 49: Devlet herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla yükümlüdür...) ile 1982 Anayasası (Md. 56: Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmek...) hem de Umumi Hıfzıssıhha Yasası Hükümleri sözü edilen Uluslararası Sözleşmelerle uyumludur. Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarından beri çevre sağlığı koşulları ile sağlık arasındaki ilişki çok iyi saptanmış, özellikle Umumi Hıfzıssıhha Yasası ile getirilen hükümler ve Köy Yasası, Belediye Yasası çağdaş ve günümüz içinde çağa uygun hükümlere donatılmıştır. Çevre sağlığı açısından hükümler incelendiğinde deniz kirliliği ile ilgili koruyucu hükümler dışında bir çok çevre sağlığı sorununun çözümüne yönelik temel önlemlerin açık biçimde ortaya konulduğu görülebilecektir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bulaşıcı hastalıkların çok büyük önem taşıması, ülkemizde bulaşıcı hastalık salgınlarının önemli boyutta sa-

katlıklara neden olması, ölümlere yol açması, hatta bir çok savaşta ordumuzun büyük bir bölümünün bu nedenle yitirilmesine yol açtığından başlangıçta bu sorunların çözümüne yönelik dikey örgütlenme modeli benimsenmiştir. Dr. Refik Saydam zamanında koruyucu hekimlik uygulamaları devlet sorumluluğu, tedavi hizmetleri ise büyük oranda yerel yönetim ve özel kesimin sorumluluğu olarak kabul edilmiştir. Devlet sadece "numune hastaneler" açmakla yetinecektir. Sıtma savaş, trahom savaş, lepra ve frengi savaş örgütleri gibi dikey örgütlerle ise sistemli olarak o zaman için "en çok görülen, en çok sakat bırakan ve en çok öldüren" hastalıkların üzerine gidilecektir.

Daha sonra Sağlık Bakanlığı yapan Behçet Uz döneminde ise tedavi hizmetleri de devlet hizmeti olarak ele alınmıştır. (4) Tedavi hizmetleri ile koruyucu hekimlik hizmetlerinin birbirinden ayıramayacağı görüşünün ağırlık kazanması nedeniyle açılan sağlık merkezleri aracılığı ile bu bağ kurulmaya çalışılmıştır.

1961 tarihli 224 sayılı yasa ile getirilen Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenme Modeli dar alanda geniş kapsamlı ekip hizmeti ilkesine dayanmaktadır. (3,4) Bu yasa ile sağlık örgütlenmesi idari örgütlenmeden bağımsız hale getirilmiş, hizmetin ekip hizmeti olarak sunulması amaçlanmış, bölge başkanlığı aracılığı ile sağlık sorunlarının teknik düzeyde eşgüdümüne yönelik adımlar atılmış, hizmetin ulaşılabilir hale gelmesi temel mantığı oluşturmuştur. Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği illerde dikey hizmet örgütlerinin sundukları hizmetler sağlık ocağı ekibinin hizmetleri arasına entegre edilmiştir. Bu yasa ile geleneksel sağlık hizmeti modelinden, temel sağlık hizmetleri öncelikli modele geçme amaçlanmaktadır. Geleneksel sağlık hizmetleri modelinde hastalıkların tedavisi esastır. Temel sağlık hizmetleri öncelikli modelde ise sağlığın korunup geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Yine temel sağlık hizmetleri modelinde hastalara hizmet önceliği yerine, herkese sürekli hizmet; belirli sorunlara ağırlık verilmesi yerine daha geniş boyutta hizmet: hekim ağırlıklı hizmet yerine ekip hizmeti esas alınmaktadır. Temelde pasif kalma eğiliminde olan toplum temel sağlık hizmetleri modelinde toplum katılımı ön plana çıkartılmakta, sektörler arası işbirliğine ağırlık verilirken hizmet uzman sağlık personeline değil; pratisyen hekim ve sağlık evlerindeki ebelere dayandırılmaktadır.4, 5)

224 sayılı yasa ile çevre sağlığı sorunlarının çözümüne yönelik daha sistemli adımlar atılması mümkün olmuştur. Ancak günümüzde 224 sayılı yasanın uygulanması büyük oranda aksatılmış, sistemin çalışmasını engelleyen bir çok müdahale, temel amaçların gerçekleşmesine önemli bir darbe indirmiştir. 224 sayılı yasanın gözardı edilen önemli yönlerinden birisi çevre sağlığı sorunlarının çözümünde sektörler arası işbirliğini mümkün kılan yapısıdır. Ancak çevre sağlığı ile ilgili görevlerin daha sonra çıkan bir çok yasa ile hizmet ikilemi yaratacak ve işbirliğini engelleyecek biçimde değişik kuruluşlara verilmesi bu olanağı da büyük oranda ortadan kaldırmıştır.

Planlı döneme girildikten sonra kalkınma planları ile sağlık hizmetlerine ve buna bağlı olarak ta çevre sağlığı sorunlarının çözümüne yönelik önemli hükümler

getirilmiş, ancak sağlık sisteminin işlerliğini etkileyen bir çok etmen kalkınma planlarının hedeflerine de yansımıştır.

Bütün bu nedenlerle kalkınma planlarında çevre sağlığı sorunlarının gözden geçirilmesi günümüzdeki sorunlara ışık tutarken, gelecekte atılması gereken adımlarla ilgili olarak neler yapılabileceği konusunda da fikir verecektir. Çünkü günümüzde artık klasik çevre sağlığı kavramı yerine çevre hekimliği kavramı ön plana çıkmaktadır.

Çevre sağlığı ve çevre hekimliği

Çevre sağlığı, çevre fizyolojisi, uygulamalı fizyoloji gibi bilim dalları ile bağlantılıdır. Uygulamalı fizyoloji ve çevre fizyolojisi çevredeki olumsuz etkilerin insan ve canlı fizyolojisi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çevre sağlığı halk sağlığının da önemli bir koludur. Sağlık elemanları, sağlık ve çevre mühendisleri çevre sağlığı konusunda işbirliği yapmak zorundadır.

Çevre sağlığı uygulamalarının konuları; içme ve kullanma suyu, atıklar, konut, hava kirliliği, radyasyon, aydınlatma, havalandırma, gürültü, vektör kontrolü, besinlerin sağlığa uygun hazırlanması ve tüketiciye sağlığa uygun biçimde iletilmesi, mezarlıklar, sağlığa az ya da çok zararlı olabilecek kuruluşlar, çalışma koşulları, kazalar ve önlenilmesi, turist sağlığına yönelik uygulamalardır.

Ev, iş yeri, toplum ve genel çevrede kimyasal ve fiziksel etkenlerin yarattığı risklerin farkına varılması hekimlerin çevre sağlığı sorunlarıyla ilgili beceri ve bilgilerinin geliştirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkartmıştır. Artık Ramazzini tarafından getirilen "işini sor", olmazsa olmaz koşulu "çevresini sor", olmazsa olmaz ilkesine dönüşmek zorundadır. İş çevresi insanın yaşamının önemli bir bölümünün geçtiği özel bir çevreyi tanımlamaktadır.

Bu durumda klinisyenler, ev, işyeri ve toplumda toksik madde etkileniminin neden olduğu sonuçların farkına varmak zorundadır. Klinisyenler söz konusu sorunların uygun tedavisini ya da kişilerin tedavi edilebilecekleri merkezlere şevkini yapabilmeli, mesleki ve çevresel sağlık tehlikelerini belirleyebilmelidirler. Hastalarının koruyucu önlemlerle ilgili olarak danışmanlığını yapmak ya da danışmanlık verecek birimlere şevklerini sağlamalıdır. Hastanın tüm çevre etkileşimi ile birlikte ele alınması gereği çevre hekimliği kavramını doğurmuştur.

Çevre hekimliği (environmental medicine) işle ilgili zararlanmaların yanısıra, kirliliği, su, yiyecek ve topraktaki toksik etkenlerle karşılaşan bireylerin evde ve toplumda değerlendirilmesi ve bakımıyla ilgili sorunlara da ağırlık verir. Bu hem klinik değerlendirmeleri, hem de tedavi uygulamalarını baştan sona etkileyecek önemli etmenleri gözönüne almamızı zorunlu kılar. Bir çok çevresel kirliletiçi tek başına spesifik bir klinik tablo oluşturmaz. Çoğu kez nonspesifik bir çok diğer hastalıklar içinde geçerli olan belirti ve sonuçlarla karşımıza gelir.

Çevresel kimyasallardan etkilenimin sonuçları ve belirtileri nonspesifik ve sıklıkla gecikmiş tiptedir. Konuyu toksik etkilenim ve hastalığın temel ilişkileri açısından ele aldığımızda etken ve konakçı özelliklerinin çok önemli olduğunu kolayca kavrayabiliriz.

Etken (agent) kendi intrensek toksite, potens ve fiziksel durum, çözünürlük ve dalga boyu gibi karakteristikleri ile belirgindir. Konakçı (hoşt) genetik örüntü, yaş, cins, beslenme durumu, gebelik ve laktasyon dahil olmak üzere fizyolojik durumu ve genel sağlık düzeyi ile karakterizedir. Kimyasal etkileneimin kişi yer ve zaman özellikleri açısından değerlendirilmesi çok büyük önem kazanmaktadır. Bu nedenle ülkemiz geleceğini yönlendirmek amacıyla hazırlanacak tüm kalkınma planlarında çevre hekimliği kavramı esas alınmak zorundadır.

BÖLÜM 2

BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA ÇEVRE SAĞLIĞI

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967 yıllarını kapsamaktadır. Planlı kalkınma döneminin başlangıcıdır.

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı **Kamu Hizmetlerinin Bölümleri, Sağlık** sektöründe **Ana İlkeler ve Metod** alt başlığında, "Sağlık programında ana ilke halkın **sağlık** seviyesini yükseltmektir. Bu amaçla Plan'da halk sağlığı (koruyucu hekimlik) hizmetlerinin **geliştirilmesine** öncelik verilmiştir. Bu hizmetler " çevre sağlığı şartlarının düzeltilmesi...bulaşıcı hastalıkların yokedilmesi... "gibi konulardır. (6) "**Özel Tedbirler**" bölümünde ise "çevre sağlığı şartlarının geliştirilmesi, halkın eğitilmesi... "gibi konularda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile ilgili diğer kamu kuruluşları arasında işbirliğini sağlayacak tedbirler alınması öngörülmektedir.

"Çevre sağlığı hizmetlerinin yürütülmesi ancak halkın büyük ölçüde bu hizmete katılmasıyla mümkün olabilir. Bu sebeple halkın hizmete katılmasını sağlayacak tedbirler esas olarak toplum kalkınması programları çerçevesi içinde ele alınacaktır" (6) denilmektedir. Birçok çevre sağlığı sorununun çözümü halkın katılımı sağlanmaksızın gerçekleştirilemez. Ancak katılımı sağlayacak stratejilerin eksik olması, bu gibi saptamaların sonuçlanmasını engellemektedir.

Halkın katılımı çoğu kez halkın ekonomik katılımı veya merkezden verilecek talimata uygun olarak kişilerin önceden belirlenen sloganları tekrarlaması veya belirlenen programa uyması olarak algılanmaktadır. Halkın gerçek anlamda önem taşımakta olan sağlık sorunları konusunda bilgilendirilmemiş olması bir diğer sorundur. Toplum bireyleri daha çok tedaviyi ön plana çıkaran bir yaklaşıma itilmektedir ve gerçekten önemli sağlık sorunlarının nadir hastalıklar değil "en çok görülen, en çok öldüren ve en çok sakat bırakan hastalıklar" olduğu anlatılmamaktadır. Sonuçta halkın katılımı gereken konularda teknik olarak belirlenen öncelikler istenilen katılımı sağlamamaktadır.

Birinci planda saptanmış olan bu hedefte asıl etmen Umumi Hıfzıssıhha yasasındaki zorunluluklardır. Bulaşıcı hastalıklar ve temel çevre sağlığı sorunlarına öncelik verilmesi açısından söz konusu yasa önemli bir şans oluşturmaktadır.

1963 Yılı Programı **Sağlık** sektörünün "**Sağlık Hedefleri ve Bu Hedeflere Göre 1963 Sağlık Programı**" başlıklı bölümde Çevre Sağlık şartlarının düzeltilmesi (7), "**Tedbirler**" bölümünde ise çevre sağlığı şartlarının geliştirilmesi... gibi konularda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, diğer ilgili kamu kuruluşları ile işbirliği sağlamak üzere gerekli tedbirleri alacaktır (7) hükmünü getirmiştir.

Dikkat edilirse çevre sağlığı koşullarının düzeltilmesi veya çevrenin sağlığa uygun hale getirilmesi ile görevli temel Bakanlık Sağlık Bakanlığıdır. Sağlık Bakanlığı diğer kamu kuruluşları ile işbirliği yapmakla görevlidir. Günümüzde çevre

sağlığı ile ilgili uygulamalardaki yetki kargaşası daha belirgin hale gelmiş durumdadır.

1963 yılı programında çevre sağlığı şartlarının düzeltilmesi kavramının yanı sıra bu şartların düzeltilmesi gerekliliğinin planlanması gerçekten önemli bir adımdır. Çünkü sağlığı geliştirme uygulamalarının sağlık eğitiminden en önemli farkı sosyal, ekonomik ve politik etmenlerin de devreye sokulması zorunluluğudur.

1964 yılı Programı **Sağlık** sektörü **Giriş** bölümünde Kalkınma Planının sağlık konusunda ana ilkesi olan, halkın sağlık seviyesinin yükseltilmesini gerçekleştirmek amacıyla Planda koruyucu hekimlik hizmetlerine öncelik verilmiştir. Bu amaçla, personel yetiştirilmesi, köylere kadar yayılan bir sağlık teşkilatı kurulması, Çevre Sağlık şartlarının düzeltilmesi... programlarının başarıya ulaştırılması gerekmektedir (8) denilmektedir.

Koruyucu hekimlik uygulamalarının en bariz olarak ele alındığı, çevre sağlığını düzeltmeye yönelik uygulamaların önemli koruyucu hekimlik uygulamaları olarak ele alınması bu açıdan başlı başına önem taşımaktadır. Aslında ilk kalkınma planının sağlıkla ilgili hedefleri hem ülkede planlanan sağlık sistemine hem de ülkenin kalkınma hedeflerine en uygun hedefler olarak belirlenmiştir. Çevre sağlığı ile ilgili uygulamaların kırsal kesimden başlaması dolaylı olarak gündeme gelmektedir. O yıllarda kent ve çevre kirliliği sorunları ancak sınırlı sanayi tesisleri açısından ele alınan bir sorun olarak görülmekte idi. Kırsal kesimdeki olumsuz çevre koşulları özellikle bakteriyolojik kirlilik açısından önem taşımaktaydı.

Koruyucu hekimlik uygulamalarına yönelik personel yetiştirilmesi isteği önemlidir. Çünkü artık varolan sağlık personelinin formasyonunda günün koşullarına göre yapılacak bazı değişikliklere ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

1965 yılı programı "Sağlık" sektörünün "Tedbirler" bölümünde: "çevre sağlığı şartlarının geliştirilmesi için diğer tedbirlerle birlikte toplum kalkınması metodları ile gönüllü kuruluşların ve halkın hizmete katılması sağlanacaktır. Bu konuda Belediyeler ve diğer ilgili Bakanlıklar işbirliği yapacaklardır "(9) hükmü bulunmaktadır.

Gönüllü kuruluşlar ve halkın hizmete katılması çok belirgin olarak tekrar vurgulanmaktadır. Yöntem aslında o sırada yürürlükte bulunan ve uygulanmaya başlamış durumda olan Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki 224 sayılı kanunla belirlenen yöntemdir. Halkın katılımını sağlamaya yönelik sağlık ocağı kurulları, sağlık personelinin toplum kalkınması açısından da önderlik işlevleri, sağlık ocağında sunulan ekip hizmeti bu açıdan önemli uygulamalar olarak gündemdedir. 154 sayılı yönergede verilen personel görev tanımları da kırsal kesimin çevre sağlığı sorunlarının çözümünde önemli sorumluluklar yüklemektedir. Temel hedef bakteriyolojik kirliliğin önlenmesi dolayısı ile bulaşıcı hastalıkların ortadan kaldırılmasıdır.

1966 Yılı Programında "Sağlık" sektöründe Çevre Sağlığı şartlarının geliştirilmesi konusunda özellikle belediyelerin çalışmaları yetersiz kalmıştır" (10)denilmektedir.

1580 sayılı Belediye Yasası, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Yasası ve diğer Yasalarla Belediyelere toplum ve çevre sağlığını ilgilendiren hususlarda görevler verilmiş olmasına rağmen hem belediyelerin yeterli teknik teşkilattan yoksun bulunması hem de çoğu belediyelerin çevre sağlığı konusuna olan yanlış yaklaşımı nedeniyle hizmette istenilen seviyeye gelinmesi mümkün olamamıştır. Belediyeler özellikle seçimi kazanan siyasi grupların kadrolaşma eğilimleri, teknokratların korunması geleneğinin olmaması nedeniyle bu amaca ulaşamamaktadırlar.

"Çevre Sağlığı ile İlgili Tedbirler" bölümünde ise: "toplumun genel sağlık seviyesini yükseltmenin yanı sıra, çevre sağlığı şartlarını iyileştirmek ve halkı bulaşıcı hastalıklardan korumak yönündeki gayretlerin artırılması gerektiğinden" söz edilmektedir.(10)

Belde ve belediyelerin sorunları, gelecekte ortaya çıkabilecek sorunlar, kent alt-yapısı ile ilgili sorunlar programlarda vurgulanmaya başlamaktadır. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu başlangıçtan beri yerel yönetimlerle merkezi yönetimin koruyucu hekimlik konusunda işbirliğini zorunlu kılan hükümlere sahiptir. O zaman var olan çevre sağlığı sorunlarının çözümü açısından gerekli uygulamalar çok açık ve net olarak ortaya konulmuştur. Ancak zaman içerisinde büyüyen kentlerde çevre sağlığı sorunlarının çözümü açısından gerekli alt yapının inşası belediyelerin görevidir.

Belediyeler kanalizasyon sistemini yapamadığı zaman insan atıkları ile ilgili temel sorunların çözümünün sağlanamayacağı açıktır. Belediyelerin ruhsatlandırma uygulamalarının özellikle spekülasyon açıdan önem taşıması, kent planlarının değişik nedenlerle istismarına ve amaçsız değiştirilmesine göz yumulması giderek daha büyük boyutta sorunların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Atık sorunu, temiz su sağlanması, kentlerde yeşil alanlar giderek daha büyük boyutta tartışılacaktır. Ancak kent çevrelerinde yeni yeni hızlanmaya başlayan gecekondulaşma ilk olumsuz sonuçlarını büyük boyutta bulaşıcı hastalık salgınlarıyla vermeye başlayacaktır.

1967 Yılı Programı **"Sağlık"** sektörünün **"Halk Sağlığı ile İlgili Tedbirler"** alt başlıklı bölümünde "kolera ve yayılma şekli aynı olup çevre sağlık şartlarının bozuk olması sebebi ile yurdumuzda sürekli olarak ortaya çıkan tifo, paratifo, dizanteri v. b. hastalıkları önlemek.." (8) ifadesi bulunmakta, **"Çevre Sağlığı ile Tedbirler"** bölümünde bulunan 7 adet tedbirden birisinde; "çevre sağlığı şartlarının iyileştirilmesine devam edilecektir. Bu konuda gönüllü kuruluşlardan yararlanılacaktır..." (11) denilmek suretiyle bir kez daha gönüllü kuruluşların desteğinden söz edilmektedir.

Resmi olmayan gönüllü kuruluşlar (nongovernmental organisations) konuyla ilgili örgütlenme eksikliğinin de açıkça dile getirilmesi açısından çok önemlidir. Gönüllü toplumsal kuruluşlar herhangi bir yasal hükme dayanmaksızın, toplum bireylerinin kendi aralarında belirli sorunları çözmek veya konuyla ilgili çalışmalar yapmak üzere bir araya gelmeleriyle oluşmaktadır. Toplamların bireysel etkinlikten örgütlü etkinliğe geçmelerinde, toplumsal sorunların çözümünde işbirliği yapma-

larında önemli araçlar arasındadır.

Kolera ve benzer biçimde bulaşan hastalıklar, yani dışkı ağız yoluyla yayılan hastalıklar planlarda ve programlarda yer almayı zorunlu kılacak boyutlarda sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Programa göre "çevre sağlığı şartlarının iyileştirilmesinde uygulanacak programların ana ilkelerinin tesbiti ve hizmetlerin yerinde denetimi Sağlık Bakanlığının sorumluluğunda olacaktır. Sağlık Bakanlığı bu konuda çeşitli kurumlarla işbirliği yapacaktır. Yine bu konuda belediyelerin yetersiz kalan çalışmaları, Bakanlıkça desteklenerek geliştirilecektir..." (11) şeklinde bir hüküm bulunmaktadır. Sağlık Bakanlığı bir çok konuda örnek yönetmelik ve yönergeler çıkarmakla görevlidir. Buradaki hüküm Sağlık Bakanlığının uygulanabilir, çözüm önerileri konusunda danışmanlık hizmetini etkin bir biçimde sürdürmesi gereğini bir kez daha vurgulamaktadır. Doğal olarak yetersizliklerle ilgili denetim sorumluluğu da varolacaktır.

Kuşkusuz o günkü ülke çevre sağlığı koşulları ele alındığında buradaki sapma önlem ve önerilere katılmamak olası değildir. Ancak artık sorunların çözümünde kanalizasyon, su getirme ve dağıtımı, mevsimsel su depolanması, atıkların uzaklaştırılması ekonomik kaynak gerektiren, maliyeti yüksek yatırımlar olarak belediyeleri zorlamaya başlamıştır. Belediyelere sadece yükümlülük getirmekle ve mevzuat düzenlemekle sorunun çözülemediği her program döneminde açık olarak görülmektedir.

BÖLÜM 3

İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA

ÇEVRE SAĞLIĞI

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968- 1972 yılları arasını kapsamaktadır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "**Sağlık**" sektörü "**İlkeler**" bölümünde "çevre sağlığı şartlarının düzeltilmesi, halkın sağlık konusunda eğitilmesi, bulaşıcı hastalıkların yok edilmesi... gibi konularda koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine öncelik verilecektir" (12) yine "**Sağlık Programları**" bölümünde ve "**Çevre Sağlığı Hizmetleri**" alt başlığında "köylük yörelerde çevre sağlığı şartlarının düzeltilmesinde belirli bir gelişme yoktur. Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği ve birleştirildiği bölgelerde halka sağlık eğitimi yolu ile çevre sağlığı şartlarının iyileştirilmesine çalışılmakta ve bu yönde gelişmeler olmaktadır. Çevre Sağlığı çeşitli kurumlar arasında işbirliği gerektiren bir konudur. İşbirliği sağlanamadığından çalışmalar yetersiz kalmaktadır..." (12) biçiminde bir saptama yapılmaktadır, Sektörler arası işbirliği eksikliğinin kalkınma planlarında sık sık vurgulandığı bundan sonraki örneklerde de görülecektir. Ancak bütün bunlara rağmen aynı hizmet alanında değişik örgütlenmelere gidilirken sektörler arası işbirliğini sağlayacak yasal zemin ihmal edilmektedir. Tanımların yetersizliği kimi zaman önemli yetki-karmaşasına yol açmakta, gıda analizlerinde olduğu gibi yasal yaptırım gerektiren durumlarda değişik kuruluşların laboratuvar değerlendirme sonuçları bile birbirine taban tabana zıt değerler sunabilmektedir. Bir çok sorunun çözümü o soruna özgü yeni örgüt kurulmasında aranması kamuoyu popülaritesi ile sorunun önceliği arasındaki farkın anlaşılabilmesi, gereksiz hatta hizmeti etkileyen örgütlenmelerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Toplum sağlık eğitimine olan gereksinim burada açıkça vurgulanmaktadır. Ancak sağlık eğitiminin amacı, sistematigi, yöntemi, bununla ilgili olarak saptanan hedefler, uygulanacak yöntemlerle ilgili herhangi bir resmi program hazırlanmış değildir.

Kısacası Birinci Beş Yıllık Kalkınma planlarında amaçlanan hedeflere çevre sağlığına yönelik uygulamalar açısından varılamamıştır. Kırsal kesimde gösterilen bütün çabalara rağmen çevre sağlığı alt yapısıyla ilgili sorunlarda istenen gerileme sağlanabilmiş değildir.

1963 yılında Devlet Planlama Teşkilatının köylerde yaptırdığı bir araştırmada köylülerin ancak %7'si köylerine sağlık hizmeti getirilmesini istemiştir. (13) Sağlık sanıldığı gibi bireyin öncelikli seçimleri arasında değildir. Çoğu zaman getirilecek hizmetle sağlık sonucu arasında bağ kurulmasını sağlayacak temel bilgi eksikliği de bunda etkili olabilmektedir. Köy Yasası'nda belirtilen "Köylünün Mecburi İşleri" nde olduğu gibi yeni bir yükümlülükle karşı karşıya kalma olasılığı ile ilgili çekinceler gözardı edilmemelidir. Kentli için böyle bir çekince söz konusu değildir.

"**Uygulanacak Politikalar**" bölümünde ise "Sağlık Bakanlığı bünyesinde hizmetin yeterli şekilde yürütülmesini sağlamak için çeşitli çevre sağlığı konularında, laboratuvar hizmetlerinde, halk sağlığı eğitiminde... sorumlu organlar kurulacaktır (12). Bulaşıcı hastalıkların yayılmasında önemli rol oynayan çevre sağlığı şartlarının iyileştirilmesi... ile ilgili kuruluşlar arasında işbirliği sağlanacaktır" (12) denilmektedir. Sağlık Bakanlığı bünyesinde kurulacak olan laboratuvarların standardı halen belirlenebilmiş değildir. Resmi kurumların yaptıkları değerlendirmelerde, "örnek numune" ile birlikte alınarak, "yed-di emin" e teslim edilen "şahit numunenin" analizinin yaptırılabilceği bir laboratuvar tanımı bulunmamaktadır. Tanımlı numune bu durumda gereksiz olarak alınmakta, hiçbir geçerliliği olmamakta, yapılan laboratuvar değerlendirmesine karşı laboratuvar değerlendirmesiyle karşı çıkabilme şansı bulunmamaktadır. Üstelik değişik Bakanlıklara bağlı laboratuvarlar aynı alanda farklı personel, farklı laboratuvar araç, gereç ve yöntemi ile farklı sonuçlar veren analizler yapmakta, konuyla ilgili işbirliği çalışmaları sonuçsuz kalmaktadır.

1968 Yılı Programında "Sağlık Bakanlığı bünyesinde çevre sağlığı, laboratuvar hizmetleri. .. konularında sorumlu organların kurulması için gerekli çalışmaların 1968 yılında sonuçlandırılması (14) ve sanayileşmenin yarattığı hava, su kirlenmesini ve gürültüyü önlemek için gerekli hükümleri getiren Yasa Tasarısı Sağlık Bakanlığının yönetiminde ilgili kuruluşların işbirliği ile" (14) hazırlanması ön görülmüştür.

1969 Yılı Programında genel olarak çevre sorunlarından bahsedilmekle birlikte "**Sağlık**" sektörünün "**1969 Yılında Alınacak Tedbirler**" bölümünde "Ankara, İstanbul ve İzmir gecekondü bölgelerinde, bozuk çevre sağlığı şartlarının doğurduğu hastalıklarla mücadele edebilmek... (15) yeterli sayıda dispanserinin hizmete sokulması" hususu yer almakta, çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla bir önleme rastlanılmamaktadır. Buradaki olumsuz değişim çok anlamlıdır. Koruyucu önlemler yerine ortaya çıkabilecek hastalıkların varsa tedavisine yönelik dispanserlerden söz edilmektedir. Dispanserlerin hangi amaçla açılacağı, sağlık ocaklarından farklı olarak neler yapacağı konusunda herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesiyle ilgili yasa yürürlüktedir, yasanın gerektirdiği biçimde de yaygınlaştırılma çabaları sürdürülmektedir. Ancak gecekondü bölgelerinde kent tipi sağlık ocakları yerine dispanserler açılması amaçlanmaktadır.

1970 Yılı Programı "Sağlık" sektörü "**Tedbirler**" bölümünde "bozuk çevre sağlığı şartlarının doğurduğu hastalıklarla mücadele edebilmek ve koruyucu sağlık hizmetlerini yürütebilmek amacıyla Ankara, İstanbul ve İzmir gecekondü bölgelerinde yapılmakta olan dispanserlere ek olarak Adana Bursa ve Eskişehir'de de yeterli sayıda dispanserinin hizmete girmesi programlanacaktır.." (16) denilmekte, yine çevre sağlığı şartlarının düzeltilmesi değil, çevre sağlığı şartlarının bozuk olmasından dolayı ortaya çıkan sorunların çözümü için çareler aranmaktadır. Bozuk çevre sağlığı koşullarına bağlı, temelinde alt yapı yetersizlikleri bulunan sorunların çözümünde dispanserlerin hangi yararı sağlayacağı tartışmalıdır. Bu yeterli sayıda

dispanserin açılması bir açıdan büyük yarar sağlayabilirdi. O zamanki gecekondu semtleri günümüzde önemli kentleşme odaklarını oluşturmuşlardır. Belki o zamandan yapılacak dispanserler daha sonra kent tipi sağlık birimleri için alan ve fizik yapı sağlama olanağı oluşturacaktı. Günümüzde kent içerisinde sağlık amaçlı bir binaya elverişli alan bulabilmek nerede ise olanaksız hale gelmiş durumdadır.

1971 Yılı Programı "**Sağlık**" sektörü "**Durum**" başlığı altında; "köye götürülmesi gereken hizmetlerin koordinasyonunda 1963 yılından bu yana çeşitli tedbirler alınmasına rağmen başarılı olunamadığı, hizmette beklenen faydanın elde edilebilmesi, zorunlu olan alt yapı hizmetlerinin köye birlikte götürülmesine bağlıdır..." (17) ifadesi yer almakta, "toplumun genel sağlık seviyesini yükseltmenin yanı sıra, çevre sağlığı şartlarını iyileştirmek ve halkı bulaşıcı hastalıklardan korumak yönündeki çabaların artırılması, ortaya çıkan salgın hastalıklar nedeniyle önem kazanmaktadır. Bu sorun, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesinin ötesinde tedbirlerin alınmasını gerektirmekte,... çevre sağlığı şartlarının geliştirilmesi konusundaki çalışmalar yetersiz kalmaktadır (17)." saptamaları yapılmaktadır.

Görüldüğü gibi çevre sağlığı sorunlarının çözümü için gerekli alt yapı eksikliğinin giderilebilmesi için kuruluşlar arası işbirliği sağlanamamış, çevre sağlığı şartları iyileştirilememiş durumdadır ve salgın hastalıklar (ki çoğu söz konusu alt yapı eksikliğinin en önemli sonucu olan bağırsak enfeksiyonlarıdır) önemli sorun olmaya devam etmektedir.

"**Tedbirler**" kısmında ise "yurdumuzda mevcut bulaşıcı hastalıkların yerleşmesinde büyük rolü olan çevre sağlığı hizmetlerinin yeterli şekilde yürütülemediği sebepleri ve buna dayalı olarak alınması gerekli acil tedbirleri (17) saptamak üzere Sağlık Bakanlığı koordinatörlüğünde bir proje geliştirilmesi" hükmü yer almaktadır. Görüldüğü üzere daha önceden saptanan sorunların çözümü ile ilgili hükümlerin birer "iyi niyet dileği" olmaktan öteye gidemediği açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Burada eşgüdümle sorumlu bakanlık yine Sağlık Bakanlığıdır. Belki özel kaynak aktarımına olanak sağlayacağı belki uygulamaya yönelik teknik işbirliğine zemin hazırlayacağı düşünüldükçe konunun projelendirilmesi öngörülmektedir.

Kısacası tüm yasal hükümlere rağmen sektörler arası işbirliği eksikliği önemli sorunlardan birisi olarak gündemdedir.

1972 Yılı Programı "Konut-Sağlık-Sosyal Güvenlik ve Kooperatifler" sektörünün "**Sağlık**" bölümünde; "Çevre Sağlığı koşullarının iyileştirilmesi (18) alanlarındaki sorunların ağırlığını sürdürdüğünden ve çevre sağlığı koşullarının yetersiz oluşu, içmesuyu ve kanalizasyon sorununun öncelikle çözümlenmesini zorunlu kılmaktadır" (18) denilmekte, "**Tedbirler**"le ilgili bölümde ise "bozuk çevre koşullarının düzeltilmesinde mühendislik hizmetinin hissedildiği konularda gerekli iş gücünü sağlayabilmek amacıyla sağlık mühendisi ve çevre sağlığı teknisyeni gibi teknik personelin yetiştirilmesi, tesis ve işletme konularında kapsamlı bir program yapılarak uygulamaya (18) konulması" gereği belirtilmektedir.

Kasım 1969 tarihinde toplanan Yüksek Sağlık Şurası, "Koruyucu hekimlik bakımından çevre sağlığının oynadığı rolün önemine kani olan Yüksek Sağlık Şurası

illerde teknik personel kadrosunun bir an önce tamamlanmasını, özellikle yeteri kadar Sağlık Mühendisi ve Teknisyeni yetiştirilmesini ve istihdamını temenniye şayan görmüştür" diye bir karar almıştır. (19)Bu kararın 1972 programına da yansımaları olarak ortaya çıkan bu saptama çok önemlidir. Değişik kırsal ve kentsel koşullara göre pratik, uygulanabilir ve ödenebilir maliyette çözüm üretecek, konuyla ilgili değerlendirme ve denetlemede yardımcı olacak, alt yapı eksikliklerinin giderilmesinde teknik olarak doğrudan görev alabilecek personel eksikliği duyulmaktadır.

Belki bu yolla sağlanacak insan gücü yerel koşullara özgü çözümler üretilmesinde aracı olacaktır. Günümüzde çevre sağlığı teknisyenleri yetiştirilmiş, kentlerde istenilen etkinlikte çalışmalarını sağlayacak görev tanımı ve yetkilendirme yapılamadığı için yararlı olamamışlardır. Kırsal kesimde görevlendirildiklerinde ise daha önceden çevre sağlığı sorunlarının çözümünde görevlendirilmiş olan sağlık memurlarını destekleyici hiç bir katkıları olamamış, polivalan bir personel olan ve halk sağlığı hemşiresi işlevi gören sağlık memurlarının yerine atandıklarında ise sağlık ocağı ekibi içerisinde önemli bir çok görevin aksamasına neden olmuşlardır.

BÖLÜM 4

ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA ÇEVRE SAĞLIĞI

1973-1977 dönemini kapsamakta olan **III. Beş Yıllık Kalkınma Planında** çevre sorunları ilk kez bağımsız bir bölüm olarak ele alınmıştır. (20). Çevre politikalarının belirleyici öğeleri olarak sanayileşme ve kalkınma kabul edilmiştir.

III. Beş Yıllık Kalkınma Planı "Sağlık" sektörü "Tedbirler" bölümünde "çevre sağlığı ile ilgili yapım, bakım ve işletme hizmetlerinin geliştirilmesi amacıyla bu alandaki yetki, kaynak, insangücü ve gereksinimlerin iller düzeyinde saptanmasını sağlayan bir araştırma yapılacağı..." belirtilmektedir. Buradaki açık gereksinim, daha önceki plan ve kalkınma programlarında sürekli dile getirilmiş, ancak her yeni plan hazırlama döneminde varlığını sürdürmüştür.

"Haşere mücadelesinde belediyelerin yetersiz kaldığı yerler tesbit edileceği ve buralarda mücadelenin Sağlık Bakanlığınca yürütüleceği..." de vurgulanmaktadır. Dikkat edilirse saptamalar temel nedenlerden çok sonuçlarla ilgilidir ve nedenlerin ortadan kaldırılmasından çok "sonuçların ortadan kaldırılmasındaki eksiklikler" esas alınmaktadır.

"Sağlık Bakanlığı yeniden düzenlenirken Bakanlık bünyesinde çevre sağlığı hizmetlerinin ve besin maddelerinin sağlık yönünden denetlenmesi, yasaların ve normların saptanması ile görevli birim kurulacaktır" (21) denilmektedir. **III. Beş Yıllık Kalkınma Planında** Sağlık Bakanlığının sorumluluğuna verilen besin denetiminin hangi Bakanlığın yetkisinde olacağı konusu hala tartışılmaktadır.

"Çevre Sorunları" bölümünde ise, çevre sorunlarının kalkınmaya ayrılmış kaynakları olumsuz yönde etkilemeksizin çözüm yoluna kavuşturulması esas alınacaktır.

Çevre Sorunları Özel İhtisas Komisyonu, "çevre sorunları açısından uzaktan duyarlılıkla (Remote Sensing) ilgili uluslararası düzeydeki çalışma ve gelişmeleri izlemek, değerlendirmek ve kalkınma planıyla uyuşan temel politikaları saptamak; konuyla ilgili tüm ulusal kuruluşlar arasında koordinasyon sağlamak; farklı ve bir-biriyle çelişebilecek yaklaşım ve uygulamaları önlemek; gerekli durumlarda teknik alt komiteler kurmak, daha önce aynı amaçla kurulmuş olanların çalışmalarını düzenlemek gibi temel görevleri yerine getirecek yapı ve işleyiş düzeyine ulaşılabilecektir..." esasını kabul ederken sadece ülkenin değil dış ülkelerdeki olumsuz etkilere bağlı sonuçların da ülkemiz açısından izlenmesi gereğini vurgulamaktadır. Ama burada gündem ve önceliklerin dışarıdan belirlenmesi değil, ülkemizin dışarıdan gelebilecek sorunlara karşı korunması esası vardır.

Bu saptamalara göre çevre sorunlarıyla ilgili olarak uluslararası düzeyde sürdürülecek çalışmaların ve yasal düzenlemelerin Türkiye'yi sanayileşerek kalkınma hedefinden saptırmayacak nitelikte olmasını sağlamak için, teknik bakımdan

geçerli aktif bir politika izlenecek, kalkınma ve sanayileşme çabalarımızı olumsuz yönde etkileyecek hiçbir yükümlülük kabul edilmeyecektir. Çünkü kalkınma çabalarının dolaylı anlaşma hükümlerine göre baltalanması olasılığı göze alınamamaktadır. Burada ne pahasına olursa olsun kalkınma amacından çok, gelişmiş ülkelerin kalkınmayı yönlendirici ve kalkınma düzeyini ve oranını belirleyici çabalarına uluslararası anlaşma gerekçesi hazırlamama endişesi vardır. Bunun örneklerinin daha sonra az kirlletici teknoloji ya da temiz teknolojiyle ilgili kredi kısıtlılıkları, maliyet artırımları ile ortaya çıkması söz konusu endişenin haklılığını güçlendirmiştir. Ancak toplum bireylerinin olaylara çok yönlü bakacak bir birikime sahip olmalarını sağlayacak sistemli bilgilendirme çabasının olmaması, giderek "çevreci" ve "çevre düşmanı" biçiminde iki grubun olduğu biçiminde hatalı bir görünüme neden olmuştur. Olayın enerji bağlantısı çoğu kez gözardı edilmiştir. Kimi uygulamalar değişik kuruluşlarla medyanın karşıt inatlaşması biçiminde sunulduğundan konunun teknik boyutlarıyla tartışılmasına olanak verilmemektedir.

"Kamu kuruluşlarınca çevre sorunlarının çözülmesi amacıyla hazırlanan projeler için Çevre Sorunları Özel İhtisas Komisyonu'nun görüşü alınacak ve karar aşamasında değerlendirilmesi" hükmü bu açıdan önemli bir fırsat olarak değerlendirilememiştir.

"Başta çimento sanayi olmak üzere diğer sanayi tesislerinin yerlerinin belirlenmesinde özellikle şehirselleşimlerde çevre sorunları yaratmayacak kuruluş yeri seçilmesi önemle gözetilecektir.." hükmü ise gecekondulaşma, arsa spekülasyonu, hatta önleme çabalarının siyasi ve medya baskısı ile engellenmesi gibi nedenlerle geçersiz hale gelmiştir. Yerleşim yeri dışında uygun olarak yer seçimi yapılmış bir sanayi tesisi bile kısa sürede yerleşim yerlerinin ortasında kalabilmektedir. Kent planlarının sürekliliğini engelleyen müdahalelerin de bunda önemli katkısı bulunmaktadır.

"Ankara'daki hava kirliliği sorununun çözüm yoluna kavuşturulması konusunda çeşitli kurum ve kuruluşlarca girilmiş çalışmalar, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın yürütücülüğünde koordine edilip, değerlendirilerek bir proje hazırlanacak, ivedilikle ve kademeli olarak uygulamaya konulacaktır.." (21) ifadelerine de yer verilmiştir. Dikkat edilirse artık çevre sağlığı tartışmaları sadece hastalık boyutunda değil "hava kirliliği" gibi sorunları da kapsar duruma gelmiştir. Ankara ilinin hava kirliliği özel bir problem olarak ortaya konmaktadır.

1973 Yılı Programı "Yerleşme" bölümünün "**Kentleşme, Köy ve Köylü Sorunu, Çevre Sorunları**" başlığı altında;"... özellikle gelişmiş ülkelerin önderliğinde, çevre sorunları, yeni boyutlar kazanmış ve uluslararası örgütlerin başlıca uğraşı dallarından biri olmuştur. Bu durumda Türkiye'nin izleyeceği politikaların, kalkınma stratejisi ve kalkınma hedefleriyle uyusacak biçimde saptanması önem kazanmıştır..." (22) denilmekte ve "**Çevre Sorunları**" alt başlığında ise:

" 1. Çevre sorunlarının, kalkınmaya ayrılmış kaynakları olumsuz yönde etkilemeksizin çözüm yoluna kavuşturulması esas olacaktır.

2. Çevre Sorunları Özel İhtisas Komisyonu, çevre sorunları ve uzaktan duyar-

lıkla (Remote Sensing) ilgili uluslararası düzeydeki çalışma ve gelişmeleri izlemek, değerlendirmek ve kalkınma planıyla uyuşan temel politikaları saptamak; konuyla ilgili tüm ulusal kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak; farklı ve birbirleriyle çelişebilecek yaklaşım ve uygulamaları önlemek; gerekli durumlarda teknik alt komiteler kurmak, daha önce aynı amaçla kurulmuş olanların çalışmalarını düzenlemek gibi temel görevleri yerine getirecek yapı ve işleyiş düzeyine ulaşılacaktır.

3. Çevre sorunlarıyla ilgili olarak uluslararası düzeyde sürdürülecek çalışmaların ve yasal düzenlemelerin Türkiye'yi sanayileşerek kalkınma hedefinden saptırmayacak nitelikte olmasını sağlamak için, teknik bakımdan geçerli aktif bir politika izlenecek, kalkınma ve sanayileşme çabalarımızı olumsuz yönde etkileyecek hiç bir yükümlülük kabul edilmeyecektir.

4. Kamu kuruluşlarınca çevre sorunlarının çözülmesi amacıyla hazırlanan projeler için Çevre Sorunları Özel İhtisas Komisyonu "nun görüşü alınacak ve karar aşamasında değerlendirilecektir.

5. Başta çimento sanayi olmak üzere diğer sanayi tesislerinin yerlerinin belirlenmesinde özellikle şehrsel yerleşimlerde çevre sorunları yaratmayacak kuruluş yeri seçilmesi önemle gözetilecektir." denilmektedir. (22)

1974 Yılı Programı "**Çevre Sorunları**" bölümünde aşağıdaki saptamalara yer verilmektedir:

"Gelişmiş ülkelerde çevre sorunları ağırlıkla sanayinin yarattığı; diğer bir deyişle, aşırı kaynak kullanımı sonucu ortaya çıkan sorunlardır. Ülkemizde, kaynakların yeterli ve rasyonel biçimde değerlendirilmemesi nedeniyle çevre sorunları meydana gelmektedir. Sorunlarımızı yapı itibarıyla ikiye ayırmak mümkündür: doğal koşullar, coğrafi konum ve yetersiz geliştirme çalışmaları nedeniyle yaşama düzeyinin düşük kalmasında izlenebilen çevre sorunları; ve sanayinin yarattığı çevre sorunları.

-Toprak erozyonu, ormanların azalması, kaybolan bitki ve hayvan türleri gibi yurdun tümünü etkisi altında bulunduran sorunlarımız mevcuttur.

-Yerleşme merkezlerinde, kent alt yapısının ve belediye hizmetlerinin yetersiz oluşu nedeniyle insan alt yapısı çevrenin kirlenmesi, gürültünün artması, su ve hava kirlenmeleri sorunları yaratmaktadır. İmar planlarının tamamlanmamış olması veya uygulanmaması çevrenin bozulmasına neden olmaktadır. Kentleşmenin hızlı olması bu sorunları daha da artırmaktadır. Özellikle, kanalizasyon ve içme suyu sağlanması büyük sorun alanları olarak karşımızda durmaktadır.

-Sanayinin meydana getirdiği çevre kirliliği, hava, su, yeraltı suları ve kıyıların kirlenmesi şeklinde belirlenmektedir ve yurt düzeyinde yaygınlaşma eğilimindedir. Sanayinin yer seçimi ve teknoloji seçimi, sorunu etkileyecek en önemli etkenler olarak görülmektedir.

-Diğer ülkelerin dışında ülkemizin önemli bir diğer sorunu da tarihi çevrenin korunması olmaktadır. Tarihi mirasımızın pek fazla olması, eserlerin çevrenin etkisine açık bulunması, yerleşmelerin hızla yayılması, turizmin artması, çevre koşul-

larının düzenlenmesinde bu konunun da düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

-Örgütlenme, çevre sorunlarının çözümlenmesinde büyük önem taşır. Çeşitli Bakanlık ve kuruluşların yanı sıra mahalli idareler de bazı çevre hizmetlerinin yerine getirilmesiyle görevlidir. Birden fazla kuruluşun görev alanı içine giren konularda koordinasyonun ve etkinliğin sağlanması güçleşmektedir. Belediyelerin mali kaynaklarının kısıtlılığı, bu hizmetlerin görülmesinde en büyük engeli ortaya çıkarmaktadır. Bunların yanında, çevre sağlığı ile ilgili hizmetlerin yetersiz oluşu ve bu alanda gerekli standartların Türkiye koşullarına uygun biçimde geliştirilmemiş olması, ayrıca uygulamadaki aksaklıklar, sağlık bakımından sakıncalar yaratmaktadır.

-Diğer yandan, gelişmiş ülkelerin izledikleri çevre politikaları çevre sorunlarının çözümüne yeni boyutlar kazandırmaktadır. Geliştirilen yeni teknoloji, tarım ve sanayide kullanılan yeni girdiler, yeni sosyal politikalar ve uygulanan sağlık kontrol kriterlerinin gün geçtikçe sayısı artmaktadır. Gelişmiş ülkelerde alınan tedbirler, bu ülkelerde büyük ölçüde ilişkisi olan ülkelerin alacakları kararları etkilemektedir. Türk standartlarının saptanması, sanayi kolu transferi ve dış ticaret politikalarımız açısından önem kazanmaya başlayan uluslararası durum, kalkınma stratejisi ve kalkınma hedefleriyle ilişkili olarak ele alınması gereklidir.

-Çevre sorunlarının çözümlenmesinde temel ilke, kalkınma stratejisiyle ulaşmak istenen refah düzeyi amacına uygun olarak, gelişme ve hayatın niteliği arasındaki dengenin gözetilmesidir..." (23)

Artık çevre sorunları tüm boyutlarıyla gündemdedir. Bunların çözümüne yönelik adımların sanayileşme ve kalkınma ile bağdaşır olması gerekmektedir. Gelişme ile çevrenin yaşama uygunluğunun sürdürülmesi arasında denge kurulacaktır.

Birçok kent in kentleşme planları tamamlanmadığı ve varolanların ise uygulanmadığı dile getirilmektedir.

"Tedbirler" bölümünde ise;

"1. Endüstri ve kentleşme de yerleşimi ve yerleşme sonucu meydana gelmiş mevcut kirlenmenin niteliğinin saptanması için bir araştırmaya başlanılacaktır. Yerleşimi konusunda, bu tesbite dayalı kriter geliştirilmesine çalışılacak, sanayi tesislerinin yerleşimine özen gösterilecektir.

2. Uzun dönemde sahip olmayı planladığımız sanayi türlerinin çevreyi kirlenme dereceleri, yabancı ülkelerde kullanılan ve ileride transferi düşünülen teknolojinin gelişme eğilimleri izlenecek; bu alanlarda yapılan araştırma ve çalışmalar ülkemiz açısından değerlendirilecektir..." (23) denilmektedir.

1975 Yılı Programı **"Sağlık"** sektörünün **"Tedbirler"** bölümünde ülkemizin turizm yönünden gelişmesine paralel olarak, tıbbi turizme önem verilecektir. Sağlık Bakanlığınca kaplıcalar, içmeler, maden suları ve diğer turistik tesislerin asgari sağlık nitelikleri saptanarak bu hizmetlerden lükse kaçmadan, halkın yaygın bir biçimde yararlanmasını sağlayacak mevzuat çıkarılacaktır. (24) denmektedir. Turizmle ilgili olarak "turist sağlığı ve hekimliği" yaklaşımı daha gelişmiş ülkelerin gündeminde de bulunmamaktadır. "Sağlık turizmi" bir potansiyel olarak gündeme

getirilmekte, ancak bunlardan sağlıklı yararlanmanın temel alt yapısına olan gereksinim üzerinde durulmaktadır. "Turizm ve çevre ilişkileri" ile ilgili herhangi bir atıf yoktur. Belki yapılaşma ile ilgili hükümlerin dolaylı olarak bu konuyu da ilgilendirdiği varsayılabilir.

Aslında sağlık turizmi açısından önemli olacak yer ve işletmelerle ilgili mevzuat vardır. Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana bu konuda çalışmalar yapılmış, 30. 6. 1926 gün ve 408 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 927 sayılı "Sıcak ve Soğuk Maden Sularının İstismarı ile Kaplıcalar Tesisatı Hakkında Yasa" sağlık turizmi için önemli bir yasa olarak günümüzde de uygulanmaya devam edilmiştir. Yasada öngörülen yönetmelikler çıkartılamamıştır. Ancak Türkiye'deki şifalı su potansiyeli gözönünde bulundurularak 1990 yılında Sağlık Bakanlığı Maden Suları (Mineralli Sular) Yönetmeliğini yayınlamıştır.

İçme ve kaplıca sularının ve bunlardan yararlanılmasına yönelik uygulamaların bir standarda kavuşturulmasına yönelik uygulamalar 18. 11.1933 tarihinde yayınlanan, 513 sayılı genelge metninde de görüldüğü gibi daha Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun yeni çıkarıldığı dönemlerde ele alınmıştır:

"Umumi Hıfzıssıhha Kanununun meriyete girmesinden beri üç sene geçtiği ve Vekaletimizce daimi takip yapıldığı halde bazı taraflardan gösterilen dikkatsizlik ve kayıtsızlık sebebiyle bu kanunun içmeler ve kaplıcalar hakkındaki hükmünü tatbika ve kaplıca ve içmelerin evsafını tesbit ile bunlara müsaade vermeye imkan hasıl olmamış ve bu gün bir çok içme ve kaplıcaların müsaadesiz hasta kabul etmekte devam eylemeleri gibi hem kanuna münafi ve hem de umumi sıhhata muzır bir vaziyet meydana çıkmıştır. Bu halin daha ziyade devam etmesi bittabi caiz olmadığından Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 200 ve 201 inci maddeleri mucibince şimdiye kadar Vekaletimize müracaat ederek müsaade almamış içme ve kaplıcalar sahipleri hakkında kanuni takibat yapılarak bunlara hasta kabulüne mümanaat edilmesi icabeder. Bundan başka Vekaletçe bu hususun ehemmiyetle takip edilmesi için Vilayetiniz dahilinde mevcut ve işletilen veya işletilmeyen bütün içmeler ve kaplıcalar ve maden suları hakkında aşağıda zikredilen malumatın getirtilerek bunların tasnif edilmesine lüzum görülmüştür.

- 1.İçme veya kaplıca veya maden suyunun adı,
- 2.Mevkii, en yakın şehre ve kasabalara olan mesafesi,
- 3.En yakın demiryolu istasyonuna olan mesafesi,
- 4.Kimyevi tahlil yapılmış veya yapılmamış olduğu, tahlili yapılanların raporu Vekalet'e gönderilmiş veya tahlil Vekaletçe talep üzerine yapılmış ise bu husustaki muhaberat evrakının tarih ve numarasını bildirmek kafidir. Vekaletin malumatı olmadan yapılan tahlillerinin bir sureti gönderilmelidir.
- 5 .İçme ve kaplıca ve maden suyunun sahibi veya kiraya verilmişse kimin tarafından işletildiği,
- 6.Mevcut tesisatın hakkında malumat,
- 7.Kaplıca sularının takribi miktarı ile maden sularının satışa çıkarılıp çıkarılmadığı, ne suretle satıldığı ve mümkünse satış miktarlarının ne kadar olduğu,

8.Hangi mevsimlerde açık olduğu ve senede takriben kaç kişinin ve ne çok nerelerden geldiği,

9.Halk arasında suyun hangi hastalıklarda faideli olduğuna ve sureti istimaline dair mevcut malumat ve kanaat.

Vilayetçe bu malumatın çok bir ay zarfında toplanarak Vekaletе gönderilmesi için alakadarlar nezdinde icap eden takibatın yapılmasını ve vakit geçirmeden bu işin intaç edilmesini rica ederim."

Sağlık Bakanlığı 12 K.Evvel 1941 tarih ve 1364 sayılı genelgesinde ise şunları istemektedir:

"Memleket dahilinde bulunan kaplıca, içme ve maden sularının son durumlarının tesbit edilerek yeniden bir tasnife tabi tutulmalarına Vekaletçe lüzum görüldüğünden; vilayetiniz dahilinde halen halk tarafından dahilen veya haricen kullanılan ve miktarı dakikada beş litreden fazla olan bilumum kaplıca, maden suyu ve içmeler hakkında, ilişik ankette istenilen malumatın Vekaletе gönderilmesinin alakadarlara tebliğini ve keyfiyetin makamları tarafından da takip edilerek neticenin en kısa zamanda alınmasının teminini rica ederim.

1.Kaplıca, içme ve maden suyunun adı ve sahibi?

2.Vilayeti, kazası, nahiyesi, suyun membainin rakımı? (Hakiki veya takribi)

3.Suyun dakikadaki miktarı ve dereceli hararetі? (Tesisatta ve mümkünse menbaında sahih olarak ölçülecektir)

4.Suyun kaptajı ve kaptajdan kullanıldığı yere kadar geçirdiği mecranın cinsi ve neden yapıldığı ve kullanıldığı yerdeki tesisatın neden ibaret olduğu?

5.Suyun, kimyevi tahlili hiç yapılmamışsa sudan bu hususdaki talimatnameye tevfi kan alınacak 20 litre kadar numunenin lastik veya cam kapaklı bir veya iki kiloluk şişelerle tahlil edilmek üzere Merkez Hıfzıssıhha Müessesesine gönderilmesi ve mezkur Müesseseye yazılan tezkerenin tarih ve sayısı? (Şişe tedarik edilemediği takdirde bu husus Vekaletе bildirilecektir)

6.Suyun halk arasında hangi hastalıklara faideli olduğuna ve sureti istimaline dair mevcut malumat ve kanaat ile varsa bu hususta etibbaca yapılmış müşahadat neticeleri."

Başlangıçtaki amaçtan farklı olarak günümüzde turizm ve rekreasyon amaçlı düzenlemeler ön plana çıkmaktadır ve var olan bir ülke potansiyelinin turizm açısından değerlendirilmesi açısından da bakılmaktadır. Ancak 1933 tarihinden beri gündemde olan kaplıca ve içmelerle ilgili temel veriler hala eksiktir. Bunların kontrol ve denetimi yeniden ele alınmakta, bu konudaki eksikliklerin giderilmesi üzerinde durulmaktadır.

"**Çevre Sorunları**" bölümünde . "çevre sorunlarının çözülmesinde temel ilke, kalkınma stratejisiyle ulaşmak istenilen refah düzeyi amacına uygun olarak, gelişme ve hayatın niteliği arasındaki dengenin gözetilmesidir..." (24) denilmekte, çevre konularındaki politikaların belirlenmesi görevi bu kez de Devlet Planlama Teşkilatına verilmektedir. Ayrıca aşağıdaki saptamalar önemlidir:

"-Gelişmiş ülkelerde çevre sorunları ağırlıkla aşırı kaynak kullanımı sonucu or-

taya çıkan sorunlardır. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerde kaynakların kullanılmaması sonucu çevre sorunları meydana gelmektedir. Bu yapısal farklılıklar açısından incelendiğinde, ülkemiz gelişmişlik düzeyi ve yapısındaki ikilemden ötürü, her iki tür çevre sorunu da görülmektedir. Bunlardan birincisi, kaynakların yeterli ve rasyonel biçimde değerlendirilememesi sonucu yaşama ortamının düşük kalmasından doğan çevre sorunları, ikincisi ise bazı sanayi faaliyetlerinin yarattığı çevre sorunlarıdır.

Dünyada çevre konularına gösterilen ilgi giderek artarken, gelişmiş ülkelerde alınan tedbirler bu ülkelerle büyük ölçüde ilişkisi olan ülkelerin alacakları kararları etkileyici niteliktedir. Geliştirilen "Kirlen Öder İlkesi" bu tür yankıları olacak bir uygulamadır..."(24). "kirlenmenin sonuçlarının ödenebilir olduğu" yaklaşımı vardır. Temelde kirlenmenin giderilmesi için gerekli çabaların maliyetinin alınması öngörülmekle birlikte "kirlen öder ilkesi" nin çevre sorunlarının çözümüne yönelik yaklaşımların en tehlikelilerinden birisi olduğu zamanla anlaşılacaktır.

Ancak bu ilkedan hareketle 2872 sayılı Çevre Yasasına bir hüküm konulmuş ve 1994 yılında halk arasında Çöp Vergisi ifadesi ile tanınan vergi uygulamasıyla gündeme girmiştir. Bu, belediyenin atık toplama hizmetlerine kentlinin zorunlu katılımını sağlayan bir uygulamadır. Ancak herkes aynı miktar ödeme yapmaktadır. Çok çöp üretenin çok vergi ödemesi söz konusu değildir. Burada esas, belediyelerin çöp kaldırma hizmetlerine kentte yaşamının bir zorunluluğu olarak katılımdır. Çöp üretiminin azaltılmasına yönelik özendirme yoktur. Çöpün yeniden kullanımına yönelik uygulamalara katılımı artırıcı bir özendirme de getirilmemiştir.

Diğer yandan;

"-Uluslararası ilişkilerde benimsenmekte olan geniş çevre yaklaşımı, Türk Standartlarının saptanması, teknoloji transferi, sanayi kolu transferi ve dış ticaret politikamız açısından önem kazanmaya başlamıştır.

-Bu nedenle, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, bu dönemi araştırma faaliyetlerinin yoğun olarak sürdürüleceği bir dönem olarak ele almaktadır. Araştırmaların Türkiye'nin çevre yaklaşımında temel araç olarak kabul edilen teknoloji seçimi ve yer seçimi yöntemlerini güçlendirecek biçimde ele alınması önem kazanmaktadır. Buna uygun olarak, araştırmalarda ilke, araştırmaların uygulamaya dönük olmasıdır .." (20) denilmekte,

"Tedbirler"bölümünde ise.

"-Çevre sorunları konusunda, planda saptanan politikaların uygulanması amacıyla sorunun sınırları ve önceliklerini belirleyecek araştırmalar DPT eşgüdümünde ilgili kuruluşların da katılımı ile yürütülecek, sonuçlar gerekli kararların alınabilmesi için Bakanlar Kuruluna sunulacaktır.

Çalışmalar aşağıdaki tedbirlerde yer alan konuları içine alacaktır:

-Çevre konularına ilişkin hükümler taşıyan, bugüne kadar çıkarılmış yasalar taranacak, yeni gereksinimlere göre öncelikler ve hangi düzenlemelerin yapılması gerektiği saptanacaktır.

-Yürütülecek araştırmalar, Türkiye'nin koşullarına cevap veren doğal ve sos-

yal standartların saptanmasına, çevre sorunlarının uygun teknoloji seçimi ve mekan planlaması ile çözümlenmesini sağlayacak yöntemlerin ve alternatif maliyet ölçümlerinin geliştirilmesine yöneltilecektir.

-Sağlık Bakanlığınca çevre sağlığı uygulamalarında karşılaşılan güçlükler saptanacak ve Bakanlık bünyesinde, çevre sağlığı hizmetlerinin ve besin maddelerinin çevre yönünden denetlenmesi, yasaların ve normların tespit edilmesi ile görevli bir birim kurulacaktır.

-Çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunda toplumun aydınlatılması için halk eğitimi yöntemi geniş olarak uygulanacak, kitle haberleşme araçlarının aracılığından yararlanılacaktır.

-Tarım ilaçlarının zararsız bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla Tarım ve Köy işleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ile ilişki kurarak, ekicilere eğitim yapılacaktır..." (24) kararına yer verilmektedir. "Çevre sağlığı hizmetlerinin ve besin maddelerinin çevre yönünden denetlenmesi, yasaların ve normların tespit edilmesi ile görevli bir birim kurulması..." isteği hala gündemdedir. Nerede ise her kalkınma planı ve programın değişmez zorunlulukları arasındadır. . 1976 Yılı Programı "**Sağlık**" sektörü "**Tedbirler**" bölümünde; "Sağlık Bakanlığı koordinatörlüğünde hazırlanmış, fakat yürürlüğe girmemiş olan hava, su kirlenmesi ve gürültü ile mücadele Yasa tasarısının değişen koşullara göre yeniden gözden geçirilerek program dönemi içinde gerçekleşmesi sağlanacaktır..." (25) hükmü bulunmakta, "**Çevre Sorunları**" sektöründe ise,

"-Yurdumuzda çevre sorunlarının önemi günden güne artmaktadır. Gelişmiş ülkelerde çevre sorunlarının sanayiinin yarattığı aşırı kaynak kullanımının ortaya çıkardığı sorunlar olmasına karşılık ülkemizde sorunlar, bir yönüyle gelişmiş ülkelerin sorunlarına benzerken, diğer yönüyle kaynakların yeterli biçimde kullanılmaması dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sorunların çözümünün kalkınma hedefleriyle bütünleştirilmesi ve sektörlerin yapısı içinde düşünülmesi gerekmektedir. Çevre sorunlarının çözümlenmesini bağımsız bir yöntem ve tek kuruluş içinde ele almak olanaklı değildir.

-Toprak ve bitki kaynaklarının korunması konusunda belirli gelişmeler kaydedilmektedir. Yerleşme merkezlerinde, şehir altyapısının ve belediye hizmetlerinin yetersiz oluşu nedeniyle yapay çevrenin, suların, kanalizasyon ve artık suların akıtılması ve arıtılması sorunları önemini giderek artırmaktadır.

-Denizlerin kirlenmesi bütün dünya gibi Türkiye'de de hızla büyüyen bir sorundur.

-Deniz kirlenmesi konusunda yoğunlaşan uluslararası çalışmaların sürekli izlenmesi ve karara bağlanması zorunludur. Deniz kirlenmesi ile ilgili 1969 Brüksel Antlaşması, 1973 Londra Konvansiyonu, IMCO Antlaşması bu açıdan değerlendirilerek Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını, sanayileşmesini hedef alan bir politikanın tespiti gerekmekte" olduğu saptaması yapılmaktadır. (25)

"**Tedbirler**" bölümünde ise:

"-Uluslararası kirlenme antlaşmaları için yürütülen çalışmalara etkin olarak ka-

tılacak, IMCO Antlaşması, 1973 Londra Antlaşması bu açıdan değerlendirilerek karara bağlanacak; Akdenizde Kirlenmenin Önlenmesi Antlaşması ve Karadeniz-de Kirlenmenin Önlenmesi çalışmaları izlenecektir.

-Kent artıklarının artırılarak suya karışmasının sağlanması için Türkiye çapında bir program hazırlanacak, bunun için gerekli teknik bilgi akımı ve personel sağlanması yoluna gidilecektir.

-Marmara Denizi'nde kirlenmeyi azaltmak üzere başlatılan çabalar, ilgili eşgüdüm sağlanarak güçlendirilecek; İzmir Körfezi'nde yapılan kirliliği önleme çalışmaları hızlandırılarak, İskenderun ve Mersin Körfezlerinin temiz tutulması için gerekli çalışmalara başlanacaktır..." (25) hükmü bulunmaktadır.

1977 Yılı Programı "**Sağlık**" sektörünün "**Tedbirler**" bölümünde Sağlık Bakanlığı merkez kuruluşunda Çevre Sağlığı Şubesinin geliştirilerek insan sağlığına doğrudan doğruya ve kısa sürede zararı dokunan kirleticilerden başlamak üzere denetimin yurt çapında yaygınlaştırılması çalışmalarına hız verileceği (26) ifadesi yer almıştır.

"**Çevre Sorunları**" bölümünde ise:

"-Yurdumuzda çevre sorunlarının kamu oyununda ilgisini bu alana çekerek günden güne artmakta olduğu görülmektedir. Sorunların çözümlenmesinde etkili uygulama talepleri giderek artmıştır. Çevre sorunlarının çözümünü bağımsız bir yöntem ve tek bir kuruluş içinde ele almak mümkün olmamaktadır. Hizmetin gereği gibi götürülebilmesi için uygulama, denetleme ve müeyyide yetkileriyle donatılmış bir üst kuruluşa gereksinim duyulmaktadır.

-Bundan sonraki Planlarla ve çalışmalarla daha sağlıklı olarak bütünleşmenin sağlanması amacıyla, çevre araştırmalarının ve envanter çalışmalarının yoğun olarak sürdürüleceği bir dönem olarak kabul edilen Üçüncü Beş Yıllık Plan döneminde, çevre çalışmaları hızla artmıştır. Araştırmaların büyük bölümünde ülke şartlarına uygun uygulamaya dönük olma ilkesi benimsenmiştir. Ancak, araştırmaların seçimi sırasında ikilemler ve koordinasyonsuzluk sürmektedir.

-Uygulamaya dönük olan çalışmalar içinde, bazı alanlarda ilerleme kaydedilmekle birlikte, bazı alanlarda duraklama mevcuttur. Toprak ve bitki kaynaklarının ve yaban hayatının korunması, su ürünlerinin geliştirilmesi konularında belirli gelişmeler kaydedilmiştir. Bunlar arasında toprak kaynaklarının korunması konusu, konuyla ilgili kuruluşlar arasında bir iç koordinasyona kavuştuğu taktirde daha iyi sonuçlar alabilecektir.

-Diğer yandan, denizlerin kirlenmesi, bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de hızla büyüyen bir sorun alanıdır. Kapalı deniz havzaları içinde bulunan ve deniz ürünlerine hem besin, hem ticaret açısından büyük ihtiyacı bulunan Türkiye'nin konuya önem vermesi gerekmektedir.

-Toprak kirliliği, üzerine eğilinmesi gerekli ve önemli bir konudur. Gerek kent çevrelerinde düzensiz sanayi yerleşmeleri; gerekse büyük yerleşmelerin artıkları, genellikle verimli topraklar üzerinde kurulmuş olan kent çevrelerindeki geniş toprak örtüsü kirlenmekte ve bitki örtüsünü tahrip etmektedir. Bunun yanında, tarım

ilaçlarının yoğun olarak kullanıldığı bölgelerde, aşırı ve bilgisiz kullanmanın yol açtığı toprak kirlenmeleri artmaktadır. Kent çevrelerinin ülke şartlarına uygun olarak geliştirilmiş alt yapı ve planlama çalışmaları ile korunması yapılırken, kırsal alanda tarım ilaçları için merkezden başlayarak çiftçiye kadar uzanan bir yaygın eğitim programı uygulanmasına gereksinim vardır ..." (26) denilmektedir.

Tarım ilaçları ile ilgili olarak kırsal kesimde uygulama yapan kişilerin eğitimine olan gereksinim gündemdedir. Ancak tarım ilacı kirlenmesini belirlemeye yönelik laboratuvar ve araştırma alt yapısı üzerinde durulmamaktadır. Ülkemize girecek insektisitlerin satışı ve alınmasıyla ilgili düzenlemelerin işlerliğini azaltan etmenler gündemde değildir. Denetimde güçlüklerin giderilmesine, pratik denetim teknikleri geliştirilmesine yönelik çalışmalar için kimse görevli kılınmamaktadır.

Deniz kirliliği ise yine genel hüküm olarak yer almakta Umumi Hıfzıssıhha Kanununda eksik olan yasal dayanağın giderilmesiyle ilgili herhangi bir öneri getirilmemektedir. Kalkınma planlarında ve programlarında "çevrenin korunması" "kalkınmanın engellenmesi ve sınırlandırılmasına neden olabilecek uluslararası denetim" ikilemi sürekli görülmektedir. Kamuoyundaki bilgilendirme eksikliği, sadece karşı çıkan, çözüm önermeyen ancak; en ufak bir enerji ve konfor kısıtlamasına katlanamayan bir baskı grubu yaratmaktadır. Üniversite ve diğer teknik okul programlarında konuyla ilgili müfredat değişikliğine yönelik zorunluluk istenilen açıklıkta gündeme gelmemektedir.

"Tedbirler" bölümünde ise:

-Çevre sorunları ile ilgili kuruluşların araştırma potansiyeli envanteri çıkarılacak ve tesbit edilmiş çevre politikaları ışığında, her kademede çevre araştırmaları planlaması ve koordinasyonu yapılacaktır.

-Çevre kirlenmesinde öncelik gösteren bölgelerde hali hazırda alınmakta olan tedbirler ve uygulama durumunun belirlenmesi için bir envanter yapılacaktır.

-Türkiye'de deniz kıyıları, göl, akarsu ve yeraltı sularında kirlenme durumunu tesbit edecek bir araştırma planlanacak ve program döneminde başlatılacaktır.

-Uzun dönemde sahip olmayı planladığımız sanayi türlerinin kirlenme dereceleri ve yabancı ülkelerde kullanımda transferi düşünülen teknolojinin gelişme ve değişme eğilimleri izlenecek; bu alanlarda ithali öngörülen teknolojilerin çevre kirlenmesi açısından değerlendirilmesine özen gösterilecektir.

Türkiye'de rasyonel toprak kullanımına yön vermek amacıyla, toprak planlama çalışmalarına başlanacak; 1. ve 2. sınıf tarım arazisinin kesinlikle tarıma ayrılması sağlanacaktır..." (26) denilmektedir.

Ülkemizde su kaynaklarının hızla kirlenmesinin nedenleri, kirlenmenin saptanması, giderilmesi ve denetimi yönünde karşılaşılan darboğazlar ise şöyle sıralanmaktadır:

"-Ülke ölçeğinde "fiziki planlama" nın olmayışı, su kaynaklarının da çeşitli kullanım amaçlarına göre dağılımının planlanmasının gerçekleştirilmemesi,

-Yüzeysel su kaynakları konusunda bir takım yasaların ve yönetmeliklerin bulunmasına rağmen yasalardan doğan boşluklar nedeniyle etkin bir düzenlemenin

olmayışı

-Su kirlenmesi ve denetimi konusunda ülke ölçeğinde araştırma ve birleştirme politikasının olmayışı ve mevcut çalışmaların ve uygulamaların yetersizliği..."

Görüldüğü gibi bu saptamalar da birbirinin tekrarı halinde bir programdan diğerine aktarılmaktadır. Bunlar kolayca fikir birliği sağlanan, kimsenin karşı çıkmadığı gerçekler olarak kabul edilmesine, zorlayıcı bir çok hüküm bulunmasına rağmen giderek boyutu artan sorunlar olma özelliğini sürdürmektedir.

15 Aralık 1976 tarihinde 1975 yılı İcra Planı'nın 245 inci maddesi hükümleri gözönünde bulundurularak Sapanca Gölü baz alınarak Sağlık Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Bayındırlık ve İskan Bakanlığı arasında imzalanan "İçme ve Kullanma Suyu Temin Edilen Yüzeysel Su Kaynaklarının Kirlenmelere Karşı Korunması Protokolü" nun varlığına, Umumi Hıfzıssıhha Yasasında da yüzeysel su kaynaklarının kirlenmesinin önlenmesi ile ilgili hüküm de bulunmasına rağmen, Sapanca Gölü de dahil olmak üzere bir çok Gölün çevresi yapılaşmadan ve kirlenmeden korunamamıştır.

BÖLÜM 5

1978 GEÇİŞ PROGRAMI

1978 Yılı Programında; "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Türkiye'nin çevre sorunlarının tanımlanması, kurumsal düzenlemelere temel olabilecek ön koşulların hazırlanması ve kamu oyunun aydınlatılmasında bazı gelişmeler sağlanmakla birlikte, ülkemizde çevre sorunları henüz geniş tabanda bilincine varılmamış, teknik düzeyde bilgi birikiminden yoksun, ekonominin tüm sektörlerini ilgilendiren bir konudur. Ancak çeşitli Bakanlıkların parçacıl yaklaşımları ve eşgüdüm yokluğu nedeni ile uygulama etkinlikten çok uzak olmuştur..." (27) saptamasına yer verilmekte ve, "üst düzeyde etkin bir eşgüdüm ve yönetim görevini sağlamak amacıyla çevre sorunları konusunda bir Devlet Bakanlığı kurulduğu (27) ancak çevre sorunları görev alanlarına giren Bakanlık ve kuruluşların bünyesinde çevre birimlerinin geliştirilmesi konusunda yeterli sonuç elde edilemediğinden " sözedilmektedir.

Programda, "çevre sağlığı konusunda temel sorun kuruluşlararası yetki ve sorumluluk karışıklığı olmuştur. Çevre sağlığı hizmetlerinin yasal dayanağı 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Yasasıdır. Bu çerçevede Sağlık Bakanlığınca yürütülmekte olan kontrol hizmetleri için gerekli tüzük ve yönetmeliklerin bir kısmı da çıkarılmıştır. Suların Kirlenmesinin Önlenmesi, Korunması ve Kontrolü Hakkında Yasa Tasarısı ile Hava Yasa Tasarısı henüz gerçekleşmemiştir. Bu Yasaların uygulanabilmesi için gerekli bölgesel standartları kapsayacak tüzük ve yönetmeliklerin de hazırlanması son derecede önemlidir. Yürürlükteki 1380 sayılı Su Ürünleri Yasası ve Tüzüğü kirlenmeler açısından sınırlı bir yaklaşım getirmekte ve getirilen ölçütler bakımından da yetersiz bulunmaktadır..." (23) denilmektedir ki aynı sorunların bazı eklemelerle birlikte devam ettiği görülmektedir.

Ayrıca aşağıdaki saptamalara yer verilmektedir:

"Özellikle büyük kentlerin plansız alan kullanımı ve alt yapı hizmetlerinin sağlanmasından doğan karışıklık kent çevresini güç yaşanabilir hale sokmaktadır. Çöp, hava kirlenmesi, kanalizasyon sularının deniz, yeraltı suyu ve çevre akarsulara karışması ve trafik, kent çevresinin ana sorunları olarak ağırlığını arttırmaktadır.

Verimli toprakların sanayi yerleşmeleri ve kent artıklarıyla kaplanması sorunu devam etmektedir. Tarım ilaçlarının bilgisiz kullanılması sonucu toprak kirliliği artmaktadır.

Türkiye'nin su ürünlerine hem besin hem de ticaret gelirleri açısından büyük ihtiyacı bulunmaktadır..." (27)

Artık çevre sorunları tüm yönleriyle gündemdedir. Hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği tüm boyutlarıyla ele alınmaktadır. Su ürünlerinin hem besin hem de ticaret gelirleri açısından önem taşıması kirlilik konusunda zorlayıcı etmenlerden birisidir. Kirlilik deniz ve su ürünlerinin azalmasına neden olacaktır.

"Tedbirler" bölümünde:

"-Çevre sorunlarının çözümü Kalkınma Plan ve Programlarını ekonomik ve sosyal hedefleri doğrultusunda ele alınacaktır.

-Çeşitli sosyal ve ekonomik faaliyetlerin planlanmasında, teknoloji ve yer seçimi araçları uzun dönemli maliyetleri en az düzeyde tutma açısından da değerlendirilecektir.

-Çevre sorunlarının çözümünde ilgili disiplinler bir arada karara götüren bir grup çalışması yaklaşımı benimsenecektir.

-Uzun dönemde kurulacak sanayi türlerinin kirlileme dereceleri ve transfer edilecek teknolojinin gelişme ve değişme eğilimleri izlenecek, çevre kirlenmesi ve çevreyi tekrar temizlemenin maliyetleri değerlendirmede dikkate alınacaktır.

-Kentlerde hava kirliliğini azaltıcı önlemler hızla uygulamaya sokulacak ve sürekli desteklenecektir.

-Çevre sorunlarını önlemeye yönelik önlemlerin düzeyinin saptanması yöresel ortamın özelliklerine göre yapılmak zorundadır.

Bu nedenle uygulamalı yöresel ekolojik standartların belirlenmesine yardım etmek üzere ülke düzeyinde bir alıcı ortam araştırmasına başlanacaktır..." (27) denilmektedir.

III.Beş Yıllık Kalkınma Planında, planlama kararları ile uygulamadan sorumlu bakanlıklar arasında eşgüdümü sağlayacak bir merkezi kuruluşa olan gereksinimin vurgulanmış gerekçesi değişik programlara da yansımaktadır.

Teknik açıdan bakıldığında Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planıyla Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı arasında yer alan bu geçiş programında terim olarak sözedilmese bile "sürdürülebilir kalkınma" kavramı yer almaktadır.

Kentlerdeki hava kirliliğinin artık belirgin olarak ortaya çıktığı, gelecekte de boyutunun büyüyeceğinin açık biçimde anlaşıldığı görülmektedir. Bu geçiş dönemindeki hükümler gelecekte kentlerdeki hava kirliliğinin önlenilmesine yönelik alt yapı çalışmaları açısından önemli bir dayanak oluşturmuştur.

BÖLÜM 6

DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983 yılları arasını kapsamaktadır.

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Çevre Sorunlarına büyük bir ağırlık vermiştir. İnsan- çevre ilişkileri ön plana çıkartılmış, sorunların önlenmesine yönelik esaslara ağırlık verilmiştir. Sağlık açısından önemli boyutlarda sorunların ortaya çıktığı bölgelerde onarıcı ve sorunun çözümüne yönelik uygulamalara ağırlık verilmiştir. Çevre rehabilitasyon kavramı giderek ağırlık kazanmaya başlamıştır. Çevre temizleme ve arındırma projelerine öncelik verilmiştir. (20) Plan çevre sorunlarında diğer üç Plan döneminde yapılan aşamalardan şu şekilde söz etmiştir:

"Genellikle insan yerleşmeleri, sanayi ve tarım uğraşları sonucu doğal çevrenin kirlenmesi, toprak, su, hava kirliliği ve ekolojik dengenin bozularak canlı yaşamın tehlikeye düşmesi olarak kendini gösteren çevre sorunlarının sanayileşme ve çevreden soyutlanmaksızın çözümü II. Planda ana politika olarak kabul edilmiştir. 1973-1977 döneminde çevre sorunları konusunda kamuoyu bilinçlenmesi olmuş, sorunlar tanımlanmıştır. Bugün Türkiye'de insan yerleşmeleri, sanayi ve tarım nedeni ile meydana gelen çevre kirliliği genel olarak bilinmektedir. Ancak bu kirlilikle mücadele ekonomik ve toplumsal yapıya en uygun yöntemlerin neler olduğu ekolojik havzaların bu kirliliği emebilme ve kendini yenileyebilme kapasiteleri bilinmemektedir. Ekolojik havzalara göre farklılaşma çevre standartları da geliştirilememiştir. Çözüm önerileri ve önlemlerle sağlıklı kararlara götürülebilecek ölçütler olmadığı için uygulamalarda değişik yaklaşımlar, kararsızlıklar görülmektedir.

Bugün Türkiye'de ileri toplumlar rastlanan çevre kirliliği görülmekle birlikte, yaygın olan geleneksel kesimdeki su, kanalizasyon sorunu, gecekondu bölgelerindeki kötü barınma koşulları, toprak ve orman erozyonudur. Bunların yanı sıra doğal kaynakların uzun dönemde toplum yararına kullanımlara yönlendirilememesi de önemli çevre sorunları yaratmaktadır..." (28)

Yine su kirlenmesi, hava kirlenmesi, toprak erozyonu ve kirlenmesi, gürültü kirliliği ile dinlenme yerlerine geniş yer verilmiş, kirlenen yöreleri ve kirlenme nedenlerini saptamıştır.

IV. Plan, "Çevre Sorunlarının toplumsal değişim süreci ile birlikte çözüme kavuşturulması (28) temel ilkelerinden hareketle sanayileşme, tarımda modernizasyon kentleşme süresince çevre unsurunun dikkate alınacağı ve sorun yaratılmadan önleme aşamasında çözüme kavuşturulmasına ağırlık verileceği, böylece doğanın ve doğal kaynakların kullanımında ve korunmasında rasyonellik sağlanarak, uzun dönemde geriye dönülmez çevre sorunları yaratmayacaktır " biçiminde ifadelere yer vermektedir.

Mevcut çevre sorunlarını giderici yaklaşımlarda ise, alternatif çözüm önerileri

dikkate alınarak sosyo-ekonomik ve ekolojik yapıya en uygun çözümlerin seçileceği ve çevre sorunlarını gidermeye yönelik önlemlerin yöresel ortamın özelliklerine göre yapılacağı, arazi kullanım planları olmayan durumlarda, yörelerin ekolojik özellikleri ve çevre koruma önlemlerinin gözönünde bulundurulacağı da Planda yer almıştır.

1979 Yılı Programında, çeşitli kuruluşların işleri alanına giren çevre konularına ilişkin karar alma ve uygulamada görülen uyumsuzluktan (29) söz edilmekte ve bu amaçla 1978 de Başbakanlık Çevre Örgütü'nün kurulduğu belirtilmektedir. Ayrıca, çevre konusundaki temel sorun Bakanlıklar ve çeşitli kuruluşlarca parçacıl olarak sürdürülen çevre araştırmalarına ve uygulamalarına, eşgüdüm içinde yararlı ve etkin bir işbirliği kazandıran İmasından (29) da bahsedilmiştir.

1980 Yılı Programında, çevreye ait çok önemli meseleler günümüzde gittikçe artmakta ve yaygınlaşmaktadır. Toprak, hava ve su ile ilgili yapısal özellikler tek tek kurumlarca bilinmekte, ancak değerlendirilememektedir. (30)

"Sanayinin % 70'ine yakın bölümünün İstanbul, İzmir, Adana, Zonguldak, Bursa, Kocaeli dolaylarında yoğunlaşması ve kentleşme, çevre sorunlarının önemli boyutlara gelmesine neden olmaktadır (26) denilmekte, deniz kıyıları, göl, akarsu ve yeraltı sularında kirlenme durumunu tesbit eden araştırma ile mevcut su standartları ilişkilendirilecek, suların kullanılma amaçlarına ve ekolojik yapıya göre farklılaştırılmış standartlar geliştirilmesine çalışılacaktır. . . ilgili Bakanlıkların bünyesindeki çevre birimleri (30) güçlendirilecektir.." gibi tedbirler de öngörülmüştür.

1981 Yılı Programında, "kentleşme, artan nüfus ve özellikle sanayileşme ile tabii kaynak kullanımının artışı, su, deniz ve hava kirliliği gibi çevre sorunlarını belirginleştirmektedir. Kalkınma çabaları içinde çevre sorunlarının ihmalı, bu sorunları ağırlaştırıcı etki yapmakta olduğu" vurgulanmaktadır. (31)

"Kalkınma stratejilerinin kaynakların yok olmasını önleyebilir nitelikte olması için, ekonomik etmenler yanında, sosyal ve ekolojik etmenleri dikkate alması, canlı-cansız kaynakların yaşayan nesillerin yararlarına olduğu kadar gelecek nesillerin gereksinim ve beklentilerine cevap verecek şekilde kullanılmasına yönelmesi ve bunun için alternatif davranışların kısa dönemli olduğu kadar uzun dönemli sonuçlarını da hesaba katması gerekmektedir..." (31) denilmekte ve "kamu ve özel sektörün öngördüğü önemli yatırımlarda yer seçim kararlarının ekolojik havza özellikleri, teknoloji ve standart seçme kararlarının ise kaynak koruma ve çevre kirliliği açılarından da gözden geçirilmesi..." (31) ifadesi tedbirde yer almaktadır.

1982 Yılı Programı. "**Sağlık**" sektörü "**Tedbirler**" bölümünde"... çevre sağlığı. .. sağlık eğitimi gibi ana konularda getirilecek çözümlere temel dayanak olacak verilerin belirlenmesi, bu hizmetlerin ne ölçüde ve hangi kuruluşlar tarafından yürütüleceğinin kesin şekilde gözden geçirilmesi konularındaki çalışmalar program dönemi içinde sonuçlandıracaktır" (32)

Dikkat edilirse eğitime olan gereksinim hemen her konuda gündeme getirilmektedir. Ancak kamu iletişim araçlarının, konuyla ilgili bir katkı sorumluluğu bu-

lanmamaktadır. Müfredatlarda konuyla ilgili düzenlemelerin yapılması gündeme getirilmemektedir. Bu konuda eğitimden sorumlu personel eğitimi, onlara yönelik araç gereç ve eğitim kaynağı ile ilgili bir sorumluluk verilmemektedir. Bunlar doğal uygulamalar olarak kabul edildiğinde gerek duyulmayabilir. Ancak eğitim çabalarını aksatan, sistemli eğitim çabalarını engelleyen en önemli etmenlerin bunlar olması çok ilginçtir.

"Çevre Sorunları" sektöründe ise:

"Çevre sorunları, bütün faaliyet alanlarını kesit olarak kapsayan yerleşme ile faaliyet sırasında kirliliğin kontrol altına alınmamasıyla ilgilidir. Çevre koruma tedbirleri, kirliliğin meydana gelmemesi için önceden alınan ve uzun vadeli maliyeti ucuz olan; kirliliği giderme tedbirleri ise kirlilik ortaya çıktıktan sonra temizleme için alınan ve maliyeti yüksek olan tedbirlerdir..." (32) denilmektedir ki, burada artık diğer plan ve programlarda bahsedildiği gibi "çevre sorunlarının kalkınmaya ayrılmış kaynakları olumsuz yönde etkilemeksizin çözüm yoluna kavuşturulması" çekincesine yer verilmemektedir.

"Yatırım kararlarında çevre etmeninin daha başlangıçta dikkate alınarak çevre koruma tedbirlerinin alınması için gereken maliyete katlanılması, ilerde doğacak sorunların çözümü için harcanacak masrafların büyüklüğü gözönüne alındığında, aynı zamanda ekonomik açıdan da geçerli bir uygulama olarak kabul edilmektedir.

Bir yandan büyük şehirlerdeki nüfus yoğunlaşmasının artması ve bununla uyumlu olarak gerekli altyapı tesislerinin zamanında kurulamaması, diğer yandan da sanayi ve diğer üretici kuruluşları yeterli çevre koruma tedbirleri alınmadan faaliyet göstermeleri ve belli yörelerde yoğunlaşmaları sonunda çevre sorunları ağırlığını hissettirmekte ve yer yer toplum sağlığı ve huzurunu tehlikeye düşüren boyutlar kazanmaktadır.

Çevre sorunlarının acil hale geldiği yerlerde öncelikle durumun daha da kötüleşmesini önleyecek acil tedbirlerin alınması ve bir program dahilinde kapsamlı projelerle soruna uzun vadeli çözüm yolları bulunması gerekmektedir..." (32) denilmekte, mevzuatla ilgili olarak ta şu ifadelerle yer verilmektedir:

"Çevre sorunlarını ilgilendiren mevzuat oldukça dağınık olup, bir çok kamu kuruluşunun ayrı ayrı görevler yüklendikleri, bu arada da yer yer mevzuat boşluklarının veya yetki çatışmalarının bulunduğu gözlenmektedir. Bu durum, kuruluşların birbirleriyle uyumlu karar vermelerini ve etkili bir denetim yapılmasını güçlendirmekte, sorunun tümünün ele alınıp tutarlı çözüm yollarının bulunmasını ve insan-gücü, makina-teçhizat birikiminden tam olarak faydalanılmasını engellemektedir.

Çevre konusundaki çalışmaların başarıya ulaşabilmesi için merkezi devlet organlarının etkinliği yanında, mahalli idarelerin özellikle belediyelerin konunun önemine uygun olarak etkili tedbirler almaları gerekmektedir... Kamu ve özel sektörün öngördüğü yatırımlardaki teknoloji, standart ve yer seçimi kararlarının çevre kirliliği ve kaynak koruma açılarından da değerlendirilmesi konusunda etkili olarak işleyen bir mekanizma henüz kurulamamıştır." (32)

"Tedbirler"bölümünde ise Çevre Koruma Yasası'nın hazırlıklarına başlanı-

lacağı, çevre sorunlarına sebep olabilecek faaliyetlerin olumsuz etkilerinin önceden araştırılarak önlenmesinde kullanılacak **Çevresel Etki Değerlendirmesi Sisteminin** kurulması çalışmalarına (32) başlanılacağı ve geliştirileceği gibi hususlar da bulunmaktadır. Artık Çevresel Etki Değerlendirmesiyle ilgili yasal düzenlemelerin bir an önce tamamlanması zorunluluğunu vurgulayan programlar dönemi başlayacaktır. Çevresel etki değerlendirmesinde olayın sağlık boyutu büyük oranda ihmal edilecek, zaten bununla ilgili yetersiz de olsa yasal alt yapı sağlandığında, bu kez "çevresel risk değerlendirmesi" yaklaşımının eksikliği ortaya çıkacaktır.

1983 Yılı Programı "**Sağlık**" sektörünün "**Tedbirler**" bölümünde, "öncelikle sıtma ve verem konusunda halkın uyarılması; kanalizasyon ve pis suların ilaçlanması ve kapatılması konularına ağırlık verilecektir (33) denilmektedir. Dikkat edilecek olursa çevre- sağlık ilişkisi sadece belirli hastalıklar çerçevesinde ele alınacak; sosyal, biyolojik ve fizik çevrenin bir bütün olarak ele alınması hiç bir zaman söz konusu olmayacaktır.

"**Çevre Sorunları**" bölümünde ise 1982 yılının çevre sorunları ile ilgili temel araştırmaların sürdürüldüğü bir dönem olduğu, bu nedenle de çevre konusunda ülkenin su, hava, toprak kaynaklarının korunması, geliştirilmesi ve etkin kullanımı için genel politika kararlarının alınmadığı ifade edilmektedir. "**Tedbirler**" bölümünde ise ağırlıklı olarak katı atıklar konusu ele alınmış ve büyük belediyeler başta olmak üzere, bugünkü uygulamalarla şehir katı atıklarının nasıl zararsız hale getirildiği incelenerek bu konuda yeterli tedbirlerin alınması amacıyla çalışmalara (33) başlanılacağı ifade edilmiştir.

BÖLÜM 7

1984 YILI GEÇİŞ PROGRAMI

1984 Yılı Geçiş Programının **Çevre Sorunları** sektörünün **Durum** başlıklı bölümünde: "Dünyada 1960'lı yıllardan sonra önemini kabul ettiren çevre sorunları Türkiye'de sanayileşme ve tarımda modernleşme ile birlikte ağırlığını hissettirmiş ve ilk defa Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında ayrı bir sektör olarak ele alınmıştır. Gerek Üçüncü Plan dönemi gerekse Dördüncü Plan Döneminde çevre sorunlarının belirlenmesine ve ülkeye en uygun çözüm tesbitine yönelinmiştir. Bu dönemde temel politika kararları geliştirmeye yönelik yöresel pilot araştırmalar başlatılmıştır. Kamuoyunda çevre bilinci oluşturmaya çalışılmış, kurumsal yapıda gerekli düzenlemeler yapılmıştır..." (34) denilmekte, 1983 yılında çıkarılan Çevre Yasası başta olmak üzere doğal çevrenin korunmasıyla ilgili yasalardan söz edilmektedir. Ayrıca, uluslararası sözleşmelerin ülkemiz tarafından onaylanmasına da değinilmekte, münferit bir takım çalışmalar ayrıntılarıyla verilmektedir.

Tedbirler bölümünde ise "çıkarılan Çevre Yasası'nın yönetmeliklerinin hazırlanması, merkezi ve mahalli idare birimlerinin yetki, sorumluluk, işbirliği ve çalışma esaslarının belirlenmesi için çalışmalar yapılacağı; çevre politikasının sektörel boyutları geliştirileceği belirtilmektedir. Bu amaçla ilgili uygulayıcı ve araştırıcı kurumlarca sektörde yapılan yatırımların maliyet tahminlerine gereken hallerde çevre boyutunun da katılmasına çalışılacaktır" (30) ifadesine yer verilmiştir.

Merkezi yönetimle yerel yönetimin görev tanımlarına, yetki sınırlarının ve sorumluluklarının belirlenmesine olan gereksinim burada ortaya konmaktadır.

Çevresel etki değerlendirmesi ekonomik anlamda ve bir maliyet unsuru olarak yer almaya başlamıştır.

Dikkat edilirse sınırlı araştırmalar dışında geniş kapsamlı bir izleme, değerlendirme ve kayıt sistemi kurulabilmiş değildir. Bununla ilgili bir öneri de bulunmamaktadır. Doğal çevre, ekolojik sorunlar, kirlilik sorunları birbirleri ile karıştırılmaktadır. Zaman zaman çevre insan merkezli olarak ele alınırken, kimi zaman ekoloji merkezli yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır.

Bu Geçiş Programında bulunan **Sağlık** sektörüne çevre sağlığı ile ilgili husus girmemiştir. 1983 yılında çıkarılan yasaların bu açıdan önemli çözümler getireceği inancı bunda etkin olabilir. Varolan ve korunmak istenen çevrenin insan sağlığı ve varlığı üzerindeki doğrudan veya dolaylı etkileri de göz ardı edilmiştir. Eski programlarda Umumi Hıfzıssıhha Kanunun da etkisiyle biyolojik çevre etmenlerinin yarattığı sorunlara bir dereceye kadar değinilirken, kimyasal kirlenme ancak tarım ilaçları nedeniyle dolaylı olarak yer almıştır. Çevre sorunları, çevre sağlığı sorunları birbirleriyle tam çakışan sorunlar olarak görüldüğünden ayırım yapılmamıştır. Çevrenin insan sağlığına ve yaşamına uygun hale getirilmesinin ekolojik sorunların çözümü açısından da yeterli imiş gibi algılandığı anlaşılmaktadır. Kimi zaman ise çevre sorunları, çevre sağlığı sorunlarıyla karıştırılmaktadır.

BÖLÜM 8

BEŞİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA ÇEVRE SAĞLIĞI

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989 yılları arasını kapsamaktadır.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma **Planı Sağlık** sektörü **Ülkeler ve Politikalar** bahsinde, çevre sağlığı hizmetlerinin geliştirilerek çevrenin iyileştirilmesi gereği vurgulanmıştır.(35) **Çevre Sorunları** bölümünde ise "ülkemiz kentleşme, erozyon ve tabii afetlerin sonucu olan çevre kirlenmeleri ile hızlı sanayileşmenin ve tarımda modernleşmenin getirdiği çevre sorunları ile karşı karşıyadır. Çevre konusunda temel yaklaşım; sadece mevcut kirliliğin ortadan kaldırılması muhtemel bir kirliliğin engellenmesi değil, kaynakların gelecek nesillerin de yararlanabileceği en iyi şekilde kullanılması, muhafazası ve geliştirilmesidir.

Bu itibarla ülkemizde tabii kaynakların kullanımında ekolojik denge gözetilerek, bu kaynakların gelecek nesillerin de kullanabileceği şekilde muhafaza edilmesi ve geliştirilmesine önem verilecek, arazi kullanımı ve yatırım kararlarında çevre sorunları planlama aşamasında teşhis edilecek ve ilgili mevzuatın gerektirdiği tedbirler alınacaktır (35) denilmektedir.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma **Planı Temel Hedefler ve Stratejisi** bölümünde ise çevre sorunlarının bir bütünlük içinde, koordineli bir şekilde ele alınması, tabii ve insan yapısı çevrede bozulmanın önlenmesi ve bu çevrenin geliştirilmesi esas alınacaktır..." (35) hükmü getirilmektedir.

Görüldüğü üzere bu planda öncelikli çevre sorunları arasında kentleşme, erozyon, doğal afetler, tarımda modernizasyon, sanayileşmeye bağlı sorunlar olarak belirtilmektedir. Genel olarak çevre sorunlarının çözümünde de eşgüdüm eksikliği vurgulanmıştır. Daha önceden işlenmiş olan çevre kirliliğinin engellenmesi, varolanın ortadan kaldırılması, ilkelerinin yanısıra kaynakların gelecek kuşakların da yararlanmasına olanak verecek biçimde kullanılması ilkesi de getirilmiştir.

1972-1983 yıllarını kapsayan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Destek Çalışmaları: 1' in **Sağlık** sektörü **Çevre Sağlığı ve Bulaşıcı Hastalıklar** alt başlığında, "çevrenin olumlu hale getirilmesi amacıyla 1978 yılında Başbakanlığa bağlı Çevre Müsteşarlığı kurulmuş, ancak, uygulamada teşkilattan beklenen koordinasyon ve işbirliği hizmetleri yeterli olamamıştır..." (36) denilmekte, **Çevre Sorunları** bölümünde ise; "sanayileşme ile birlikte çevre kirliliği ile karşı karşıya kalan sanayileşmiş ülkeler, 1960'lardan itibaren bu konuda ciddi tedbirler almışlar ve uluslararası kuruluşlar aktif bir tutum takınmışlardır. 1972 yılında yapılan Dünya Çevre Konferansında ülkemiz tarafından gelişmekte olan diğer ülkeler gibi **kalkınma ve sanayileşmeden taviz vermeden çevre sorunlarına yaklaşmak ve kalkınmaya ayrılmış fonları olumsuz yönde etkilemeden, sanayileşerek kalkınma hedefinden ülkeyi saptıracak hiçbir yükümlülüğün kabul edilemeyeceği**" görüşü savunulmuştur.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planından itibaren bu görüş hakim olmuştur.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, sanayileşme, tarımda modernleşme, kentleşme sürecinde çevrenin dikkate alınacağı ve kirliliği önleyici çözümler getirilmesine çalışılacağı belirtilmiştir. Mevcut çevre sorunlarını giderici yaklaşımlar konusunda alternatif çözümlerin dikkate alınarak yapıya en uygun olanının seçilmesi, insan sağlığı için yakın tehlike teşkil eden yörelerle ilgili çevre projelerine öncelik verilmesi politikaları hakimdir. Bu gelişmeler kurumsal yapıda da kendini göstermiştir. Bakanlıklar bünyesinde çevre birimleri, üniversitelerde çevre araştırma bölümleri yer almıştır. 1977'de TÜBİTAK yapısında Çevre Araştırmaları Grubu, 1978 sonunda da daha önce de bahsedildiği gibi Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur.

Diğer taraftan 1982 Anayasasında önceki Anayasalarımızda bulunmayan, maddeler yer almıştır.

V. Beş Yıllık Plan Destek Çalışmaları: 1 de, Türkiye'de sanayinin mevcut yapısı içinde teknolojik yeniliklerin ve özellikle de çevre sorunlarının çözümüne yönelik yeniliklerin geliştirilmesinin az olduğuna da değinilmiştir.

"Yine, bugün Türkiye'de çevre sorunları konusunda belirli bir kamuoyu oluşmuştur. Ancak bu konuda değerlendirmelerde kullanılacak istatistiki veriler yoktur ve sürekli olarak toplanamamaktadır. Kalkınma Planlarının mekan boyutuna girmemiş olması, yatırım projelerinde çevre değerlendirme etmeninin aranmaması, mevzuat boşluğu, alıcı ortam ve deşarj standartlarının olmaması çevre konusunda tutarlı bir yaklaşımın bulunmamasına yol açmaktadır: (36) denilmekte, ayrıca hava kirliliği, körfez kirliliği gibi konular ile sanayi atıklarının denetlenemediği, toprak kirliliğinin önemi gibi konulara da yer verilmiştir.

V. Beş Yıllık Plan Destek Çalışmaları:2' nin **Sağlık** sektöründe bulunan **İlkeler ve Politikalar** başlığı altında; "sağlık hizmetlerinin bütün vatandaşların en iyi şekilde faydalanmasının sağlanması esastır. Genel sağlık seviyesini yükseltmek amacıyla sağlık hizmetlerini eşit, sürekli ve etkili bir şekilde herkese ve yere ulaştırarak halkın beden ve ruh sağlığını korumak... temel ilkedir.

Bu çerçevede;

Sağlık hizmetlerinin koordineli bir şekilde tek elden yürütülmesi,

Koruyucu ve Temel Sağlık Hizmetlerinin bütün yurt sathında yeterli ve etkili şekilde yaygınlaştırılması, çevre sağlığı hizmetlerinin geliştirilerek çevrenin iyileştirilmesi" gereği (37) yer almakta, **XVII. Çevre Sorunları** bölümünün **İlkeler ve Politikalar** kısmında ise, "ülkemizde, kentleşme, erozyon ve tabii afetlerin sonucu olan çevre kirlenmeleri ile hızlı sanayileşmenin ve tarımda modernleşmenin getirdiği çevre sorunları ile karşı karşıyadır.

Çevre konusunda temel yaklaşım; sadece kirliliğin ortadan kaldırılması ve muhtemel bir kirliliğin engellenmesi değil, kaynakların gelecek nesillerin de yararlanabileceği şekilde en iyi kullanımı, muhafazası ve geliştirilmesidir.

Bu itibarla ülkemizde tabii kaynakların kullanımında ekolojik denge gözetilerek, bu kaynakların gelecek nesillerin de kullanabileceği şekilde muhafaza edilmesi

ve geliştirilmesine önem verilecektir.." (37) denilmektedir.

1985 Yılı Programı **Çevre Sorunları** sektöründe, "son yıllarda su kaynakları başta olmak üzere artan toprak ve hava kirliliğine önem vermeyen bir sanayileşme giderek daha etkili olmaktadır. Bu duruma, mevcut yasal sistemdeki boşluklar, finansman imkanları ve teknolojik olarak yol göstermedeki yetersizlikler de neden olmaktadır..." (38) denilmekte, ayrıca, "Türkiye'de Gayri Sıhhi Müesseselerin sayısal olarak tesbiti kadar yarattıkları kirlilik türü ve miktarı ile bunlarla ilgili alınması gerekli tedbirlerin açıklık kazanması gerekmektedir. Bu konuda uygulanması gerekli kamu politikalarının etkinliği ve sanayilerin gerekli önlemleri alabilmeleri bu çalışmalara bağlıdır..." (38) saptaması yapılmaktadır.

Tedbirler bölümünde ise, "kamu kuruluşları kendi yetki ve sorumluluk alanlarındaki uygulamalarında çevre boyutunu sürekli olarak dikkate alacak, gelişmeleri izleyip değerlendirecek, alternatif çözüm önerileri getirilecektir.." (38) gibi bazı tedbirlere yer verilmektedir.

1986 Yılı Programı **Sağlık** sektöründe, çevre ve insan sağlığını koruyucu hizmetlerin sadece Sağlık Bakanlığı tarafından yerine getirilmesi devam etmiş, buna diğer kamu, mahalli ve özel kurumların katılması sağlanmıştır. (39)

Tedbirler bölümünde ise; "çevre sağlığı... gibi koruyucu sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi için özel programlar geliştirilecek, pilot uygulamalar başlatılacaktır..." (39) hükmü bulunmaktadır.

1986 Yılı Programı **Çevre Sorunları** sektöründe 1984 ve 1985'te ekonomik kararlara çevre kriterini dahil eden Yasa ve kararnameler (39) in yürürlüğe girdiğinden, Kıyı Yasası'ndan ve diğer mevzuattan sözedilmektedir.

Aynı sektörün **Tedbirler** bölümünde ise; "kamu kuruluşları kendi yetki ve sorumluluk alanlarındaki uygulamalarında çevre boyutunu sürekli olarak dikkate alacak, gelişmeleri izleyip değerlendirecek, alternatif çözüm önerileri getirilecektir..."

Arazi kullanımı ve yatırım kararlarında çevre kriteri planlama aşamasında dikkate alınacak ve ilgili mevzuatın gerektirdiği tedbirler alınacaktır.." (39) denilmektedir.

1987 Yılı Programının **Sağlık** sektörünün **Durum** bölümünde, "çevre ve koruyucu sağlık hizmetlerinin sadece Sağlık Bakanlığı tarafından yerine getirilmesi devam etmiş, mevzuata göre ilgili olan diğer kuruluşlar üzerlerine düşen görevi yeterli bir şekilde yerine getirmişlerdir..." (40) denilmekte, **Tedbirler** bölümünde ise , "çevre sağlığı, bulaşıcı hastalıklarla mücadele... sağlık eğitimi gibi koruyucu sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi için özel programların geliştirilmesine devam edilecektir..." (40) hükmü bulunmaktadır.

Çevre sektörünün **Durum** bölümünde Yönetmelik çalışmalarından, Haliç ve İzmir Körfezinin kirliliğinin önlenmesi çalışmalarından, Hava Kirliliği çalışmaları ve diğer konu ile ilgili çalışmalardan sözedilmekte, Sağlık Bakanlığının yerleşim yerlerine verilen suyun sağlığa uygun olup olmadığını araştırmak amacı ile kimyasal, bakteriyolojik ve rezidüel klor ölçümü yapmakta olduğu, son yıllarda giderek asgari şartları belirleyerek konu ile ilgili mevzuat çalışmalarına başladığı(40)

belirlenmektedir.

Tedbirler bölümünde ise; "Çevre etmeni, kamu kuruluşlarının uygulamalarında sürekli olarak dikkate alınacak, gelişmeler izlenip değerlendirilecek ve çözüm önerileri geliştirilecektir. Uygulamada meydana gelebilecek yetki ve görev karışıklığı veya boşluğu Çevre Genel Müdürlüğü koordinatörlüğünde çözülecektir.

Çevre Yasası'nın öngördüğü yönetmelikler yürürlüğe konacaktır. Gayri Sıhhi Müesseseler Yönetmeliği ile standart yönetmelikleri arasında uyum sağlanacak, Gayri Sıhhi Müessese Yönetmeliğinin etkili bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır.

Arazi kullanımı ve yatırım kararlarında çevre kriteri planlama aşamasından başlayarak her kademede dikkate alınacak şekilde, ilgili mevzuatta gerekli değişiklikler yapılması çalışmaları devam ettirilecektir.

Sanayinin düzenli yerleşmesi için küçük sanayi sitesi ve organize sanayi bölgesi teşvik edilecektir.

Atıkların tekrar kullanılması, değerlendirilmesi ile ilgili yatırımlar araştırmalar ve buluşlar teşvik edilecektir. Enerji ve sınai üretimde çevreye zarar verici yan ürünlerin değerlendirilmesine öncelik verilecektir...

Kirlenici sanayilerden ekonomik ömrünü dolduran tesislerin yer ve teknoloji değişikliği alternatiflerini de dikkate alan bir master plan çalışması yapılacaktır... "(36) hükümleri de bulunmaktadır.

1988 Yılı Programı Sağlık sektöründe, "çevre sağlığı hizmetleri için Sağlık Bakanlığınca satın alınan 43 adet Hava Kirliliği Ölçüm Cihazı ile 31 adet Sonometrenin illere dağıtımı yapılarak kullanılacak personelin hizmet içi eğitimi tamamlanmıştır. Çevrenin sağlığa olan olumsuz etkisini azaltmak için kuruluşlar arasında etkili bir işbirliği sağlanması ihtiyacı devam etmektedir..." (41) denilmektedir.

Tedbirler bölümünde ise "... bulaşıcı hastalıklarla mücadele... çevre sağlığı, trafik kazaları... gibi hususlarda eğitim programlarının geliştirilmesine devam edilecektir" (41) ifadesi bulunmaktadır. Burada da çevre sağlığı ile ilgili ölçümlerde Sağlık Bakanlığının teknik alt yapısını geliştirmeye başlamış olması önemli bir adım olarak ön plana çıkartılmaktadır.

Çevre sektöründe ise 1987 yılında kuruluşlarca yapılan çalışmalar özetlenmiştir.

Tedbirler bölümünde şu saptamalara yer verilmiştir:

"Çevre etmeni kamu kuruluşlarının uygulama ve diğer kararlarında sürekli olarak dikkate alınacak, icraatın çevrede yaptığı etkiler bakanlıklarca sürekli olarak değerlendirilecek ve çözüm önerileri geliştirilecektir...

Arazi kullanımı ve yatırım kararlarında çevre kriteri planlama aşamasından başlayarak her kademede dikkate alınacak şekilde, ilgili mevzuatta gerekli değişiklikler yapılması çalışmaları devam ettirilecektir. Teşvik Belgelerinin yer seçiminin sonra uygulanmasının yapılması için gerekli düzenlemeler yapılacaktır.

Atıkların tekrar kullanılması ve değerlendirilmesine yönelik yatırım, araştırmalar ve buluşlar teşvik edilecektir. Enerji ve sınai üretimde çevreye zarar verici

yan ürünlerin değerlendirilmesine öncelik verilecektir...

Mahalli Çevre Kurulları görevleri doğrultusunda aktif bir şekilde yörelerindeki çevre problemlerinin çözümü çalışmalarına katılacaktır. Belediyeler arazi kullanımı ve çevreyi ilgilendiren kararlarında mahalli çevre kurulları ile işbirliği yapacaklardır (41)

Çevre sağlığı, gıda güvenliği hizmetlerinin güçlendirilmesi için özel program ve projelerin geliştirilmesine devam edilecek, özellikle halkın bu konulardaki eğitimine ağırlık verilecektir...

Yabancı ülkelere, atık ithaline müsaade edilmeyecek, Türkiye'de üretilen atıklarla ilgili yönetmelikler hazırlanarak yürürlüğe konulacak ve bu yönetmeliğe göre Türkiye'de üretilen atıkların depolanması için gerekli tesislerin kurulması teşvik edilecektir" (41) hükmü getirilmiştir.

1989 Yılı Programı **Sağlık** sektörünün **Durum** bölümünde,... çevre sağlığı, trafik kazaları... gibi konularda halkın eğitimine yönelik olarak başlatılan programlar yetersiz kalmıştır (42).

Tedbirler bölümünde ise... "çevre sağlığı, trafik kazalarından korunma... gibi hususlarda eğitim programlarının geliştirilmesine devam edilecektir (42) turizm bölgelerinde ve turistik tesislerde çevre sağlığı... bulaşıcı hastalıklarla mücadele.. . hizmetlerinin organizasyonu amacıyla, çeşitli kuruluşların elinde bulunan imkanların koordinasyonu ve yönlendirilmesi sağlanacaktır.." (42) hükümleri yer almıştır.

Çevre sektörünün **Durum** bölümünde ise:

"1988 yılında gelişmiş ülkelere ait çöplerin muhtelif şekillerde ülkemize gönderilmesi, Karadeniz'e tehlikeli atıklar ihtiva eden yüzlerce varilin gizlice boşaltılmış olması, Karadeniz ve Akdeniz'e tehlikeli atıklarını boşaltmak amacıyla ısrarla fırsat kollayan gemiler büyük sorun yaratmıştır" (42) denilmektedir.

1988 yılı çevre konusunda Uluslararası tehlikeli atık trafiğinin yoğun ve hareketli olduğu bir dönemdir.

1987 yılı sonlarında Bandırma Belediyesi Batı Alman Hessen Eyaletinden Fabrikalardan çıkan atık maddeleri kalıplar halinde Bandırma'ya, ücretsiz olarak getirtmek istemiş bu atıkları denizden yer kazanmak amacıyla dolgu maddesi olarak kullanmak istemiştir. Basının resmi organlardan önce haberdar olup kamuoyuna olayı yansıtması ve ilgili kuruluşların tepkisi ile bu olay gerçekleşmemiştir. Çevre konusunda medyanın kamuoyu oluşturuca etkisinin en olumlu örneklerinden birisi budur. Kısa sürede olay kamuoyuna maledilebilmiştir.

1988 yılında Isparta Göltaş Çimento Fabrikasınca Yakıt olarak kullanılmak amacıyla Federal Almanya'dan talaşa emdirilmiş sanayi atığı ithal edilmiştir. Weber Firmasının Göltaş'a yazdığı 8. 6.1988 tarihli mektupta atıktan yakıt olarak bahsedilerek 1 ppm in altında PCB-S içeren yakıtın yanma şekli müsbet olarak sonuçlanırsa her iki taraf için de iyi olacağından sözedilmektedir. Bu analiz sonucunun İstanbul Teknik Üniversitesince hazırlandığı da açıklanmıştır. Daha sonra resmi makamlarca ODTÜ ne yaptırılan analizler sonucu hazırlanan raporda PCB içeren

atıkların yakılması ile ilgili esasların yerine getirilemediği; ayrıca, atığın açık arazide bırakılması halinde, yerüstü ve yeraltı sularını kirletebileceği de gözönüne alınarak, sözkonusu sanayi atığının en kısa sürede her türlü güvenlik önlemleri alınmak suretiyle geldiği, ülkeye iadesi gerektiği belirtilmiştir ve söz konusu atık daha sonra ülkesine iade edilmiştir.

Sanayi atığı transferlerinin ülkede yarattığı sıkıntı ve mevzuat eksikliği nedeniyle gelişmiş ülkeler bu kez de atıklarını varillerin içinde Karadeniz ve Akdeniz'e bırakmaya başlamış, hatta sökülmesi gereken gemilerle günlerce denizlerimizde dolaşarak atıklarını bırakacak veya gemilerini bırakacakları yer aramışlardır.

27 Mayıs 1988'de onaylanan Zararlı Atıkların Tanımı Hakkındaki İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) kararı, zararlı atıkların sınırlar ötesi hareketlerinin kontrolü konusunda kurallar getirmektedir.

2872 sayılı Çevre Yasası'nda yapılan değişiklik ve düzenlemelerle kirletenin sorumluluğu maddeleri yeniden düzenlenmiş, ilgili yönetmelikler çıkıncaya kadar her türlü yakıt, atık, artık ve kimyasal madde ithali Çevre Genel Müdürlüğü'nün bağlı olduğu Devlet Bakanlığı'nın onayına bağlanmıştır. Atık, artık ve yakıtların arıtılması, uzaklaştırılması, zararsız hale getirilmesi ve ithali ile ilgili denetim yetkisi Çevre Genel Müdürlüğüne verilmiştir. (42) Hurda ithalatıyla ilgili denetim sorunları, ülkemize giriş ve çıkış yapan yabancı turların kimyasal atık taşıması ve ülkemiz topraklarına boşaltması olasılığıyla ilgili endişeler zaman zaman gündeme gelmektedir.(43)

Atık trafiği yoğunluğunu korurken Çevre Genel Müdürlüğü Almanya'da yürürlükte olan ancak istenen amacı sağlayabileceği kuşkuyla olan **Übersicht zum Abfallkatalogu** çevirterek buradaki atık listesini 5 Haziran 1988 gün ve 19833 sayılı Resmi Gazetede yayınlamış ancak Gümrük Tarife Pozisyonları unutulduğu için bir kaç gün sonra iptal ettirmek zorunda kalmıştır.

Yine 1989 programında **Durum** başlığı altında; "Karadeniz'de kirliliğin önlenmesi amacıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği teknik heyetleri arasındaki görüşmelerden, 1988 yılında SSCB ile Nükleer Kazaların Erken Haber Verilmesi konusunda ikili erken bildirim anlaşmasının parafe edilmesi ile Barselona Konvansiyonu gereğince Akdeniz ve Ege 'de çevre kirliliği ölçümünün yapılmakta olduğu belirtilmekte, Marmara ve Karadeniz'de de ölçümlerin yapıldığı.." vurgulanmaktadır.

Diğer taraftan, emisyon ölçümleri için yeterli kalite ve sayıda laboratuvar eksikliği ve organizasyon bozukluğu nedeniyle Hava Kalitesinin Kontrolü Yönetmeliğinin uygulanmasında etkinliğin sağlanamadığı (42) hususuna da yer verilmektedir.

Ayrıca:

"Çevre etmeni, kamu kuruluşlarının uygulama ve diğer kararlarında dikkate alınması, icraatın çevrede yaptığı etkilerin Bakanlıklarca sürekli olarak değerlendirilmesi ve çözüm önerileri geliştirilmesi,

Arazi kullanımı ve yatırım kararlarında çevre kriterinin planlama aşamasından itibaren her kademedeki dikkate alınacak şekilde, mevzuatta gerekli değişikliklerin

yapılması çalışmalarının devam ettirilmesi, teşvik belgelerinin yer seçiminden önce verilebilmesi konmuşunda gerekli düzenlemelere yönelik çalışmaların yapılması,

İktisadi değeri olan ülkemiz atıklarının değerlendirilmesine yönelik yatırım, araştırma ve buluşların teşvik edilmesi, enerji ve sınai üretimde çevreye zarar verici atıkların değerlendirilmesi veya zararsız hale getirilmesi, depolanmasının sağlanması,

Havza boyutunda su kalitesinin değerlendirilmesi ve su kaynaklarının kullanımında rasyonel düzenleme çalışmalarına devam edilmesi,

Denizlerin gemiler ve deniz araçları vasıtasıyla kirlenmesini önlemek, ulusal ve uluslararası mevzuatın etkili uygulamasını sağlamak üzere çalışmalara devam edilmesi,

Kirletici sanayilerde ekonomik ömrünü dolduran tesislerin yer ve teknoloji değişikliği alternatiflerini değerlendiren çalışmaya devam edilmesi,

Nükleer kazalara karşı 1986 yılında başlatılan Erken Uyarı Sistemi'nin yaygınlaştırılması,

Yabancı ülkelerden tehlikeli atıkların Türkiye'ye girmesini engelleyici mevzuat ve denetim mekanizmasının güçlendirilmesi ile ülkeye girmiş tehlikeli atıkların uzaklaştırılması, geri gönderilmesi, imhası veya depolanması konusunda uluslararası hukuki boyutunda incelenerek gereken işlemin yapılması,

Çeşitli kuruluşlarca yürütülen haşere, kemirici ve diğer zararlılarla mücadele hizmetlerinin ilke ve esaslarının Sağlık Bakanlığınca belirlenerek, ilgili kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanması,

Hava kirliliği denetim mekanizması ile Hava Kalitesini Koruma önlemlerinin yaygınlaştırılması çalışmalarına devam edilmesi ve trafikten kaynaklanan hava kirliliğini önleme çalışmalarının daha etkili hale getirilmesi,

Kömür işletmelerinin, kömür ocaklarının çevreye yaptığı mevcut tahribatı giderici önlemler almalarının sağlanması" gibi konular da **Tedbirler** bölümünde yer almıştır. (42)

BÖLÜM 9

ALTINCI BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994 yıllarını kapsamaktadır. Çevre enerji bağıını vurgulayan ve ön plana çıkartan bir plan olması açısından önemlidir. Çevrede veri eksikliği, bir denetim- izleme sisteminin kurulması gereği bu planda değinilen önemli noktalar arasındadır.

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planının **Sağlık** sektörünün **İlkeler ve Politikalar** bölümünde; "sağlıklı yaşam şartları üzerinde olumlu etkileri gözönünde bulundurularak çevre sağlığının gelişmesini sağlayan, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önleyen temiz içmesuyu, modern kanalizasyon gibi alt yapı yatırımları etkili bir şekilde sürdürülecek; belediyelerin belirli standartlar dahilinde umumi tuvalet inşa etmeleri desteklenecek; fiziksel, ekonomik ve sosyal çevreden kaynaklanan risk etmenlerinin sağlık üzerindeki olumsuz etkileri azaltılarak halkın tedavi kurumlarına talebinin giderek azaltılması için gerekli tedbirler alınacaktır..." (44) denilmektedir.

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Çevre Sorunlarıyla ilgili bölümde çok önemli saptamalara yer verilmiştir.

Çevre ve Yerleşme sektörünün **Çevre Sorunları** bölümünün altındaki **ilkeler ve Politikalar** alt başlığında:

"İnsan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak, sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkan verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak temel ilkedir.

Bütün ekonomik politikalarda çevre boyutunun dikkate alınması esastır.

Muhtemel çevre bozulmaları önceden tahmin edilerek gerekli tedbirler kirlilik meydana gelmeden alınacaktır.

Çevre standartları saptanırken uygulanabilir mevcut teknolojiler ve ülke şartları birlikte düşünülecek ve standartlar sürekli araştırmalarla dinamik bir şekilde belirlenecektir.

Çevre bilinci yaygınlaştırılacak, bütün planlama aşamalarında çevre boyutu gözönünde tutulacaktır.

Deniz ortamında çevre koruma politikaları, öncelikle insan sağlığı açısından önemli bölgeler başta olmak üzere, su ortamı olarak kullanılan bölgelerle su ürünleri açısından önemli bölgeleri kapsamına alınacaktır.

Kıyı şeridinin faydalı ve ekonomik kullanımını düzenlemek amacıyla ve sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikli kamu yararını gözetten bir master plan hazırlanacaktır. ..

Yabani bitki genetik kaynaklarının tahribini önleyici tedbirler geliştirilecektir.

Kimyasalların rasyonel kullanımının sağlanması ile çevreye olan zararları asgari düzeye indirilecektir.

Kimyasalların tanımlanması ve bildirimlerinin uluslararası alanda benimsen-

miş olan prensiplere göre yapılması sağlanacaktır.

İllerde çevre problemleri açısından risk değerlendirilmesi yapılarak acil hal aksiyon planları hazırlanacaktır.

Yenilenebilir enerji kaynakları bakımından mevcut potansiyelden yararlanmak için Araştırma-Geliştirme programları oluşturulup desteklenecektir.

Petrol ürünlerinin kalitesinin iyileştirilmesi ile tüketimi sırasında ortaya çıkabilecek çevre kirliliğine karşı gereken tedbirler alınacaktır.

Büyük hidroelektrik santrallerin ekolojik ve sosyo-ekonomik dengede oluşturduğu önemli değişikliklerin boyutları belirlenecek ve etkilerinin azaltacak tedbirler geliştirilecektir..." (44) denilmektedir.

Burada risk değerlendirmesinin gündeme gelmesi çok önemli bir adımdır. Risk değerlendirmesinin sağlık boyutunda önemli yaklaşımlardan birisi çevre hekimliği kavramıdır. Çevre hekimliği genel sağlık değerlendirmesi sırasında ayrıntılı çevre öyküsünün alınmasını zorunlu kılmaktadır. Tıp eğitiminde bu yaklaşımın daha öğrenim sırasında verilmesi gereği vardır.

Olası çevre bozulmalarının önceden tahmini ile ilgili teknik alt yapı, izleme ve danışmanlık hizmeti verme zorunluluğu yeterince vurgulanmamıştır.

Petrol ürünlerinin kalitesinin iyileştirilmesine değinilirken kent içi ulaşım ile ilgili olarak yürüme ve bisiklete binme, toplu taşıma ağırlık verilmesi gibi uygulamaların önemli bir olumlu çevre müdahalesi olduğu vurgulanmalıdır. Kent içinde bisiklet kullanımının yaygınlaştırılması, kent ulaşım kanallarının bisiklete binilebilir hale getirilmesi sistemli bir politika izlenmesini gerekli kılacak kadar önemli bir konudur.

Hidroelektrik santrallerinin yer seçimi ile ilgili standart ölçütlerin belirlenmesine yönelik teknik çabaların öngörülmesi, bakanlıkların bununla ilgili olarak sorumlu kılınması önemli bir adım olacaktır.

Su ve sahil kirliliğinde insan sağlığı ile ilgili sonuçlarının ön plana çıkartılması büyük önem taşımaktadır.

Yerleşme -Kentleşme bölümünün **İlkeler ve Politikalar** başlığında ise; "Şehirlerde yaşayan nüfusun şehir hayatına uygun bir yapıya kavuşturulması, yerleşme alanlarında kaliteli ve sağlıklı bir yaşam çevresi oluşturulması esastır" (44) ilkesi vurgulanmıştır.

1990 Yılı Programının **Sağlık** sektörünün **Durum** bölümünde

"Temiz içme suyu, modern kanalizasyon ve hela yapımı gibi alt yapı yatırımlarındaki olumsuz gelişmelere rağmen, çevre, su, gıda kaynaklı ve mevsimsel olarak ortaya çıkan bazı bulaşıcı ve salgın hastalıklar, alt yapı yetersizlikleri nedeniyle toplum sağlığını tehdit etmeye devam etmektedir.

Bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve çevre sağlığı hizmetleri trafik kazalarının önlenmesi, hizmetlerindeki yetersizlikler devam etmektedir..." (45) saptaması yapılmaktadır. Dikkat edilirse her kalkınma planı döneminde söz konusu sorunların varlığını sürdürdüğü, bunların çözümlenmesi gerektiği vurgulanmak zorunda kalmaktadır. Ancak "bu devam edişin" nedenleri, çözümüyle ilgili adımların neler

olması gerektiği, sektörler arası işbirliğini engelleyen durumlar varsa bunların niçin giderilemediği, giderilmeleri için neler yapılması gerektiği gibi konulara değinilmezken, bunların belirlenmesine yönelik olarak hiçbir kurum ve kuruluş ta doğrudan görevlendirilmemiştir. En azından yasaların konuyla ilgili olarak görevlendirdiği kuruluşların sıralanması uyarıcı ve yönlendirici olacaktır.

Tedbirler bölümünde ise,

"Çevresel risk etmenlerinin sağlık üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak... için çalışmalar başlatılacaktır...

Bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve çevre sağlığı hizmetlerinin etkinleştirilmesi ve bu konularda eğitim programlarının geliştirilmesine devam edilecektir" (45) hükmü bulunmaktadır.

Çevresel risk değerlendirmesinin tanımı, boyutu, kapsamı yeterince vurgulanmadığından konu sadece bulaşıcı hastalıkların yayılımı açısından ele alınıyormuş görünümü ortaya çıkmaktadır. Çevreyi fizik, biyolojik ve sosyal çevre öğeleriyle bir bütün olarak ele alan modern yaklaşım tam yansımamaktadır. (46,47,48,49)

Çevre ve Yerleşme sektörünün Çevre bölümü **Durum** alt başlığında ise:

"İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına Dair Yasa Hükmünde Kararname 28. 2. 1989 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 9. 3. 1989 tarihinde de bu Kararname'nin 4. ve 7. maddeleri doğrultusunda İçişleri Bakanlığınca hazırlanan İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına Dair Yönetmelik yürürlüğe konulmuştur. Böylece Gayri Sıhhi Müesseseler ile Sıhhi Müesseselerden belediye hudutları içinde bulunanlara ruhsatlarının ilgili belediyece, belediye hudutları dışında olanlara ise valilik ve kaymakamlıklarca verilmesi öngörülmüştür.

Diğer taraftan, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planında belirtilen hususlar 1990 Yılı Programında doğal olarak **Tedbirler** bölümünde ele alınmıştır.

1991 Yılı Programı 'nın **Üçüncü Bölümünde** bulunan **Sosyal Yapıdaki Gelişmeler** bölümünde, Sosyal yapının iyileştirilmesi için hizmetlerin kalitesinin artırılması yanında, hizmetlerden yeterince faydalanamayan kesimlere ulaştırılması çalışmaları devam etmiştir...

Toplumun sağlık seviyesinin yükseltilmesi amacıyla Sağlık Ana Planı hazırlanmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma politikası doğrultusunda çevre boyutu tüm kararlarda dikkate alınarak ekonomik, sosyal ve çevre politikaları arasında entegrasyon sağlanmaya özen gösterilmiştir.." (50) denilmektedir.

Sağlık hizmetlerinin ve alt yapı olanaklarının ulaşılabilir kılınmasına yönelik saptama çok önemlidir. Hizmetlerin yerine getirilmesi değil, aynı zamanda gereksinimi olan toplum kesimlerince ulaşılabilir olması da çok önem taşımaktadır.

Çevre ve Yerleşme sektörünün **Çevre** bölümünün **Durum** alt başlığında:

"Deniz, tabii ve suni göl ve akarsu kıyıları ile bu yerlerin etkisinde ve devamı niteliğinde olan sahil şeridinin doğal ve kültürel özelliklerinin korunması ve kamu yararına kullanım esaslarını tesbit etmek amacıyla Kıyı Yasası 17 Nisan 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

6 Haziran 1990 tarihinde 3655 sayılı Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesine Katılmamızın Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Yasa ile 3656 sayılı Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolüne Katılmamızın Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Yasa onaylanmıştır.

Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme MAR-POL 73 ile sözleşmeyi tadil eden MAR-POL 78 Protokolüne katılmamız 24 Haziran 1990'da Bakanlar Kurulunda kararlaştırılmıştır.

Fethiye ve Göcek, Gökova, Köyceğiz-Dalyan, Patara, Kekova ve Çevresi, Göksu Deltası 18 Ocak 1990 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Özel Çevre Koruma Bölgesi olarak ilan edilmiştir...

Çevre konusunda yapılmış bilimsel araştırma ve çalışmaların künyelerinin derlendiği ulusal bibliyografik veri tabanı oluşturma çalışmaları devam etmektedir.. (50) denilmektedir.

Tedbirler bölümünde ise;

"Çevre Kirliliğinin önlenmesi, arıtma ve filtre sistemlerinin kurulması için teşvik mekanizmaları geliştirilecektir.

Kıyı alanlarından başlanmak üzere koruma-kullanım dengesini düzenlemek ve mevcut çevre sorunlarına çözüm getirmek amacıyla ülke çapında Çevre Master Planları hazırlama çalışmalarına başlanacaktır.

Çevre verilerinin düzenli toplanabilmesi için kuruluşlararası bir çevre bilgi ağı kurulacaktır.

Şehir imar planlarında, yeşil alanların korunması ve geliştirilmesi sağlanacak, belirlenmiş yeşil alanların başka kullanımlara tahsisi önleneyecektir.

GAP çerçevesinde baraj gölleri altında kalacak yörelerin flora ve faunasının tesbiti ve korunması çalışmaları tamamlanacaktır" (50) hükmü bulunmaktadır.

Burada GAP projesiyle ilgili sağlık - sonuç değerlendirmesine olan gereksinim üzerinde durulmaması eksikliklerdir. GAP la ilgili ön değerlendirmeler yabancı firmalara yaptırılmış, kamuoyuna ve bilimsel çevrelere açıklanmamıştır. Öngörülecek bir durum tesbit araştırması daha sonraki sağlık sonuçlarının karşılaştırılması açısından önemli bir olanağı yaratacak bir saptama olacaktır. GAP müdahalesinin olumlu sağlık sonuçlarının yanısıra önceden belirlenerek önlem alınması gereken olumsuz bazı sağlık sonuçları da olabilecektir. Bu sorunların büyük bölümü önceden yapılacak sistemli çabalarla önlenebilecek özelliktedir.

Yerleşme-Kentleşme bölümünün **Durum** başlığı altında" 3621 sayılı Kıyı Yasası ve 3. 8. 1990 tarihli Kıyı Yönetmeliği'nin yürürlüğe girmesiyle bu konudaki hukuki boşluk giderilmiştir..." (50) denilirken; **Tedbirler** bölümünde:

"Kentleşme, arazi kullanımı ve çevre sorunları konularında ilgili kuruluşların işbirliği içinde yararlanacağı bir denetim organı oluşturulması yönünde gerekli çalışmalar başlatılacaktır.

Şehirlerarası kara ve demiryolu güzergahlarının belirlenmesinde yerleşme alanlarının, ovaların, sulama sahalarının, nehir, göl, deniz gibi su kay-

nakları ile kıyıların korunması dikkate alınacaktır.

Özellikle kısmi (mevzii) planlar ile gündeme getirilen sanayi yer seçimi taleplerinde yerleşme ve çevre kriterlerine azami dikkat gösterilecektir..." (50) hükmü yer almıştır.

Mahalli İdareler le ilgili olarak; Kıyı Yasası ilke olarak kıyılarda yapılaşmayı yasaklamış, uygulamanın denetimi ve ceza verme yetkisini belediye sınırları dahilinde ve mücavir alanlarda belediyelere, bu alanların dışında valiliklere bırakmıştır. (50)

Tedbirler bölümü şu esasları içermektedir:

"Mahalli hizmetlerle ilgili kararların alınması, uygulanması ve denetlenmesi süreçlerinde mahalli idare ile belde halkının iletişimini esas alacak düzenlemeler yapılacaktır.

Tarihi çevrenin korunmasında, toplu korumayı özendirici kredi imkanlarının mahalli idarelere sağlanması için gerekli çalışmalar başlatılacaktır.

Çevre koruması konusunda, büyükşehir ve diğer belediyeler arasındaki farklılığı giderici mevzuat düzenlemesi yapılacaktır.

İmar mevzuatını dağınıklıktan kurtaracak, merkezi ve mahalli idareler arası görev ve yetki bölüşümünü açıklıkla belirtecek düzenleme yapılacaktır." (50)

1992 Yılı Programı'nın **Toprak ve Su Kaynakları** sektörünün **Durum** alt başlığında:

"Tarımda toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi, hava şartlarına bağımlılığın azaltılması ve verimliliğin artırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede sulama ve arazi developmanı yatırımları önemini korumaktadır.

Sulamaya açılmış alanlarda öngörülen hedeflere ulaşmak için, sulama şebekelerinin bakım ve onarımlarının yapılması, sulama oranının istenilen seviyeye çıkarılması, bilinçsiz su kullanımını önlemek amacıyla kontrollü sulamaya geçilmesi gerekmektedir..." ifadesi bulunmaktadır. (51)

Tedbirler bölümünde "barajların ömrünün uzatılması ve toprak kaybının en aza indirilmesi amacıyla, barajların alt ve üst yağış havzalarında ağaçlandırma faaliyetlerini gerçekleştirmek için ilgili kuruluşlar arasında koordinasyon sağlanacaktır..." (51) hükmü bulunmaktadır.

Enerji sektörünün **Tedbirler** bölümünde,

"Sanayide ve konutlarda enerji tasarrufu ile ilgili çalışmalar yapılacak ve tüketiciyi enerji tasarrufuna yönlendirici düzenlemeler ve politikalar belirlenecek,

Katı yakıt kullanan elektrik santralleri ile bu santrallara yakıt temin edecek maden projelerinin birbirleriyle uyumlu bir şekilde yürütülmeleri sağlanacaktır" denilmektedir. (51)

1992 Yılı Programı Üçüncü Bölümü nde bulunan **Sosyal Yapıdaki Gelişmeler** başlığı altında:

"Türkiye'nin, kendi değerlerinin de dikkate alarak gelişen dünya ile bütünleşmesinde, ekonomik yapı kadar sosyal yapının da iyileştirilmesi ve sunulan hizmet kalitesinin artırılması önem taşımaktadır. Kalkınmanın en önemli unsuru olan be-

şeri kaynağın niteliklerinin geliştirilmesi sosyal yapının iyileştirilmesi sosyal yapının iyileştirilmesiyle yakından ilişkilidir.

Gösterilen çabalara rağmen, aile ve çocuk, eğitim, sağlık, kentleşme, konut ve altyapı politikalarında toplumun tüm kesimlerine yönelik gelişmelerde yeterli seviyeye ulaşılamamıştır.

Üniversite-sanayi ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla, ileri teknoloji alanlarında faaliyet gösterecek olan yenilik merkezlerinden (Innovation Centre) ilki faaliyete başlamıştır.

Şehirler ve şehir nüfusunun yüksek bir oranla artmaya devam etmesi konusunda şehirlerin mevcut sorunlarına yeni sorunlar eklenmekte, özellikle sosyal ve teknik alt yapı hizmetlerine olan ihtiyacın önemi artmaktadır. Bu durum sorunların çözümünü daha da ağırlaştırmaktadır..." denilmektedir. (51)

Sağlık sektörünün **Tedbirler** bölümünde,

"Flor eksikliğine bağlı dış sağlığı sorunlarını en aza indirmek için tuza flor katılması teşvik edileceği, bu kapsamda tuz standardı ile ilgili bir çalışma yapılacağı" (51) ifade edilmektedir.

Burada zaman zaman çok özel ve doğrudan Sağlık Bakanlığının yetkisiyle çözümlenebileceği sorunlar program çerçevesinde ele alınırken, yönlendirici olabilecek yasal düzenleme önerileri, sektörler arasında işbirliğini sağlamaya yönelik çözüm "tedbirleri" yer almamaktadır. Üstelik flor eksikliğinin neden o yıl programına alındığı, iyot eksikliğinden neden hiç söz edilmediği açık değildir.

Çevre ve Yerleşme sektörünün **Çevre** bölümünün **Durum** alt başlığında:

"Kamu yatırımlarında yatırımın çevreye etkilerinin fizibilite etüdlerinde yer almasına özen gösterilirken çevre kirliliğini önleyici arıtma ve filtre sistemlerinin proje kapsamına alınması teşvik mevzuatında yer almıştır.

Karadeniz'de artan kirlilikle mücadele konusunda, Karadeniz'e sahili bulunan ülkeler arasında imzalanması öngörülen sözleşme hazırlık çalışmaları devam etmektedir.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği (IPCC) çerçeve antlaşması çalışmalarına katılmakta ve bu konudaki ulusal tutumumuzu belirleme çalışmaları sürdürülmektedir.

Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Sözleşmesi ve Ozon'u İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü onaylanmıştır." (51) denilmekte;

"Türkiye'deki biyolojik zenginliğin tesbiti için mevcut flora ve faunanın veri tabanı teşkili çalışmalarına başlanacağı,

Nesli tükenmekte olan yabani bitki ve hayvan türlerinin tesbiti ve genetik kaynaklarının koruma altına alınması çalışmalarına başlanacağı,

İllerde katı atık bertaraf etme alanları oluşturacak ve atıkların geri kazanılması için uygulamaya yönelik çalışmaların yapılacağı,

Hava kirliliği ölçüm ve denetim mekanizması ile hava kalitesini koruma önlemlerinin yaygınlaştırılması çalışmalarına devam edileceği,

Gürültü kirliliğini önleme çalışmaları ve denetim mekanizmasına etkinlik

kazandırılacağı,

Hava boyutunda su kalitesinin değerlendirilmesi ve su kaynaklarının kullanımında rasyonel düzenleme çalışmalarına devam edileceği,

Bilinçli çevre eğitimi sağlamak ve halkın katılımını temin etmek üzere radyo ve televizyondan yararlanmaya devam edileceği, çevre eğitimi konularının mevcut müfredata entegrasyonu çalışmalarının sürdürüleceği,

Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre politikalarının sektörel politikalara entegrasyonu çalışmalarına başlanılacağı,

Montreal Protokoluna taraf olmayan ülkelerden Ozon Tabakasını İncelten maddelerin ithal edilmemesi çalışmalarına başlanılacağı" belirtilmiştir.(51) Ayrıca bundan önceki yıllardaki "tedbirlerin" bir bölümü tekrar yer almıştır.

Yerleşme-Kentleşme bölümünün **Durum** alt başlığında:

"Metropolleşme eğiliminin denetim altına alınabilmesi amacıyla iç göç ve sanayileşme olgularının yönlendirilmesine ve ilgili bütün politika ve uygulamaların koordinasyonuna olan gereksinim devam etmektedir.

Nüfusun yoğunlaştığı alanlarda yol, su, elektrik, kanalizasyon, eğitim, sağlık, kültür gibi artan alt yapı gereksinimleri yeterince karşılanamamaktadır..." denilmekte, **Tedbirler** bölümünde ise, Organize sanayi bölgelerinin kurulması, yer seçimi ve işletmesi ile ilgili mevzuat çalışmalarının tamamlanacağı hükmü yer almaktadır.(51)

Yine **Bölgesel ve Yöresel Gelişme** sektörünün **Bölgesel Gelişme** bölümünün **Tedbirler** alt başlığında:

"İlgili kuruluşlar, metropol altı şehirler, orta büyüklükteki merkezler, gerice bölgelerin merkezi nitelikteki şehirleri ve merkezi nitelikteki kırsal yerleşme birimlerinin gelişmelerini destekleyecek ve bunun için gerekli araçları oluşturacaktır.

Çevre düzeni planlarının, su havzalarının korunması ve çevresindeki arazi kullanımının tesbiti amacıyla belirlenecek havzalar bazında öncelikle gerçekleştirilmesi sağlanacaktır" (51) hükmüne yer verilmiştir.

Mahalli İdareler sektörünün **Durum** başlığında;

"Merkezi ve mahalli idareler ile büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasında görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımına ilişkin olarak yerinden yönetim ilkesine ağırlık verecek bir düzenleme yapılması ihtiyacı sürmektedir.

Mahalli idarelerin günün şartlarına uygun olarak merkezi idareyle olan ilişkilerinin gözden geçirilmesi, yönetim yapısı, insan gücü, idari ve teknik potansiyellerinin artırılması, halk katılımının teşviki ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Büyükşehir belediyelerinin kurulmasında metropoliten alan ve nüfus ölçek kriterlerinin geliştirilmesi ihtiyacı sürmektedir.

İl, belediye ve köy yönetimlerinin yetki ve görevleriyle ilgili düzenleme ihtiyacı devam etmektedir.

Köy yönetimlerinin hizmet üretebilecek mali kaynaklara kavuşturulması, gö-

rev ve sorumluluklarının yeniden düzenlenerek güçlendirilmesi ihtiyacı sürmektedir.

Kentleşme hızına paralel olarak artan hizmet talebi, belediyelerin yatırım önceliklerini belirlenmesini ve yatırımlarını projelendirerek finansman imkanlarının da belirtildiği belediye hizmetleri master plan çalışmaları yapmalarını zorunlu kılmaktadır..." saptaması yapılmaktadır. (51)

Tedbirler bölümünde:

"Mahalli hizmetlerle ilgili kararların alınması, uygulanması ve denetlenmesi süreçlerinde mahalli idare ile belde halkının iletişimini esas alacak düzenlemeler yapılacaktır.

Kırsal alanda mahalli hizmetleri yeterli hale getirebilmek için küçük belediyeler ve köy idarelerinin güçlendirilmesi yönünde çalışmalara başlanılacaktır.

Çevrenin korunması konusunda, büyükşehir ve diğer belediyeler arasındaki farklılığı giderici mevzuat düzenlemesi için çalışmalara başlanılacaktır.

Belediyelerin TS 8357/Nisan 1990 mecburi standardı dahilinde umumi hela inşa etmeleri desteklenecektir" hükümleri yer almaktadır. (51)

1993 Yılı Programı **Tarım** sektöründe,

Karadeniz'de kirlenmenin önlenmesi için kıyıdaş ülkeler arasında sürdürülen anlaşma çalışmalarının tamamlandığı ve Bakanlar düzeyinde imzalanarak yürürlüğe girdiği belirtilmektedir.(52)

Üçüncü Bölüm'de bulunan **Sosyal Sektörlerle İlgili Gelişmeler** bölümünün **Genel Durum** başlığı altında "kalkınmanın en önemli unsuru olan beşeri kaynakların nitelik ve nicelik olarak geliştirilebilmesi, aynı zamanda sosyal sektörlerin iyileştirilmesini ve geliştirilmesini gerektirmektedir.

Kalkınma yolunda gösterilen bütün gayretlere rağmen sosyal yapının temelini teşkil eden aile, çocuk, sağlık, eğitim, istihdam, gelir dağılımı, sosyal güvenlik, alt yapı, kentleşme, konut gibi alanlarda arzu edilen seviyelere (52) ulaşamamıştır.

Çok önemli sosyal bir hareket olan iç göçlerin yüksek oranda devam etmesi, yıllık ortalama % 5 civarında kent nüfus artışına sebep olmaktadır. Bu durum kentlerde başta yerleşme, kent alt yapısı, güvenlik ve kentlilik bilinci gibi konularda sorunların artmasına yol açmaktadır. Kent nüfusunun % 50'si 500 binden kalabalık şehir merkezlerinde yoğunlaşmaktadır.

Sosyal gelişmenin önemli göstergelerinden biri olan içme ve kullanma suyu ihtiyacının karşılanmasında özellikle nüfus ve belediye sayısındaki artışlardan kaynaklanan darboğazlar mevcuttur.

Doğal ve kültürel varlıkların günümüz hayatı ile bütünleştirilmesi amacıyla, Koruma Amaçlı İmar Planlarının hazırlanması, korunması gereken taşınmaz kültür varlıklarının bakım, onarım ve projelerinin yapılarak gelecek nesillere aktarılması çalışmaları sürdürülmektedir (52) denilmekte. Sürdürülebilir kalkınmanın önemine dikkat edilerek, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının gereği olarak ekonomik ve sosyal yatırımlarda çevresel etki dikkate alınmakta olup, bu durum çevre finansman boyutunun yeniden gözden geçirilmesi gereğini ortaya koymaktadır"

(52) şeklinde ifade bulunmaktadır.

Çevre sektöründe:

"1992 yılının en önemli çevre faaliyeti Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED) olmuştur. Bu konferansta, gelişmiş, gelişme yolunda olan ve az gelişmiş ülkelerin küresel, bölgesel ve ulusal boyuttaki sorumlulukları değerlendirilerek üç önemli belge sonuçlandırılmıştır. Biyolojik Çeşitlilik Anlaşması ile Rio Deklerasyonu ülkemizce imzalanmıştır. Ancak, İklim Değişikliği Antlaşması imzalanmamış, Konferansın önemli belgelerinden biri olan ve kalkınmada kaynakların korunması ve yönetimi ile sosyal ve ekonomik boyutları ve uygulama mekanizmalarını kapsayan bir eylem planı niteliğindeki Gündem 21 ülkemizce benimsenmiştir. (52) Diğer taraftan, 1992-1993 öğretim yılından itibaren ilkokullarda çevre konusu işlenmeye başlanmıştır" denilmektedir.

Yerleşme-Kentleşme sektöründe ise;

"Toplam kent nüfusunun % 50'sinin nüfusu 500 binin üzerindeki büyük kentler ve metropollerde yaşaması bunların sorunlarını hızla artırmakta, bu kentlerde nüfus yoğunluğunun daha da yükselmemesi için tedbirler alınması gereği önemini korumaktadır.

Kentlerde gecekondulugusunun yanısıra, fiziki olarak gecekondulugörünümünde olmayan, fakat altyapı ve hizmet arzı açısından düşük standartlarda gerçekleşen konut alanları sorun olmaya devam etmektedir. Büyük kentlerde altyapı ve hizmet yetersizlikleri nedeniyle çevre sorunları her geçen gün artma eğilimindedir. Deniz, su ve hava kirlenmesi, yer yer yüksek boyutlara ulaşma görünümündedir...

İçme ve kullanma suyu ile kanalizasyon hizmetlerine olan gereksinim nüfus ve belediye sayısındaki artışa paralel olarak önemini artırmaktadır. Bu nedenle içme-suyu ve kanalizasyon hizmetlerine daha fazla kaynağın tahsis edilmesi önem kazanmaktadır..." (52) biçimindeki saptamalar bulunmaktadır.

Ekonomik Sektörlerle İlgili Tedbirler bölümünde;

"İçsu ve deniz ortamlarının kirliliği ve su ürünlerinin sağlığı izlenecektir.

Gıda maddelerindeki bulaşmalar, zirai mücadele ilaçları ve benzeri ilaç katkı maddesi kalıntıları, ambalaj malzemesinden gıda maddelerine geçen kimyasal maddeler ve çevre kirliliği etkileri sürekli olarak denetlenecek ve gerektiğinde kamuoyu uyarılacaktır.

Solventlerin akaryakıtta karıştırılmasının önlenmesi, hileli ve/veya kaçak akaryakıt satışının engellenmesi sağlanacaktır" (52) ifadeleri yer almaktadır.

Sosyal Sektörlerle İlgili Tedbirler bölümünde;

"Kent merkezleri ve yerleşik alanlarında eski dokuya sahip bölgelerde kent yenileme projeleri uygulanacak ve kentlerin tarihsel gelişimi açısından değer taşıyan bina ve abidelerin restorasyonu tamamlanarak, yeni kullanımlara açılmaları yönündeki çalışmalara devam edileceği" ifade edilmiştir. (52)

1993 Yılı Programı Destek Çalışmaları, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler **Ekonomik Sektörlerle İlgili Gelişmeler** bölümünde şu açıklamalar yer almaktadır:

"Çevre boyutunu dikkate alan, rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemeyen bir

sanayi-çevre politikası oluşturulması sürdürülebilir bir sanayileşme için zorunlu görülmektedir. (53)

Çevre sektöründe, "çevre enformasyon sisteminin kurulmasına ilişkin etüd çalışmalarını henüz gerçekleştirilmediğinden sözedilmekte, Rio'daki Konferans hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca, doğal hayatı koruma kapsamında, Akdeniz fokunun korunması için bir ulusal strateji geliştirilmiş, Foça pilot bölge seçilerek uygulamalara geçilmiştir" (53) denilmektedir.

Yerleşme ve Kentleşme sektöründe:

"Kırdan kente göç, daha çok ülkenin doğusundan batısına doğru cereyan etmekte, doğu bölgelerinde yüksek olan nüfus artış hızı batıya da taşınarak, aslında kentlerde kırsal alanlardakinden daha düşük olan nüfus artış hızı yükselmekte kentlerin sorunlarını daha da ağırlaştırmaktadır..." (53) ifadesine yer verilmektedir.

Ayrıca, "turistik alanlarda özellikle sahillerde ve su kenarlarındaki küçük ve orta büyüklükteki kentlerde turistik tesis ve ikinci konut yapımı aşırı bir yoğunlaşma göstermiştir. Doğal kaynakların hızla yıpratılarak yaygın bir betonlaşmanın meydana gelişi, yapılaşmada alt yapının tamamlanmasına ve doğaya uygunluğa özen gösterilmeyişi, bu yörelerde sanayi ve altyapı tesislerinin artışı, çarpıcı kentsel alt-yapı, çevre ve estetik sorunları ortaya çıkarmıştır" saptaması yapılmıştır. (53)

Konut sektöründe de,

"Nüfus ve belediye sayısındaki artışa paralel olarak içme ve kullanma suyu ile kanalizasyon hizmetlerine olan gereksinim önemini korumaktadır. Bu nedenle içmesuyu ve kanalizasyon hizmetlerine daha fazla kaynağın tahsis edilmesi önem kazanmıştır "(53) ifadesi vardır.

Diğer taraftan, İl, belediye ve köy yönetimlerinin yetki ve görevleriyle ilgili düzenleme ihtiyacının (53) devam ettiği **Mahalli İdareler** bölümünde önemli bir sorun olarak vurgulanmaktadır.

1994 Yılı Programı **Çevre** sektöründe,

Akaryakıt fiyat istikrar fonu payı düşürülerek, kurşunsuz benzinin fiyatı süper benzinin altına çekilmiştir (54) denilmekte,

Kentlerdeki imarla ilgili kural dışı işlemleri etkileyen temel unsurlardan biri olan kent rantlarının azaltılması ve kamuya dönüşünün sağlanması hususu da **Kentleşme ve Yerleşme** sektöründe yer almıştır.

1994 Yılı Programı Destek Çalışmaları, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler üzerinde durulurken Sağlık sektöründe, çevrenin sağlık üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesine ve sağlık hizmetlerinin bu yönde etkin hale getirilmesine olan ihtiyacın (55) devam ettiği vurgulanmaktadır.

Yatırımların çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin önlenmesi ve alternatiflerin belirlenmesi amacıyla Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğinin yürürlüğe girdiği (55) **Çevre** sektöründe yer almıştır.

BÖLÜM 10

1995 YILI GEÇİŞ PROGRAMI

1995 Yılı Geçiş Programı, Ekonomik Sektörler İle İlgili Gelişmeler Bölümünün Genel Durum alt başlığında,

"Ülkemizde, uluslararası karayolu filosu ortalama yaşının 10 yıl civarında olması sorun olmaya devam etmektedir" (56) denilmekte, ancak burada işin ekonomik tarafı ele alınarak yaşlı taşıtlardan kaynaklanan hava kirliliğine değinilmemektedir.

Tarım sektöründe, Karadeniz'de kirlenmenin önlenmesi için sahil ülkelerince imzalanan anlaşmaya henüz işlerlik (56) kazandırılmadığından sözedilmektedir.

Burada Karadenizdeki kirlenme ve bunun olası sağlık sonuçlarının belirlenmesine yönelik herhangi bir amaç tanımı bulunmamaktadır. Karadenizdeki kirlenme yerel bazı değerlendirmelerin dışında tüm sonuçları ile ele alınmamıştır. Karadenizdeki kirlenme riskleri, bunun hangi ülkelerden kaynaklandığı, Karadenize sahili olan ülkelerin kirleticilik riskleri, sahil kirliliği vb. gibi konularda hangi kuruluşların hangi tip değerlendirmeleri yapmaları gerektiğinin açık olarak ortaya konmasında yarar vardır. En azından Karadeniz kentlerindeki üniversitelerin konuyla ilgili araştırmaların yapılması, desteklenmesi ve veri tabanı oluşturma açısından görevlendirilmesinde büyük yararlar bulunmaktadır.

Ülkeler kendi izlemelerini, çevresel etkilenimlerini ve risk olasılıklarını değerlendirip izlemedikçe uluslararası anlaşmalardan beklenen yarar sağlanamayacaktır.

Sosyal Sektörlerle İlgili Gelişmeler Bölümünde ise,

"Kırsal alan yerleşmelerinin tamamına yakın bir bölümüne elektrik, su, telefon gibi hizmetler ulaştırılmıştır.

Kentsel alanlarda içme suyu ve kanalizasyon hizmetlerine olan talep giderek artmaktadır. Büyük kentlerde içme suyu havzalarının kirlenmesi, içme suyu kaynaklarını ve kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Çevre politikalarının uzun dönemli hedefler doğrultusunda kalkınma politikaları ile bütünleştirilmesi önem arz etmektedir. Evsel ve sanayi atıklarından kaynaklanan çevre kirliliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetler sürdürülmektedir. Bu konuda teşkilatlanma, teknik bilgi, finansman ve işbirliğine olan gereksinim devam etmektedir" denilmektedir. (56)

Büyük kentlerde içme suyu havzalarının kirlenmesiyle ilgili saptama önemli bir tehlikenin habercisidir ve etkin önlemleri zorunlu kılmaktadır. Ülkemizin yer altı sularının kirliliği dahil çok olumsuz sonuçlar verebilecek bu durum sorunun ortaya konduğu andan başlanarak gerekli düzeltici ve koruyucu önlemlerin başlatılmaması durumunda gelecek kuşaklar için çok tehlikeli sonuçlar verebilecektir.

Yerleşme ve Kentleşme sektöründe,

"Kente göç edenlerin kentin ekonomik ve sosyal yaşamına uyum sorunları devam etmektedir.

Kentsel arazi kullanım oranları gelişmiş ülke değerlerinin altındadır.

Kentlerde altyapı yatırımları sürekli artan nüfusun gereksinimlerini karşılamada yetersiz kalmaktadır" saptaması yer almaktadır. (56)

Kentsel arazi kullanım oranının gündeme getirilmesi önemlidir. Getirilen önerilerin daha somut ve pratik sonuçlarıyla tartışılması yerinde olacaktır. Kentlerde alt yapı yetersizliği, alt yapının kendi kurallarıyla kurulan gecekondulaşma bölgelerine ulaştırılmasının yarattığı sorunların nasıl çözülebileceği, üzerinde durulması gerekmektedir.

Sosyal Sektörlerle İlgili Tedbirler bölümünde:

"Sürdürülebilir Kalkınma anlayışı doğrultusunda çevre politikalarının sektörel politikalara entegrasyonu çalışmalarına devam edilecektir.

Çevre dostu teknolojilerin tanımlanması, tanıtılması ve bu konuda uluslararası işbirliği çalışmaları tamamlanacaktır" ifadesi yer almaktadır.(56)

Çevre dostu teknolojilerin tanımlanması, tanıtılması ve bu konuda işbirliği çabaları tek başına yeterli bir yaklaşım değildir. Gerçekte teknolojiyi kullanmak ve teknolojiye katkı yapmak üzere yetiştirilmekte olan genç kuşağın eğitim programlarının da gündeme gelmesi zorunludur. İlk planlarda Sağlık Bakanlığı ağırlıklı görevlendirmeler giderek Sağlık Bakanlığı denetim sorumluluğunun daha belirsiz duruma gelmesine yol açmıştır. Bazı konularda yetki belirsizlikleri ve anlaşmazlıkları nedeniyle bakanlıkların herhangi bir doğrudan sorumlu kılınamamaktadır. Bu konudaki anlaşmazlıkların çözümü ile ilgili sorumlulukların sektörler arası işbirliği açısından değerlendirilmesi sakıncalıdır. Doğrudan bir hatanın düzeltilmesi olarak ele alınması ve yetki, sorumlu birimler arasında geçici anlaşmalarla çözümlenmek yerine gerçekte ilgili olması gereken birime verilmelidir.

BÖLÜM 11

YEDİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

ÇEVRE ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORUNDA

ÇEVRE SAĞLIĞI

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda çevre "fiziksel, biyolojik, kültürel ve sosyo-ekonomik kaynak ve değerlerin oluşturduğu kompleks bir sistem" olarak tanımlanmaktadır. Çevrenin tüm ögeleriyle bütün olarak ele alınması açısından bu önemli bir yaklaşımdır. Bu rapor içerik olarak çevre sorunlarına sistemli yaklaşım açısından en nitelikli raporlardan birisidir. Ancak genel çevre sorunları içerisinde bu kez "çevre sağlığı" sorunları ile ilgili uygulama pratiğine hemen hemen hiç yer verilmemiş, bir çok diğer sorun ağırlığının çok üzerinde bir öncelikle ele alınabilmektedir. Bunda çevresel kirliliğin önlenmesi ve izlenmesi durumunda sorunun çözüleceği görüşü hakimdir. Yine ilgili ihtisas komisyonu raporunda Çevre Bakanlığının taşra teşkilatı kurması çabalarına gerekçe hazırlama endişesi hissedilmektedir.

Önsözde "sürdürülebilir kalkınma" kavramı ön plana çıkartılmakta, bu kavramın ilk kez Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında gündeme getirildiği vurgulanarak "sürdürülebilir kalkınma" teriminin değişik tanımları şöyle sıralanmaktadır: (57)

".. yapılan değişik tanımların hepsinde esas, kalkınma ve sanayileşme hedeflerinin ve yöntemlerinin yerküremizin fiziksel olanaklarıyla bağdaşmasıdır. Bir tanıma göre sürdürülebilir kalkınma, insan müdahalesine uğrayan doğal ekosistemlerin taşıma kapasitesinin dışına taşmamak koşuluyla insan yaşamının kalitesini düzeltmektir. Değişik tanımları yapılabilen sürdürülebilir kalkınma, bütün tanımlara göre aşırı (yani kaynağın tekrar yerine koyabilme hızından daha hızlı ve tümüyle gereksiz) kaynak israfını önlemeyi hedeflemektedir."(57)

Bu gerçekleştirilirken nüfus artışının denetlenmesi, çevrede risk yönetimi, çevresel etki değerlendirmesi, toplum eğitimi, global ve ulusal ölçekte iklim değişikliklerinin dengelenmesi, tanımsal etkinliklere bağlı kirlenmenin önlenmesi, enerji savurganlığının önlenmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması amaçlarının gerçekleştirilmesi zorunlu görülmektedir.

Özellikle daha önsözde eğitim amacının belirlenmesi, toplumun tüm kesimlerini kapsayıcı olması gerektiğinin vurgulanması çok önemli bir yaklaşımdır. Sürdürülebilir kalkınmanın insan boyutu değerlendirilirken, çöplük alanlarındaki yerleşimin olumsuz sonuçlarına değinilmekte ve sonuçta sürdürülebilir kalkınma "eğitim, sağlık, temiz su ve gıda gibi temel insani ihtiyaçları sağlayacak şekilde kaynakların yeniden dağılımı ve kullanımı anlamına gelir. Temel ihtiyaçların yanında sürdürülebilir kalkınma; sosyal iyileşmeyi sağlayabilme, nüfus artış hızını kontrol altına alma, kültürümüzü koruyabilme ve kalkınmayı ve gelişmeyi devam ettirebilme anlamına da gelmektedir..." (57)

Kirletmeyen tekniklerin kullanımı, organize sanayi bölgelerinin bu açıdan sağlayabileceği yarar özetlenirken, fosil yakıtlara bağlı kirliliğe değinilmekte; uygun teknolojinin yanısıra diğer yakıt enerji seçeneklerinin kullanımına da ağırlık verilmesi gereği üzerinde durulmaktadır.

OECD tarafından başlatılan "çevre performans incelemesi" özetlendikten sonra RİO konferansı sonuçları tartışılmaktadır.

Türkiye'de çevre yönetiminin gelişimi bölümünde şunlar belirtilmektedir:(57)

"Kalkınma planlarında yer alışı şeklinden de görüleceği gibi, Türkiye'de çevre politikaları önceleri sadece ortaya çıkan kirliliği giderici amaçlara dayanırken, sonraları kirlenmeyi önleyici politikalar ve nihayet sürdürülebilir kalkınma anlayışına uygun bir şekilde çevre ve ekonominin entegrasyonunu öne çıkaran politikalar şeklinde bir gelişim göstermiştir. Bu gelişme, başta Avrupa Topluluğu ve OECD gibi kuruluşlar olmak üzere, dünyadaki gelişmelere paralel bir süreç izlemiştir.

Çevre sorunları ilk kez 1973-77 dönemini kapsayan III. Beş Yıllık Kalkınma Planında ayrı bir bölüm olarak yer almıştır. Bu dönemdeki çevre politikalarını belirleyen temel yaklaşım Türkiye'de çevre sorunlarına gelir azlığı ve kaynakların yetersizce kullanımının sebep olduğu varsayımıyla sanayileşme ve kalkınmaya zarar verecek çevre politikalarının kabul edilemez olduğu anlayışı doğmuştur.

1979-1983 dönemini kapsayan IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı ise, çevre konusunda önleyici politikaların esas alınmasını kabul ederek, temel yaklaşım olarak sanayileşme, tarımda modernleşme ve şehirleşme sürecinde çevrenin de dikkate alınmasını öngörmüştür.

1985-1989 dönemini içeren V.Beş Yıllık Kalkınma Planındaki temel ilke ise sadece mevcut kirliliğin ortadan kaldırılması ve muhtemel kirliliğin engellenmesi değil, kaynakların gelecek nesillerin de yararlanabilmesi için en iyi şekilde muhafazası ve geliştirilmesidir.

Bununla birlikte halen uygulanmakta olan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planına ginceye kadar, Beş Yıllık Kalkınma Planlarında çevreyi temel makro ekonomik kalkınma hedefleriyle uyumlu ve bütüncül bir şekilde ele alan bir yaklaşıma rastlanmamaktadır"

Çevre Bakanlığı ile ilgili şu değerlendirme büyük önem taşımaktadır. (5 7)

"Kurumsal olarak ise 1991 yılında Bakanlık haline getirilen merkez çevre örgütü olan Çevre Bakanlığı'nın temel görevi çevre politikalarının tesbit edilmesi olarak belirlenmiştir. Çevre Bakanlığının kuruluş kararnamesinde yer alan (443 Sayılı KHK Madde 2/c)" dengeli ve sürekli kalkınma amacına uygun olarak ekonomik kararlarla ekolojik kararların bir arada düşünülmesine imkan veren rasyonel kaynak kullanımını sağlamak üzere, kalkınma planları ve bölge planları temel alınarak çevre düzeni planı hazırlamak veya hazırlatmak, onaylamak, uygulanmasını sağlamak" hükmü çevreye planlı bakış gereğini bir anlamda yansıtmıştır..."

Bu açıklamaların ışığında Çevre Bakanlığının merkezi teknik yeterliliğini hızlı geliştirerek söz konusu politika belirleyici görevine uygun yapılanmayı sağlama çabası içerisinde olmalıdır. Bunun aksine olarak doğrudan diğer bakanlıkların sür-

dürdüğü bir çok değerlendirme ve uygulamayı periferde sürdürmeyi de amaçlayacak biçimde taşra örgütlenme çabası içerisine girmiş olması üzerinde durulmamaktadır. Gelecekte Çevre Bakanlığınca açılacak yeni laboratuvarların sadece diğer bakanlıkların laboratuvarlarının yarattığı karmaşayı artırma olasılığı yüksektir.

Plan ve programlarda Çevre Bakanlığının temel görevleriyle taşrada teşkilatlanma biçiminin ne derecede bağlantılı bulunduğu dikkatle incelenmelidir. Çünkü ana fonksiyonun göz ardı edilmesi halinde, oluşacak yapılanma Çevre Bakanlığının ana işlevlerinden uzaklaşmasına yol açması olasılığı çok büyüktür.

Türkiye'de çevre yönetiminin dar boğazları ile ilgili olarak ise şu saptama yapılmaktadır: (57)

"Türkiye'de çevre yönetimindeki başarısızlığın temel sebebi ilgili politikaların yetersizliğinden ziyade hazırlanan plan ve politikaların uygulamaya aktarılamamasıdır. Çünkü çevre politikaları ile hukuki, idari, mali ve katılımcı düzenlemeler birlikte geliştirilememektedir". biçiminde yapılan saptama çok önemlidir.

Ancak söz konusu değişikliklerin gerçekleştirilememesinde yeni kurulan bakanlıkların teşkilatlanma endişesi ile yapmak istedikleri değişikliklere gösterilen direncin etkisi unutulmamalıdır.

Türkiye'de öncelikli çevre yönetim alanları ile ilgili başlık altında şu noktalara değinilmektedir: (57)

"...hızlı sanayileşme, sağlıksız kentleşme gibi nedenlerle ortaya çıkan çevre sorunları arasında su, kanalizasyon, uygun olmayan barınma koşulları, erozyon ve doğal kaynakların akılcı olmayan kullanımı gibi olgular belli başlı çevre sorunlarıdır..."¹

Dikkat edilirse oldukça modern ve teknik standardı yüksek olan söz konusu komisyon raporunda sağlık ögesi "diğer çevre sorunları çözüldüğünde" otomatik olarak çözülebilecek sorunlar olarak ele alındığından ikinci planda bırakılmaktadır. "Çevre sağlığı" "environmental health" kavramı belki de önceliksiz sanıldığından, "çevre hekimliği" "environmental medicine" kavramı ise bilinmediğinden gündemde değildir.

Hava kalitesiyle ilgili bölümde kentlerdeki hava kirliliği ile kent trafiğindeki taşıtların ilişkisi ön plana çıkartılmakta, kurşunsuz benzin dahil temel çözümle doğrudan ilişkisi bulunmayan çözümlere ağırlık verilirken "sağlıklı kent" yaklaşımının diğer boyutları eksik bırakılmaktadır.

Ancak diğer ülkelerden hava kirletici öğelerin ülkemize geldiğinin vurgulanması, sürekli izleme gereği üzerinde durulması çok önemlidir. Kapalı ortam hava kirliliği kısaca da olsa gündeme getirilmektedir.

Yeraltı suları ve kaplıcalarla ilgili olarak aşağıdaki saptama özellikle ilginçtir:

"Yeraltı ve kaplıca sularının kullanımı için standartlar geliştirilmeli, bunların varlığı ve kullanımı ekonomik anlamda içselleştirilmeli, örneğin termal turizmi açısından taşıdığı değerler ortaya konulmalı ve bu su kütlelerinde kirlenmenin önlenmesi programlanmalıdır.." Ülkemizde 1930' lu yıllardan beri sürdürülmekte olan bu istek, temenni ve dileğin tekrar plan hedeflerinde yer alması plan hedefleri-

sonuç ilişkisi, yasal düzenlemeler - sonuç ilişkisi açısından önemli bir örnek olarak anımsanmalıdır.

Katı Atıkların Yönetimi ile ilgili bölümde:

"Kentsel ve endüstriyel atıkların ayrı ayrı toplanıp, yeniden ekonomiye kazandırılması veya enerji üretimi amacıyla yakma yoluyla bertarafı için tesisler kurulabilir..." denilmektedir. (57)

Sağlık açısından organize bir özelliği olan hiçbir endüstriyel atığın toplanması olasılığı yoktur. Söz konusu atık üretim sürecinin sonucunda arıtmak ve yine tesisin kendi sistemi içerisinde zararsız hale getirilmek zorundadır. Niteliği, tipi ve standardı belli bir atım ürünü eğer yeniden değerlendirilebilecek bir ürünse; endüstri tesisinin işletim sorumluluğu altında yeniden üretime kazandırılması üzerinde durulmak zorundadır.

İhtisas komisyon raporunda ihtisas gümrüklerinin kurularak, illegal atık trafiği ve diğer ithalatın kontrolü ile ilgili hükümlerin getirilmesi çok önemli bir adımdır ve ülke sağlığı açısından da önemli bir zorunluluktur.

Yönetimsel etkinliğin artırılmasına ilişkin önerilerde "atık üreticisinden "kirleten öder" prensibine göre bir bedel tahsil edilmeli ve bu bedelin atık bertarafı için kurulacak sistemlerde kullanılması sağlanmalıdır" denmektedir. (57) Sağlık ve ekoloji açısından "kirleten öder" ilkesi geçerli değildir ve büyük bir hatadır. Ekolojik etkilerin büyük çoğunluğunun ödenebilmesi mümkün değildir. Sağlık etkisinde ise hangi sağlık sonucunun hangi bedelle ödeneceğine karar verebilmek zordur. Kirletenin ödemesi, ödendiğinde sorumluluktan kurtulma yaklaşımını içermektedir. Doğrudan kişiye verilmiş zararların tazminatıyla ilgili hukuksal düzenlemelerin yapılması gereğinin yanısıra, önlenabilir bir kirliliği ve çevre sağlığı sorununun önlenmesi için gerekli çabayı göstermemiş olanlarla ilgili cezai sorumluluklar tartışmaya yer verilmeyecek biçimde ortaya konmalıdır.

Çevresel etki değerlendirilmesiyle ilgili bölümde, mevcut durum tesbiti başlığı altında "Türkiye'de çevre sorunlarının önemli kısmını İstanbul, Ankara, İzmir, İzmit gibi büyük şehirlerimiz ile, sanayileşme ve şehirleşmenin hızlandığı diğer yörelerimizde ortaya çıkan hava, su kirliliği, buna bağlı olarak toprak kirliliği ve gü-rültü kirliliği teşkil etmektedir..." denilmektedir. Kurulan bağlantı hatalı olmakla birlikte diğer çevre sağlığı sorun ve sonuçları eksik kalmaktadır. Ayrıca çevresel etki değerlendirmesinde olayın sağlık boyutu üzerinde durulmamaktadır. Çevresel risk değerlendirmesi ve çevre hekimliği uygulamasında alınacak olan çevre öyküsünde saptanacak etkilenim özellikleri gelecekte çok daha büyük önem kazanacaktır.

Çevre için eğitim bölümünde "çevre için eğitim, Çevre Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Orman Bakanlığı gibi bakanlıklar arasında yaygın eğitim boyutunda ve ülke çapında organize edilmeli ve işbirliği sağlanmalıdır..." denilmektedir. (57) Buradaki yaygın eğitim teriminin yetişkin eğitimi amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı amaçla önerilerin bir bölümünde de "halk eğitimi" terimi kullanılmaktadır. "Yetişkin eğitimi" konusunda hedef-

lerin belirlenmesi, okul müfredat programlarında gerekli düzenlemelerin önerilmesi açısından buradaki saptamalar çok önemlidir. Çevre hekimliği yaklaşımına yer verilmemesi önemli bir eksikliktir.

"Çevre Bilimleri ve teknolojileri açısından çevre yönetiminin temel ilkeleri" bölümünde hukuksal dayanakları konu edinen bölümde olduğu gibi çevre sağlığı sorunlarına ve Sağlık Bakanlığının sahip olduğu yetki ve denetleme olanaklarına hiç değinilmemektedir.

Sağlık Bakanlığının sahip olduğu standart koyucu, yönlendirici ve denetleyici yetkilerin uzun yıllardır süregelen bir uygulama pratiği bulunmaktadır. Varolan mevzuatın etkin kullanımı yerine yeni düzenlemeler karmaşa yaratmak dışında yarar sağlamayacaktır. Çevre Bakanlığının desteklenmesine ve icracı bir Bakanlık durumuna getirilmesini amaçlayan yaklaşım "çevre sağlığı uygulamaları" "çevresel etkilenim sorunlarının çözümü" açısından çok büyük tehlikeler ve sakıncalar yaratacaktır. Bu sakıncaların bir bölümü ortaya çıkacak yetki ve sorumluluk karmaşasından, bir diğeri ise bu sorunların önemli bir bölümünün doğrudan "Sağlık Bakanlığı" görev ve yetki alanında olmasından kaynaklanmaktadır.

BÖLÜM 12

YEDİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

VE 1996 YILI PROGRAMI

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çevre sağlığı bakımından daha ayrıntılı irdelenecektir. Bu nedenle tüm kesimlerle ilgili bazı temel saptamaları ve plan içeriğinde yer alan diğer hususları ayrıntılı bir biçimde özetlemek yerinde olacaktır.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında plan öncesi durumla ilgili saptamalarda "Dünyadaki ekonomik sistemlerde ve bunun dayandığı teknoloji tabanındaki köklü değişimlerle bilgi toplumuna geçiş süreci yaşanmaktadır. Özellikle enformasyon teknolojisindeki gelişmelerin bir sonucu olan ileri otomasyon teknolojisi, yalnızca basit işgücünü değil, belirli ölçüye kadar beyin gücünü de ikame edebilme olanağını vermiştir. Bu çerçevede kaliteli insangücüne dayanan bilgi yoğun sanayiler ve ileri üretim metodları hızlı gelişmenin öncüsü olmuştur..." saptaması yapılmaktadır, "..önemli göç baskısıyla karşı karşıya kalmış olan gelişmiş ülkeler, özellikle de Avrupa bu konuda tedbirler almıştır. Diğer taraftan göçmen işçilerin ve ailelerin yaşadıkları toplumlara entegrasyonu ile ırkçılık ve yabancı düşmanlığından kaynaklanan sorunlar önemini korumaktadır..." denmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda ve özellikle az gelişmiş ülkelerde açlık ve aşırı yoksulluk dahil ciddi güçlüklerin yaşandığını vurgulanarak, çevre konusuna değinilmekte "dünyada gelişme dengesinin diğer bir kritik unsurunu oluşturan çevre konusunda 1992 "de Rio'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda belirlenen ilkelerin hayata geçirilmesinde sınırlı ölçüde de olsa gelişme kaydedilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışının yaygınlaşmasına rağmen ,çevrenin ve dünyamızın geleceği üzerindeki tehlikeler ortadan kalkmış değildir.Buna karşılık teknolojinin sağladığı imkanların çevre sorunlarının çözümü doğrultusunda kullanılmasıyla bu alanda büyük ilerlemeler sağlanabileceği ortaya çıkmıştır.Bu çerçevede başlıbaşına bir sektör niteliği kazanmakta olan çevre konusunun üretim, istihdam ve ticaret açılarından önemi artmıştır."

"Mart 1995 te Kopenhag'da toplanan BM Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi'nde ekonomik ve sosyal politikaları içine ele alan ve çevreyi de içeren, piyasa mekanizması temelinde insan merkezli bir kalkınma ve sosyal gelişmeye yönelen bütüncül bir kalkınma ve gelişme yaklaşımı üzerinde en geniş mutabakatın sağlanmış olması kayda değer bir gelişme oluşturmaktadır.Bu zirvede aynı zamanda demokratikleşme ve insan haklarının gerek dünya çapındaki öneminin gerekse ülkelerin dünyadaki konumları üzerindeki etkisinin arttığı da belirgin şekilde ortaya çıkmıştır..."(58) denmektedir.

1985-90 döneminde %3.4 olarak saptanan toplam doğurganlık hızının 1994 yılında % 2.69 a, bebek ölüm hızının binde 67 den binde 46.8 e, yıllık nüfus artış hızının ise %2.17 den yüzde 1.78 e düştüğü tahminine yer verilmektedir.

"Bebek ölümleri, 5 yaş altı çocuk ölümleri, anne ölümleri, bağışıklama oranları gibi temel sağlık düzeyi göstergelerinde yeterli iyileşme sağlanamamıştır. Bu **yetersizlik sadece sağlık sektörüyle ilgili sorunlardan değil, çevre, beslenme, eğitim, konut, gelir dağılımı, temiz kullanma ve içme suyu temini gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır.**" denilirken çevre sağlığı, çevre sorunları ve sağlık arasındaki ilişki vurgulanmaktadır. Belediyeler ve yerel yönetimlerle ilgili değerlendirmeler yapılırken "... sosyal ve ekonomik gelişme ve nüfus artışının yanısıra belediyelerin mali ve teknik bakımdan güçsüz olmaları ile merkezi idarece yapılan yatırım harcamalarının geri dönüşünün olmaması, içmesuyu, kanalizasyon ve arıtma hizmetlerine olan talebi arttırmaktadır. Su kaynaklarının planlanmasında, yönetiminde, korunmasında yetersizlikler devam etmekte, kuruluşlar arasında bilgi akışı ve koordinasyon etkili olarak sağlanamamaktadır. İçme suyu ve kanalizasyon tesislerinin bakım, onarım ve yenileme çalışmalarının zamanında yapılamaması hizmetin kalitesini ve tesislerin verimli çalıştırılmasını olumsuz etkilemektedir..." ifadesine yer verilmiştir. Daha sonra kentleşme ile ilgili olarak ise " Yüksek kentleşme hızı nedeniyle, kentlerin alt ve üst yapı yatırımları sürekli olarak artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır. Kentlerde fiziki plan çalışmalarına gereken önem ve öncelik verilmemiş, kent rantlarının yasa dışı yollardan paylaşılması ve kaçak yapılaşma artmış, kentsel arsa üretimi ihtiyacı karşılayamamıştır.

"Kentlere ekonomilerinin talep ettiğinden daha fazla nüfusun göçetmesiyle, işsizlik, gecekondular, altyapı eksiklikleri, çevre kirliliği, arsa ve arazi spekülasyonu gibi sorunların yanısıra, yeni bir kültürle karşılaşmanın yarattığı sarsıntılar, iç çatışmalar, bunalımlar gibi birey ve toplulukları derinden etkileyen sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Bunlar kente göç edenleri, özellikle gençleri içlerine kapamaya veya tam tersi radikal örgütlenmelere, yasa dışı işlere ve suça eğilime yöneltmektedir. Konunun bu yönüne de mutlaka eğilmek ve özellikle genç neslin kentsel kültüre geçişini kolaylaştırıcı tedbirleri almak gerekmektedir... (58)

"...özellikle metropollere yönelen ve aşırı ölçüde nüfus birikimine yol açan göç, bir yandan bu merkezlerde işsizliğin artmasına neden olmakta, diğer alandan yerleşim, konut, çevre, altyapı, ulaşım, eğitim, sağlık ve asayiş sorunlarını arttırmaktadır..." "Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı çerçevesinde çevre politikalarının tüm ekonomik ve sosyal politikalara entegrasyonunun önemi giderek artmış bulunmaktadır"

"Ancak ülkemizde gerek 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun gerekse bu kanun çerçevesinde çıkarılmış olan yönetmeliklerin ve çevre ile ilgili mevcut diğer mevzuatın uygulanmasında, ilgili kuruluşlar arasındaki yetki ve sorumluluk paylaşımındaki belirsizlik ve yetersizlikler nedeniyle çevre yönetiminde etkenlik sağlanamamaktadır. Aynı konuyla ilgili olarak birden fazla kuruluşun yetkili olması, koordinasyon ve işbirliği konusunda yaşanan sorunlar bir araya geldiğinde hizmetin etkili bir şekilde yerine getirilmesi güçleşmektedir. Bu nedenle çevre alanında mevcut mevzuattaki uyumsuzlukların giderilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çevre kanunu ve diğer çevre mevzuatı ile ilgili denetimlerin yapılması ve yaptırımların uygulan-

ması konusunda mülki amirlikler ve yerel yönetimlere verilen yetkilerin kullanılması ve sorumlulukların yerine getirilmesi için gerekli teknik donanım ve altyapı ihtiyaçlarının karşılanması ve nitelikli personel temini önem arz etmektedir..."(58)

Bu ifadelerden açıkça görüldüğü gibi:

1. Plan girişinde fizik, biyolojik ve sosyal çevre ile ilgili saptamaların büyük çoğunluğu eldeki bilimsel verilere değil, spekülatif yaklaşımlara, varsayımlara ve hatta " kente göçedenlerin, gecekondu mahallelerinde" bir kent kültürü çelişkisi yaşadıklarını, bu nedenle "radikal örgütlenmeler, yasa dışı işler ve suç eğilimine" yönelindikleri gibi bilimsel olması mümkün olmayan genellemelere gidilmektedir. Bu gibi hatalı yaklaşımların nedeni, gelişmiş diğer ülkelerdeki kentleşme sürecinin problemlerinin aynen ülkemizde de yaşandığı biçimindedir.

2. Plan girişindeki saptamalar bilimsel büyük bir yanlış daha içermektedir. Çünkü çevreye uygun yaklaşımlarla "çevre sağlığı alt yapısının" birbiriyle aynı şey olduğu, hatta uyumlu olduğu sanılmaktadır, kente su getirme alt yapısının önemli bir olumsuz çevre müdahalesi olabileceği gibi bir çok bilimsel temel gözardı edilmektedir.

3. Bir taraftan kentlere talebin üzerinde bir akıştan söz ederken diğer yandan da kentlerde işbulmanın daha kolay olacağı gündeme getirilmektedir.

4. Plan girişinde geçmiş yıllarda çevre ve çevre sağlığı ile ilgili hedeflerin gerçekleştirilme düzeyine dahi sayısal olarak yaklaşılamadığı dikkati çekmektedir.

Kuşkusuz bu saptamaların dayandığı önemli gerçekler bulunmaktadır. Ancak varılan sonuçların kapsamlı, sonuçta çözüme götürücü bilimsel temellere ve araştırmalara dayandırılmadığı, daha önceden kabul edilen spekülatif varsayımlara dayandırıldığı açıkça görülmektedir.

Temel amaçlar bölümü"... toplumun tümünün sosyal güvenlik ve temel sağlık hizmetlerine kavuşturulmasına ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılmasına, çevrenin korunmasına ve geliştirilmesine çalışılacaktır..(58)" ifadesiyle başlamaktadır. "Fiziki altyapı, insangücü altyapısı ve kurumsal altyapıyla ilgili politikalar sürdürülebilir büyüme ortamını geliştirecek şekilde uygulanacaktır...(58)" denmektedir, "insan sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olan çevresel risk faktörlerinin azaltılması için sektörler arası işbirliği programı geliştirilecektir...

Tarımsal değerlendirme yapılırken "halen yürürlükte bulunan ve büyük ölçüde ihtiyaca cevap veremez bir durumda olan arazi kanununa göre köylerin ortak malı sayılan meraların bilinçsizce kullanılmaları ve tarla haline dönüştürülmeleri neticesinde alanları daralmış ve vasıfları büyük ölçüde bozulmuş durumdadır..(58) zamanla yapısı bozulan, miktarı ve biyolojik çeşitliliği azalan ormanlarımızı geliştirme çalışmalarına VI. Plan döneminde de devam edilmiş ve 206 bin hektar ağaçlandırma, 33 bin hektar erozyon kontrolü ve 6 bin hektar mera ıslahı faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Ancak bu çalışmalar V. Plan uygulamasının yaklaşık üçte biri düzeyinde kalmıştır. Ayrıca bu dönemde 65 bin hektar orman varlığı yangınlarla kaybedilmiş ve 113 bin hektar ormanlık alan da çeşitli yasalarla orman rejimi dışına çı-

karılmıştır... Orman yangınları ile etkili mücadeleyi sağlamak için halkın aydınlatılması yanında, bugüne kadar 893 adet yangın gözetleme kule ve kulübesi yapılmış, 715 adet ilk müdahale ekibi oluşturulmuştur (58)... Ancak kaydedilen bu gelişmelere rağmen, ülkemizde iyi vasıflı orman alanlarının yüzde 11 ler gibi çok düşük oranda bulunması ; Çölleşme, ormansızlaşma, sel , heyelan ve toprak erozyonunun artarak devam etmesi, biyolojik çeşitliliğin azalması, kadaströ işlerinin tamamlanamaması, amenajman planlarının işletme amaçları ve çok amaçlı kullanım bakımından yetersizliği; yıllık ağaçlandırma ve erozyon kontrol faaliyetlerinin çok az oluşu; Milli Park, Koruma ve Rezerv alanlarının azlığı; orman yangınlarının önlenememesi, asit yağmurlarından kaynaklanan orman ölümlerinin artması, çevre koruma ile peyzaj ve ergonomik uygulamaların eksikliği ve orman içi köylerin sosyoekonomik durumlarının düşük olması, sektörün ana sorunları olarak devam etmektedir..(58)"

Ormanlarla ilgili olarak aşağıdaki hedefler vurgulanmaktadır "...Ormanlar, ekosistem yaklaşımı çerçevesinde belirlenecek odun verim gücü ve Milli Park ve alanların taşıma kapasitesi gözönüne alınarak devamlı, dengeli ve çokyönlü yararlanma ilkeleri doğrultusunda ve biyolojik çeşitlilik, çevre koruma, orman peyzajı ve ergonomik kriterler gözönünde tutularak planlanacak ve işletilecektir.Orman amenajmanı ve silvikültür planları, odun ve odun dışı ürünler ve hizmetler ormanların çeşitli fonksiyonları ve işletme amaçları dikkate alınarak yeniden düzenlenecek ve uygulanacaktır...Ülkede ormansızlaşma, çölleşme, sel, heyelan, kirlenme, toprak erozyonu ve çığ olgularını önleyerek, sürdürülebilir kalkınmada büyük rol oynayan bitki-toprak-su kaynakları dengesini korumak, iyileştirmek ve odun hammaddesinde yurt içi arz açığını azaltmak amacıyla..(58)"

Sanayi ile ilgili bölümde "Modern ve çevre dostu teknolojilerin yaygınlaştırılmasına verimliliğin artırılmasına, kaliteli üretim ve standardizasyonunun sağlanmasına, uluslararası pazarlarda kabul gören markaların ve çevre dostu ürünler ile ihracat potansiyelinin korunup geliştirilmesine, ihracatta süreklilik ve çeşitliliğin sağlanmasına ve yeni pazarlarda etkinliğin artırılmasına çalışılacaktır.. (58) ifadesine yer verilmekte.

Tüketicinin korunmasıyla ilgili bölüm "tüketicinin çevresel tehlikelerden korunması ..(58)." ilkesinden sözedildikten sonra"... her çeşit gıda ve besin maddesinin üretilmesi, dondurulması, depolanması, taşınması, ambalajlanması, etiketlenmesi, içerdiği katkılar, zararlılar , kontaminantlar, kirlilikler, besin değerleri, üretim ve son kullanma tarihlerinin belirtilmesi, üretim ve pazarlama süreçlerinde denetlenmesi konularında sorunlar bulunduğu..." belirtilmektedir. Mahalli idarelerle ilgili bölümde "... mahalli idareler tarafından yürütülen kentsel ulaşım, katı atık değerlendirme ve arıtma; doğalgaz, jeotermal enerji tesisleri gibi önemli tesislerin planlanması, uygulanması, standartların belirlenmesi ve finansmanı açısından merkezi ve mahalli idareler arasında işbirliği ve koordinasyon sağlanacaktır..." denmektedir.' (58)

Kentsel yat yapı bölümü mevcut durumla ilgili olarak aşağıdaki saptamaları

yapmaktadır:

"Sosyal ve ekonomik gelişim ve nüfus artışına paralel olarak içme suyu, kanalizasyon ve arıtma hizmetlerine olan talep nicelik ve nitelik olarak devam etmektedir...Kentsel alt yapı yatırımlarının en önemlilerinden olan içmesuyu, kanalizasyon ve arıtma tesislerinin finansmanında merkezi idare kaynakları büyük ölçüde ağırlığa sahiptir.İller Bankası'nın yetkisinde olan belediyeler fonu hibe şeklinde kullanılmakta, DSİ nin içmesuyu amaçlı yatırım harcamalarının geri dönüşü ise enflasyon nedeniyle yeterli seviyede sağlanamamaktadır. İçmesuyu kanalizasyon ve arıtma yatırım harcamalarının geri dönüşünün olmaması, merkezi idareden hizmet talep eden belediyelerin sayısını aşırı şekilde artırmakta, kaynak tahsisinde etkinliği düşürmekte ve yeni yatırımlar için kaynak bulmak imkanını sınırlamaktadır. Belediyelerin mali ve teknik yönden güçsüz olmaları nedeniyle içmesuyu, kanalizasyon ve arıtma yatırımlarını kendileri yapamamakta. Bu nedenle de merkezi idare kuruluşlarına olan yatırım talebi artmaktadır... Belediyelerin önemli bir bölümünde içmesuyu, kanalizasyon ve arıtma tesislerini etkin işletecek yeterli sayı ve nitelikte eleman bulunmamakta, verimsiz işletme nedeniyle tesislerden istenilen fayda sağlanamamaktadır..Özellikle büyük kentlerde içme suyu havzalarına yakın mahallerde imarsız ve kontrolsüz yapılaşma içme suyu kaynaklarını ve kalitesini olumsuz etkilemektedir.... (58)

Bölgesel dengelerin sağlanması başlıklı bölümde ise şu noktalara yer verilmektedir:

"Doğanın, kültür ve tabiat varlıklarının tahribatını en aza indirmek için, yerleşmelerin ve gelişme alanlarının yer seçimlerinin belirlenmesinde mevcut doğal koşullar ve ekolojik denge konuları önemle ele alınacaktır.

Sadece eko-sistemleri değil, aynı zamanda kültür ve tabiat varlıklarını da koruyan ve sürdürülebilir kalkınma anlayışını temel alan ve bu amaçla yerel kaynakları harekete geçirebilen bir bölgesel kalkınma yaklaşımı geliştirilecektir. Doğal afet zararlarının azaltılması konusunda tedbirler getirilecektir...(58)"

Metropollerle ilgili düzenlemeler bölümünde yapılan saptamaların bazıları ise aşağıda verilmiştir:

"..aşırı nüfus birikimine yol açan göç, işsizlik sorunun yanısıra yerleşim, konut, çevre, altyapı, ulaşım, sağlık, eğitim ve asayiş sorunlarını da artırmıştır. Sanayinin büyük ölçüde metropollerde gelişmiş olması, iskan alanlarını daraltmakta, trafik yoğunluğunu belirli merkezlerde artırmakta, kenti içi ulaşım ve çevreye ilave yük getirmektedir. Metropollerde çevreye zarar vermeden katı atıkları ayıklayan, geri kazanan, düzenli ve sağlıklı bir şekilde depolayan katı atık yönetim sistemleri henüz kurulamamıştır. İmar planlarında çöp alanları belirlenmediğinden sağlıksız çöp alanları oluşmuştur. Özellikle İstanbul'da düşük kalorili ve yüksek oranda kükürt ihtiva eden kömürün çok kullanılması hava kirliliğini arttırmaktadır. Bir diğer sebep, taşıt araçlarından çıkan kontrolsüz ve karbonmonoksitçe zengin ekzos gazı emisyonudur...(58)

Bunların ışığında metropollerle ilgili olarak gerçekleştirilmesi öngörülen he-

defler ise şöyle sıralanmaktadır:

"Çöp alanlarının çevreye olan olumsuz etkilerini gidermek amacıyla yeni çöp alanları tesbit edilecek ve katı atıkları ayıklayan, geri kazanan, düzenli ve sağlıklı bir şekilde depolayan katı atık yönetim sistemleri kurulacak ve gerektiğinde özel sektörde bu etkinlik içinde yer alacaktır..Metropollerdeki çöp alanlarının rehabilitasyonu öncelikle tamamlanacaktır. Metropollerde doğalgaz kullanım çalışmaları hızlandırılacak, kapasitesi düşük olan mevcut projeler revize edilerek, kullanım alanları genişletilecektir. Doğal gaz kullanımının yanı sıra, iyi kaliteli yerli kömürlerle birlikte ithal kömür kullanımı için gerekli tedbirler alınacak, kentlere kaçak kömür girişi engellenecektir. Yeni yapılarda ısı izolasyonuna önem verilerek yakıt tüketimi azaltılacaktır. Sanayi kuruluşlarında baca filtresi ve arıtma sistemi zorunlu hale getirilecektir. Kıyılarda, Boğazlarda ve Marmara Denizinde seyreden gemilerin çöp ve sintinelerinin özel sektör tarafından toplanmasına yönelik düzenlemeler yapılacaktır.." (58)

"Çevrenin korunması ve geliştirilmesi" başlıklı bölümde yapılan saptamalar ve belirlenen hedefler aşağıda özetlenmiştir:

Çevre konularında temel politikaları saptamak ve kuruluşlar arasında koordinasyonu ve işbirliğini sağlamakla görevli Çevre Bakanlığı bugün bu fonksiyonlarını yerine getirmede yetersiz kalmaktadır.Çevre Bakanlığının il düzeyindeki örgütleri teknik donanım yetersizliği nedeniyle işlevsel olamamakta ancak daha önemli etken bir çevre yönetiminde merkezi düzeyde, il düzeyinde ve belediyeler düzeyinde yönetim esaslarının belirlenememiş olması nedeniyle uygulamada yetersiz kalmaktadır. Kanun'da öngörülen müeyyideler yetersiz ve eksikliği Kanunun daha ziyade kirlilik boyutuna önem vererek çevre koruma boyutunu ihmal etmiş olması, katılım ve düzenleme konusunda herhangi bir düzenleme ihtiva etmemesi, uygulamada karşılaşılan aksaklıkların başlıca nedeni olarak görülmektedir. Uluslararası mevzuat, özellikle 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Konferansından sonra kabul edilen Gündem 21 Eylem Planı ülkeleri bağlayıcı niteliktedir.Bu bağlamda, uluslararası yükümlülüklerimizi yerine getirmede kalkınma çabalarımızı engellemeyecek ve haklarımızı savunabilecek altyapıyı oluşturma zorunluluğu bulunmaktadır. Katı atıklar, kimyasallar, tıbbi atıklar ve çevresel etki değerlendirmesine ilişkin mevzuat tamamlanmış, kıta içi sular ile deniz suyu kalitesi ve hava kalitesi izleme alt yapısı belirli ölçüde geliştirilmiş, çevre verilerinin toplanmasında alt yapı oluşturma çabaları hızlandırılmıştır. Hava ve su kirliliği, evsel ve endüstriyel atıklar, toprak kalitesi ve erozyon gibi sorunların çözümüne ilişkin uygulamalar sınırlı kalmıştır.. (58)"

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkan verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek kuşaklara insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak temel strateji olarak ele alınacaktır... Çevrenin korunması çağdaş anlamıyla ekonomik, ticari, sosyal ve siyasi açılardan birbiriyle uyumlu ve bütünleşmiş bir yaklaşımla ele alınacaktır.Kalkınma sürecinde kirlen-

menin kaçınılmaz olduğunu öngören ve bu kirliliği arıtmaya çalışan pasif yaklaşımlar yerine, alınacak önlemlerle kirlenmenin önüne geçme stratejilerine öncelik verilecektir. Çevreyi korumaya yönelik önlemlerin uygulanmasında çevreyi kirlütenlerden kaynaklanacak haksız rekabeti önleyecek düzenlemeler yapılacaktır... uluslararası alanda küresel kirliliğin önlenmesinde katılım faaliyetlerinde ortak sorumluluk-farklı pay ilkesi gözönüne alınacaktır. Çevre sorunlarının çözümünde etkili olan arıtma tesislerinin yapımını ve işletilmesini teşvik etmek amacıyla, dünya fiyatlarından enerji temin imkanları araştırılacaktır..(58)"

Yatırım politikalarıyla ilgili olarak ise "Sosyal devlet ilkesi çerçevesinde, kamu yatırımlarında eğitim ve sağlık sektörlerine, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine ve geleneksel kamu hizmetlerine ağırlık verilecektir. Altyapının ekonomik ve sosyal gelişmenin önünde darboğaz oluşturmaması için sulama, enerji, liman, havaalanı yatırımları ve bunların karayolu ve demiryolu ana akslarıyla bütünleşmesini sağlayacak yollar ile içmesuyu, kanalizasyon ve arıtma yatırımlarına öncelik verilecektir..." denilmektedir.

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği ile ilgili olarak yapılan değerlendirme şöyle özetlenmiştir: "İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği konusunda gerek teşkilat gerek mevzuat olarak bir yenilenme ve teknolojik gelişmelerin izlenebilmesi yeterli düzeyde gerçekleştirilememektedir. Türkiye'nin iş kazaları ve meslek hastalıkları sebebiyle kaybettiği işgünü ve işgücü sayıları oldukça yüksektir. Bunların en aza indirebilmesi için hem teşkilat olarak hem de mevzuat olarak teknolojik gelişmeleri izleyebilecek ve etkin bir şekilde uygulamasını sağlayacak mevzuat yenileme çalışmalarının tamamlanmasına acil ihtiyaç bulunmaktadır..."

1996 Yılı Programı **B. SOSYAL GELİŞMELER** bölümünde" Dünyadaki gelişmeler Türkiye'nin bütüncül bir yaklaşımla sosyal gelişmesinin daha çok güçlendirmesinin önemini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım insan kaynaklarının geliştirilmesinin kalkınmanın kilit unsuru olmasını öngörmektedir."denilmekte. **1996 Yılı Programının Temel Amaçları ve Makroekonomik Hedefleri'nin A.Temel Amaçlar** bölümünde,

"Sağlık sistemi finansman, yönetim ve organizasyon, insangücü, hizmet arzı ve mevzuat boyutlarıyla yeniden düzenlenecek ve mahalli idarelerin teşkilat yapısı yerinden yönetim anlayışına ağırlık verilerek yeniden düzenlenecektir. Merkezi ve mahalli idareler arasında görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımına ilişkin düzenleme çalışmaları tamamlanacaktır.(59)

Halkın ortak yerel ihtiyaçlarının karşılanması amacına yönelik faaliyetler mahalli idareler tarafından yürütülecektir. Bu çerçevede, merkezi yönetim tarafından sağlanmakta olan bazı hizmetler il özel idarelerinden başlanmak üzere mahalli idarelerin yetki ve sorumluluğuna bırakılacaktır.

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda çevre politikaları ekonomik ve sosyal politikalara entegre edilerek çevre ve kalkınmanın uyumlaştırılması sağlanacaktır." ifadesine yer verilmektedir.

1996 yılı programının "**İL.DÜNYADA EKONOMİK VE SOSYAL GELİŞ-**

MELER" kısmının 2.SOSYAL GELİŞMELER" alt başlığında sağlık alanında reform çabalarının sürdürülmekte olduğundan bahsedilmekte, ayrıca,

"Çevre konusunda Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda belirlenmiş olan Gündem 21'in bölgesel düzeyde gerçekleştirilmesi doğrultusundaki "çalışmaların 1995 yılında başlatıldığından bahisle, "Mart 1995'te Kopenhag'da Birleşmiş Milletler Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi toplanmıştır. Sosyal Kalkınma Zirvesi'nde ekonomik ve sosyal politikaları birlikte ele alan, çevreyi de içeren yeni bir gelişme ve kalkınma anlayışı üzerinde geniş bir mutabakat sağlanmıştır. Bu anlayışa göre piyasa mekanizması temelinde insan merkezli bir kalkınma ve sosyal gelişmeye yönelik bütüncül bir yaklaşım benimsenmiştir".

II.TARIM SANAYİLEŞME VE DÜNYA İLE BÜTÜNLEŞME başlıklı bölümün **Mevcut Durum** alt başlığında ülkemizde arazi kullanım planlarının bulunmaması tarım arazilerinin tarım dışı kullanımının artışı ve erozyon gibi nedenlerle tarım alanlarının azalmaya başladığından bahsedilmekte, ormansızlaşma, çölleşme, sel, heyelan, kirlenme ve toprak erozyonunun önemini koruduğundan söz edilmektedir.

Çevrenin korunması ve geliştirilmesi başlığı altında:

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalara entegrasyonunun sağlanarak çevre ve kalkınmanın uyumlaştırılması gerekmektedir.

Çevre yönetiminden sorumlu kuruluşlar arasında, eşgüdüm, işbirliği ve işbölümü sağlanması, hukuki düzenlemelerde etken bir çevre yönetimine imkan verecek düzeye gelinmesi önemini korumaktadır. Merkezi politika, strateji, plan ve programların yerel ölçekte uygulamaya yansımaları için yerel yönetimlerin yetki ve görevlerinin net bir şekilde ortaya konulması ve bu doğrultuda uygulamaya geçilmesi için yasal ve mali düzenlemelere gidilmesi gerekmektedir.

Bu amaçla, etkin bir çevre yönetiminin hayata geçirilmesine yardımcı olacak Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı çalışması sürdürülmektedir.(59) denilmekte, "kirlilikle mücadele konusunda acil önlem planlarının" hazırlanmasının önemi vurgulanmaktadır.

BÖLÜM 13

SONUÇ

Türkiye 1963 yılından bu yana Kalkınma Planları ve buna bağlı olarak Yıllık Programlar yaparak kalkınma hedeflerini saptamaya çalışmaktadır.

1963 yılında ilk kez nüfus sorununa değinilmesi, aile planlaması kavramının gündeme getirilmesi önemli bir adımdır. Sosyal çevre sorunlarının çözümüne yönelik önemli adımlardan birisi olarak kabul edilmelidir. Bu arada sıtma, tüberküloz, trahom gibi sağlık sorunlarının çevresel boyutları ve bağlantılarının da gündeme getirilmesi özellikle önem taşımaktadır.(6,7) Ancak planlı dönemin başlangıcından, itibaren çevre sağlığı ile ilgili sorunların çözümünde istenilen gelişme sağlanabilmiş değildir. Özellikle her program ve planda yinelenen eğitim gereksiniminin giderilmesine yönelik sistemli çabalar da başlatılamamıştır. Örgün eğitimde konuyla ilgili çabalarda istenilen sonuca ulaştırılamamıştır.

Bu nedenle aşağıdaki düzenlemeler öncelikli olarak ele alınmalıdır:

1. Çevre sorunlarına ilişkin görüş, ilerleme, ilke ve politikalar üzerinde kolayca görüş birliğine varılabilecek noktalar gibi görünmesine rağmen, tam anlamıyla yaşama geçirilememektedir. Bunu sağlayacak önlemler sağlanamıyorsa nedenleri belirlenmelidir.

2. Plan ve programların hazırlandığı dönemlerde karar mekanizmasının çelişkili uygulamalar içerisine girdiği, planın öngördüğü olumlu adımların çoğunun atılamadığı, plana rağmen istenilmeyen sonuçların ortaya çıkabildiği görülmektedir. Plan hedeflerinin belirlenmesinden sonra ilgili kesimlerin tümünün bilimsel gerekçelerle ilgili olarak bilgilendirilmesi çabaları aralıksız sürdürülmelidir.

3. Plan veya programlar hazırlanamadığı zaman ortaya konulan Geçiş Programları'nın istenilen yönlendirmeyi yapamadığı görülmektedir.

4. Plan ve program hazırlama tekniğinde büyük değişiklik görülmektedir. Örneğin, plan ve programların yapılan işlerin sunulduğu Faaliyet Raporu niteliği kazandığı bölümler bulunmaktadır. Konunun bakanlıklar arası rekabet konusu olmaktan çıkarılması, teknik boyutun gölgelenmemesi sağlanmalıdır.

5. Gerek Durum bölümünde gerekse Tedbirler bölümünde yıllarca aynı konunun tekrarına rastlanılmaktadır. Varılamayan hedeflerin gerekçeleri resmi teknik görüş olarak istenmelidir. Bir sonraki plan hedefinde aynı hedef amaçlanıyorsa engellerin kaldırılması için gerekli önlemler de belirtilmelidir.

6. Dönem dönem bazı sorunların hatta sağlık uygulamaları açısından ayrıntı sayılabilecek uygulamalar gündeme gelirken, konuların o dönem için medyaya yansımış olan konulardan büyük oranda etkilendiği görülmektedir. Sorunların ağırlıklandırılmasında teknik standartlar ön plana çıkarılmak zorundadır.

7. Uzun süreli ve gelecekteki sonuçları esas alarak yapılacak önlemlerden çok sonuçların ortadan kaldırılmasına yönelik tavsiyeler ön plana çıkmaktadır. Korumaların ortadan kaldırılmasına yönelik tavsiyeler ön plana çıkmaktadır.

yucu uygulamalar hem çevre konusunda, hem de sağlık konusunda ikinci planda kalmaktadır. Koruyucu uygulamalara daha büyük ağırlık verilmelidir. Önlenebilir olan sorunların kesinlikle ortadan kaldırılması gereği vurgulanmalıdır.

8. Komisyonlarda görev alan kişilerin uzmanlık alanları tedbir ve önerileri etkilemekte zaman zaman bazı konular öncelikleri ve boyutları ile orantılı olmayan biçimde gündeme gelmektedir. Komisyonların ilgili sektörlerin tümü açısından kapsayıcı olması gerekmektedir.

9. Planlarda ve programlarda veri tabanı yetersizliği çok açık biçimde görülmektedir. Bir kaç kez atıf yapılmasına rağmen çevre sağlığı ile ilgili çalışmaların sonuçları da ulaşılabılır biçimde bir araya getirilebilmiş değildir. Ortak veri tabanının oluşturulması özendirilmelidir.

10. "Sürdürülebilir kalkınma", "risk yaklaşımı" gibi önemli kavramların tanımları tam olarak verilebilmiş değildir. Plan dili açısından teknik terimlerin tanımları konusu da önceden anlaşılmalıdır.

11. "Tedbirler" önerilirken, ilgili teknik alt yapı ve personel gücü planlaması üzerinde çok az oranda durulmaktadır.

12. Varolan personelin yeni amaçlara ve hizmetlerin yerine getirilmesine uygun formasyona getirilmesi konusu yer almamaktadır.

13. Çevre sağlığı ile ilgili yaklaşımlar zaman zaman gelişimsel olarak çok eski dönem olan "hijyen" aşamasında kalırken, kimi zaman "çevre sağlığı" boyutu ön plana çıkmakta, ekolojiye uygun önlemlerin çevre sağlığı açısından da uygun olacağı (ya da tersi) varsayılmakta, "çevresel risk değerlendirmesi" terim olarak yer alırken buradaki tanım ve kapsam üzerinde durulmamaktadır. Dolayısı ile "çevre hekimliği" yaklaşımı ve önemi unutulmaktadır.

14. Konut sağlığı sadece konut alt yapısı açısından ele alınmaktadır. Konut sağlığı sorunları tüm kapsamıyla ele alınmamaktadır.

15. Çevre sağlığı sorunları, zaman zaman sadece fizik, sadece biyolojik veya sadece sosyal çevre açısından ele alınmakta, fizik, sosyal ve biyolojik çevre etmenlerinin etkileri bir bütün olarak ele alınmamaktadır.

16. Çevre sağlığı sorunlarının çözümüne yönelik uygulamalardaki yetki karmaşasının çözümüne yönelik saptamalar ve çözüm önerilerine çok az yer verilmektedir.

17. Sektörler arası işbirliği önerisi en sonuçsuz önerilerden birisi olarak devam etmektedir. Sektörler arası işbirliği eksikliğinin yarattığı olumsuz durumlar kesin olarak saptanmalıdır. Bunun hangi nedenlerden ortaya çıktığı, çözümüne yönelik neler yapılması gerektiği konusundaki değerlendirmeler ciddi bir proje konusu olarak ele alınmalıdır.

18. "Çevre bilim", "ekoloji" "çevre sağlığı" terimleri tam olarak tanımlanmalı ve birbiri yerine kullanılmamalıdır. Çevre bilim insan merkezlidir. İnsan müdahalelerinin insanla ilgili sonuçları ön plana çıkar. Bu sonuçlar sosyal, ekonomik ve diğer boyutların tümünü kapsamaktadır. Çevre sağlığında doğrudan insan sağlığı üzerindeki etkiler önem kazanır. Bir baraj yapımı önemli bir çevre müdahalesidir.

Bu müdahalenin olumlu çevre sağlığı sonuçları olabileceği gibi olumsuz bir çok sağlık sonuçları da olabilir. Barajların daha yapım aşamasından başlanarak asalak hastalıklarının insidansındaki artım bunun tipik örneklerinden birisidir. Ekoloji ise bir yerde canlıların varlığını ve çokluğunu belirleyen etkileşimleri inceleyen bilimdir ve insan merkezli değildir. Bataklıkların kurutulması çevre sağlığı açısından uygun bir müdahale olabilir. Oysa aynı müdahale göçmen kuşların önemli konaklama yerlerinden birisinin ortadan kalkmasına yol açabilecektir. Bu durum da kötü bir ekolojik müdahaledir. Sivrisineklerin yok edilmesine yönelik ilaçlamalar ekolojik açıdan çok sakıncalı sonuçlara yol açabilir.

19. Toplum katılımında toplum bireylerinin konuyla ilgili eğitiminin önemi çok büyüktür. Bu açıdan eğitim hedefleri açık ve net olarak ortaya konulmalı, kamu iletişim araçlarının konuyla ilgili olarak yükümlülükleri ve sorumlulukları tanımlanmalı, işbirliği esaslarını bir an önce belirlenmelidir.

20. Atıklarla ilgili olarak tüketici katılımı özendirilmek zorundadır. Yeniden kullanım sürecinin çöpün üretilme aşamasında başladığı bilinmek zorundadır. Atıkların yeniden kullanımı özendirilirken çıkan ürünün sağlıkla ilgili bağlantısı da gözönüne alınmalıdır. Çöplerden ayrılan plastik maddelerin karışık olarak yeniden üretime sokulmasıyla elde edilen sakıncalı ürünlerin tüketici kullanımı açısından tehlikeleri gözardı edilmemelidir.

21. Enerji savurganlığının önlenmesine yönelik çabalar artırılmalıdır. Tüketici enerji ve çevre maliyeti konusunda bilinçlendirilmelidir.

22. "Sağlıklı kent" kavramı açık olarak ortaya konmalı, yerel yönetimlerin, merkezi kuruluşların, ve kentlerde yaşayan kişilerin sorumlulukları tüm yönleriyle belirlenmelidir.

23. Kent şebeke suyunun sağlık ve nitelik alternatifi kişisel önlemlerle sağlanacak su olamaz. Kentte musluklardan akacak suyun sağlık güvencesinin önemi tüm kent halkına anlatılmak zorundadır. Bununla ilgili olumsuzlukların çözümü açısından her türlü yasal ve ekonomik destek sağlanmalıdır. Kişisel artıma yöntemleri sadece bir tat veya içim özelliği seçimi olarak ele alınmalıdır. Toplum bireylerinin dezenfeksiyon garantisi olan şebeke suyuna alternatif aramalarına yol açacak durumlar engellenmelidir.

24. Turist sağlığı ve hekimliği ile ilgili uygulamalar önemli bir çevre sağlığı ve ekonomik sorun olarak ele alınmalıdır. Turizm kuruluşlarının konuyla ilgili katkı sorumlulukları ortaya konmalıdır. Bilimsel kaynaklarda ülkemizden ayrılan turistlerle ilgili olarak yayınlanmaya başlanan araştırma yazılarının etkilerinin sonradan propaganda çalışmalarıyla ortadan kaldırılabilmesi mümkün değildir. Söz konusu literatür havuzuna akademik kuruluşların katkıları özendirilmeli, bu açıdan yapılacak çalışmalara kaynak sağlanmalıdır.

25. Çevresel etkilenimin boyutları arttıkça çevre hekimliği ile ilgili sorunlar artacaktır. Üniversitelerimizde sağlık personeli yetiştiren birimlerde çevresel etkilenim ve çevre hekimliği kavramlarının yerleştirilmesi, akademik personel eksikliğinin giderilmesine yönelik çabaların başlatılması zorunludur.

26. Atık yok edilmesi uygulamalarının maliyeti yüksektir. Denetim sistemi etkin , laboratuvar desteği güçlü ülkelerde atıktan sorumlu kuruluşun atığın zararsız hale getirilmesine yönelik sorumlulukları çok belirgin olarak ortaya konmuştur. Bu gibi atıkların hurda malzeme tanımıyla gelişmekte olan ülkelere sokulması olasılığı gözönünde tutulmalıdır. Ülkemizden transit geçiş yapan uzun mesafe taşıma araçları dahil tüm hurda taşıyan araçların taşıdıkları yük bu açıdan ciddi olarak değerlendirilmelidir.

27. Yasal standartların konulması yeterli bir uygulama değildir. Özellikle sağlık açısından konulmuş olan standartların izlenmesinde ve uygulanmasında laboratuvar ve yerinde analiz uygulamalarının önemi çok büyüktür. Bu nedenle konuyla ilgili laboratuvarların araç gereç ve personel alt yapısı değerlendirilmeli ve standart hale getirilmelidir. Değişik kuruluşların aynı amaçlı laboratuvar çalışmaları engellenmelidir. Söz konusu personelin sürekli eğitimi, örgün eğitim eğitimi, eğitim sırasındaki pratik uygulamaya yönelik derslerin ağırlığı gözden geçirilmeli eksikler tamamlanmalıdır.

28. Çevre sağlığı sorunlarına yol açanlara yönelik kişiyi hak sahibi kılan tazminat hukuku ile ilgili yasal dayanaklar hazırlanmalı ve geliştirilmelidir.

29. Çevre sağlığı sorunlarının erken belirlenmesine yönelik sistem kurulmalıdır.

30. Ülkemiz dışından kaynaklanabilecek kirlilik tehlikeleri önemli bir istihbarat sorunu olarak ele alınmalıdır. Çevresel kirlilik açısından teknik istihbaratın alt yapısı oluşturulmalıdır.

31. Kapalı ortam hava kirliliği, bunun belirlenmesi, radon kirliliğinin ölçülmesine yönelik çabalara ağırlık verilmesi gerekmektedir. Değerlendirme ile yetkili kılınan personelin yerinde değerlendirme yapabileceği araç gereç standardı belirlenmeli ve sağlanmalıdır.

32. Stronsiyum 90 vb. ağır kirleticilerin ülkenin değişik bölgelerinde karşılaştırma olanağı verecek biçimde izlenmesi gerekmektedir. Mezbahalarda kesim sırasında kesilen hayvanların hızlı gelişen dokularından alınacak örneklerde yapılacak analiz önemlidir. Kuzu dişleri buna örnek verilebilir. Bölgesel kirlenme oranlarındaki beklenilmeyen artımlar dış kaynaklı kirlenmeler açısından da incelenmeye alınmalıdır.

33. Yiyecek olarak tüketilen canlılarda biyomagnifikasyon özelliği olan kirleticiler izlenmelidir.

34. Sahil kirliliği ile ilgili değerlendirmeler kesitsel bilimsel araştırma konusu olarak değil, sürekli izleme konusu olarak ele alınmalıdır.

Buradaki yaklaşımların bir bölümünün "çevre" esaslı olmak üzere Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Çevre Özel İhtisas Komisyonu Raporunda ele alınması oldukça önemli bir adımdır. Ancak Çevre Bakanlığının Kural ve Standart koyucu, koordinasyon sağlayıcı işlevini bir yana bırakarak, icracı bir bakanlık haline getirme çabası çok büyük sakıncalar taşımaktadır. Çünkü bu durum önemli yetki ve sorumluluk sorunlarına yol açacak, önemli bir teknik alt yapıya ve personel gücüne

sahip Sağlık Bakanlığının çevre sağlığı sorunlarının çözümündeki etkinliğinin azalması dışında bir yarar sağlamayacaktır. Üstelik gelecekte en önemli yaklaşımlardan birisi olarak ortaya çıkan "çevresel etkilenim" ve bu sorunların çözümünde "çevre hekimliği" uygulamalarının katılımı engellenmiş olacaktır.

Bütün bu saptamaların ışığında kalkınma planlarının çevre sağlığı ile ilgili bölümlerinde uzmanlaşmış bir birimin en azından plan uygulamalarında eşgüdümü sağlayacak biçimde görevlendirilmesi ve sürekli kılınması zorunluluğu vardır. Çevre sağlığı konusu baştaki "çevre" sözcüğü nedeniyle "çevre" çalışmalarının bir alt grubu olarak, "sağlık terimi" nedeniyle de "sağlık" grubunun alt grubu olarak ele alınmaktadır. Bu ise önemli değerlendirme eksikliklerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Çevre sağlığı ile ilgili teknik çalışmaların belirli birim veya kuruluşlarla sınırlandırılmamasına özel çaba harcanmalıdır. Aslında sektörler arası işbirliğinin temellerinden birisi plan komisyonlarında ilgili tüm görüş ve sektörlerin katılımının sağlanması olacaktır.

KAYNAKLAR:

1. Güler.Ç.Benli. D. Çevre Sağlığı, Halk Sağlığı, Temel Bilgiler. Bertan, M., Güler, Ç.(ed)225-261..ISBN 975- 7467- 26- X, Güneş Kitabevi. Ankara. 1995.
2. BÜYÜK LAROUSSE Sözlük ve Ansiklopedisi, C. 9. Gelişim Yayınları A. Ş., İstanbul, 1986
3. Eren. N.. Öztekin, Z, Sağlık Ocağı Yönetimi, (6. Baskı) Palme Yayınları, ISBN 975-7477-04-4, Ankara 1993
4. Öztekin, Z. Eren.N. Sağlık Yönetimi. Halk Sağlığı. Temel Bilgiler. Bertan. M. Güler, Ç.(ed)371-387.ISBN 975- 7467- 26- X Güneş Kitabevi. Ankara. 1995.
5. Güler.Ç. Temel Sağlık Hizmetlerinin Organizasyonu. Planlanması ve Yönetimi, Sağlık Dergisi(SSYB). 57. 10-12, 13-24. 1983.
6. Devlet Planlama Teşkilatı, Kalkınma Planı. Birinci Beş Yıl (1963-1967), Ankara, Ocak 1963
7. Devlet Planlama Teşkilatı, 1963 Yılı Programı, Ankara, Mart 1963
8. Devlet Planlama Teşkilatı, 1964 Yılı Programı, Ankara 1963
9. Devlet Planlama Teşkilatı, 1965 Yılı Programı, Ankara 1964
10. Devlet Planlama Teşkilatı, 1966 Yılı Programı, Ankara
11. Devlet Planlama Teşkilatı, 1967 Yılı Programı, Ankara
12. Devlet Planlama Teşkilatı, Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968-1972. Ankara, Aralık 1967
13. Fişek. N. H, Halk Sağlığına Giriş, Hacettepe Üniversitesi-D. S. Ö Hizmet Araştırma ve Araştırmacı Yetiştirme Merkezi Yayını No: 2, Çağ Matbaası. Ankara 1983
14. Devlet Planlama Teşkilatı, 1968 Yılı Programı, DPT: 543. Ankara. Aralık 1967
15. Devlet Planlama Teşkilatı, 1969 Yılı Programı, DPT: 748. Ankara, Şubat 1969
16. Devlet Planlama Teşkilatı, 1970 Yılı Programı, Ankara
17. Devlet Planlama Teşkilatı, 1971 Yılı Programı, DPT: 1004. Ankara, Mart 1971
18. Devlet Planlama Teşkilatı, 1972 Yılı Programı, Ankara
19. 24. 11. 1969 tarihli Yüksek Sağlık Şurası Kararı, Karar Sayısı: 6306
20. Çilingiroğlu. N.Türkiye'de Çevre Sorunları ve Toplum Sağlığı, Çevre ve Çevre Sağlığı, Uluslararası Çevre Kongresi, International Environment'91 Congress, Bildiriler, (Doç.Dr.Osman Kocasoy, Ed.), 151-162, Türk Kadını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı, İstanbul, 1991.
21. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) , 27.11. 1972 gün ve 14374 sayılı Resmi Gazete
22. Devlet Planlama Teşkilatı, 1973 Yılı Programı, DPT: 1271, Ankara, 1972
23. Devlet Planlama Teşkilatı, 1974 Yılı Programı, Ankara
24. Devlet Planlama Teşkilatı, 1975 Yılı Programı, DPT: 1397, Ankara, Nisan 1975
25. 1976 Yılı Programı, 31.1.1976 gün ve 15485 sayılı Resmi Gazete
26. Devlet Planlama Teşkilatı, 1977 Yılı Programı, DPT: 1604, Ankara, Eylül 1977
27. Devlet Planlama Teşkilatı, 1978 Yılı Programı, Ankara
28. Devlet Planlama Teşkilatı, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, DPT: 1664, Ankara, Nisan 1979
29. Devlet Planlama Teşkilatı, 1979 Yılı Programı, DPT: 1662, Ankara, Mart 1979
30. Devlet Planlama Teşkilatı, 1980 Yılı Programı, DPT: 1704, Ankara, Mart 1980
31. Devlet Planlama Teşkilatı, 1981 Yılı Programı, DPT: 1752, Ankara, Haziran 1981
32. Devlet Planlama Teşkilatı, 1982 Yılı Programı, DPT: 1832, Ankara, Temmuz 1982
33. Devlet Planlama Teşkilatı, 1983 Yılı Programı, DPT: 1886, Ankara 1983
34. 1984 Yılı Geçiş Programı, 30. 12. 1983 gün ve 18267 sayılı Resmi Gazete
35. Devlet Planlama Teşkilatı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Programı (1985-1989), DPT: 1974, Ankara 1985

36. Devlet Planlama Teşkilatı, V. Beş Yıllık Plan Destek Çalışmaları: 1. V. B. Y. K, Planı Öncesinde Gelişmeler 1972-1983 (Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler), DPT: 1975. Ankara. Ocak 1985
37. Devlet Planlama Teşkilatı, V. Beş Yıllık Plan Destek Çalışmaları: 2. V. B. Y. K. Plan Döneminde Sektörel Gelişmeler 1985-1989, DPT: 1975. Ankara, Ocak 1985
38. Devlet Planlama Teşkilatı, 1985 Yılı Programı, DPT: 1981, Ankara, 1985
39. Devlet Planlama Teşkilatı, 1986 Yılı Programı, DPT: 2019, Ankara, Ocak 1986
40. 1987 Yılı Programı, 28. 10. 1986 gün ve 19265 sayılı Resmi Gazete
41. Devlet Planlama Teşkilatı, 1988 Yılı Programı, DPT: 2118, Ankara, Haziran 1988
42. Devlet Planlama Teşkilatı, 1989/Yılı Programı. Ankara
43. Güler,Ç.,Çobanoğlu,Z.. Katı Atıklar,Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi No: 29, TC Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü. TC Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, ISBN 975-7572-30-6, Ankara 1994
44. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) , 6. 7. 1989 gün ve 20217 sayılı Resmi Gazete
45. Devlet Planlama Teşkilatı, 1990 Yılı Programı, Ankara
46. Güler,Ç.,Çobanoğlu,Z..Sosyal Çevre. Çevre Sağlığı Teme! Kaynak Dizisi No.27,TC Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü. TC Sağlık Bakanlığı Temel sağlık hizmetleri Genel Müdürlüğü, ISBN 975-7572-28-4, Ankara 1994.
47. Güler, Ç..Ekoloji Çevre ve Sağlık İlişkisi, Sağlık. Toplum ve Çevre Bülteni. 1,6,1-4, Haziran 1991
- 48-.Güler, Ç..Çevre Hekimliği, Sağlık, Toplum ve Çevre Bülteni,4.37,1-8. Ocak 1994.
49. Güler. Ç., Çobanoğlu, Z., Çevre Kirliliği ve İnsan Vücudu, Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi No: 3, TC Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, TC Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, ISBN 975-7572-51-9, Ankara 1994
50. 1991 Yılı Programı, 28. 10. 1990 gün ve 20679 sayılı Resmi Gazete
51. 1992 Yılı Programı, 31. Ocak 1992 gün ve 21128 sayılı Resmi Gazete
52. 1993 Yılı Programı, 4. 11. 1992 gün ve 21395 sayılı Resmi Gazete
53. Devlet Planlama Teşkilatı, 1993 Yılı Programı Destek Çalışmaları, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara
54. Devlet Planlama Teşkilatı, 1994 Yılı Programı, Ankara, 1994
55. Devlet Planlama Teşkilatı, 1994 Yılı Programı Destek Çalışmaları, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara 1994
56. 1995 Yılı Geçiş Programı, 30 Ekim 1994 gün ve 22096 sayılı Resmi Gazete
57. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu, Çevre, DPT, Ankara, 1994
58. DPT-Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1996-2000)Ankara, 1995
59. 1996 Yılı Programı, 2 Haziran 1996 gün ve 22654 sayılı Resmi Gazete
60. Güler, Ç.. Çobanoğlu, Z. Kalkınma Planlarında Çevre Sağlığı, Tıbbi Dokümantasyon Merkezi, Toplum Sağlığı Dizisi 13, ISBN 975-7431-12-5, Ankara, 1996